



West-Brabant

# Psychosociaal veiligheidsplan



Markant onderwijs, Breda



# Psychosociaal Veiligheidsplan

## Colofon

Dit psychosociaal veiligheidsplan is een product van de GGD West-Brabant, geschreven in opdracht van en samenwerking met Markant Onderwijs, gemeente Breda.

*Auteurs:* Ine Dijkmans, GVO-functionaris  
Yvette Broeren, Gedragwetenschapper

*Lay-out:* Karin de Vries, Epidemiologisch assistent

Breda, juni 2011

© 2011. Kopiëren toegestaan, mits GGD West-Brabant hiervan op de hoogte is. Wijzigen van de informatiemap is niet toegestaan zonder overleg met GGD West-Brabant.

# Voorwoord

Beste lezer,

U streeft ernaar dat uw school, meer dan welke andere plek dan ook, een veilige omgeving is voor kinderen. Ook, en misschien wel juist, als er iets ingrijpends gebeurt.

Ingrijpende gebeurtenissen rondom school zorgen vaak voor onrust en hectiek, soms zelfs maatschappelijke onrust en paniek. Van u als professional, of u nu leerkracht, pedagogisch medewerker BSO of directeur bent, wordt verwacht dat u dan uw hoofd koel houdt en de juiste stappen zet. Ook al bent u misschien persoonlijk geraakt door wat er gebeurd is.

Voor u ligt een psychosociaal veiligheidsplan dat u helpt om bij calamiteiten de juiste stappen te zetten. Goede communicatie en samenwerking staan daarbij centraal. Het plan dient als basis en is aan te vullen met afspraken en protocollen die gelden binnen de school, zoals bijvoorbeeld een klachtenregeling of namen en telefoonnummers van belangrijke interne en externe personen. Of misschien wilt u zelfs krantenberichten of inhoudelijke informatie uit andere bronnen toevoegen ter inspiratie. Dat kan!

Wij hopen dat dit veiligheidsplan een aanzet geeft om de veiligheid en afspraken rondom calamiteiten op school (weer) eens goed onder de loep te nemen. Alleen op die manier bent u optimaal voorbereid.

Het telefoonnummer van de extern vertrouwenspersoon is **076-5282241**

De GGD West-Brabant wenst u veel succes.



# Inhoudsopgave

Inleiding	6
<b>Protocol A Ingrijpende gebeurtenissen op school</b>	<b>8</b>
<b>A. Het bericht</b>	<b>9</b>
<b>B. De werkgroep</b>	<b>9</b>
<b>C. Communicatie</b>	<b>10</b>
<b>D. Nazorg</b>	<b>12</b>
<b>Checklist protocol A</b>	<b>14</b>
<b>Informatie voor leerkrachten over een ingrijpende gebeurtenis</b>	<b>16</b>
1. Reacties van kinderen op een ingrijpende gebeurtenis	16
2. Wat kan de leerkracht doen?	19
1. Direct na de ingrijpende gebeurtenis	
2. De week/weken na de ingrijpende gebeurtenis	
3. Activiteiten in de klas	23
4. Het afscheid / De uitvaart, waar de school bij betrokken is	25
<b>Informatie over dood en verdriet</b>	<b>28</b>
1. Kinderen en het besef van de dood	28
2. Fasen in de rouwverwerking	29
3. Hoe vertel je kinderen dat iemand dood is of doodgaat?	31
<b>Protocol B Melding van ongewenst gedrag binnen de schoolsituatie</b>	<b>34</b>
<b>A. Het bericht</b>	<b>35</b>
<b>B. De werkgroep</b>	<b>36</b>
<b>C. Communicatie</b>	<b>37</b>
<b>D. Nazorg</b>	<b>37</b>
<b>Checklist protocol B</b>	<b>38</b>
<b>Informatie over kinderen en seksualiteit</b>	<b>40</b>
1. De seksuele ontwikkeling van kinderen tot en met 12 jaar	40
2. De seksuele kennis van kinderen tot en met 12 jaar	43
3. Seksueel zorgwekkend en alarmerend gedrag	45
4. Seksuele spelletjes	47
<b>Informatie voor leerkrachten over seksueel grensoverschrijdend gedrag</b>	<b>48</b>
1. Praten over seksualiteit en seksuele voorlichting in de klas	48
2. Hoe praat je met (jonge) kinderen over 'seksspelletjes'	50
3. Hoe te handelen als leerkracht na een vraag of melding	52
<b>Informatie voor leerkrachten over ruzie en pesten in de klas</b>	<b>55</b>
1. Beknopte achtergrondinformatie	55
2. Preventie ruzie en pestgedrag	56
3. Ongewenst gedrag laten stoppen	58
4. Communicatie met ouders over een moeilijke groep	61

<b>Aanvullende informatie</b>	<b>64</b>
Inzet van externen	66
De externe vertrouwenspersoon van de GGD West-Brabant	68
Omgaan met de media	70
Schoolveiligheidsbeleid	72
Agressie van ouders op school	74
Ongewenst gedrag in de thuissituatie	78
Een medewerker van school als verdachte	80
Slechtnieuwsgesprekken	84
Culturele verschillen	86
Voorbeeldbrieven	90
Voorbeeld logboek	96
Relevante websites	98
Relevante organisaties	100

Aan te vullen met Klachtenregeling Bestuurscommissie Markant Onderwijs, Breda, en belangrijke contactgegevens die school specifiek zijn en andere schoolspecifieke informatie.



# Inleiding

Een calamiteit, zoals een onverwacht overlijden, een ongeval met een schoolbus, een brand of seksueel grensoverschrijdend gedrag, doet zich - gelukkig - niet zo vaak voor binnen een school. Maar áls het zich voordoet, is het een gebeurtenis die de hele schoolgemeenschap raakt en ontwricht. Leerlingen, ouders en personeel hebben vragen en communicatie is van groot belang.



De scholen binnen het bestuur van Markant Onderwijs hebben behoefte aan handzame protocollen en tips hoe te kunnen handelen wanneer zij te maken krijgen met een ingrijpende gebeurtenis of ongewenst gedrag op de school. Over dit soort calamiteiten met impact op meerdere personen in de schoolsituatie, gaat dit *psychosociaal veiligheidsplan*.

Om te voorkómen dat een ingrijpende gebeurtenis ernstige gevolgen krijgt, is het belangrijk dat er vanuit school tactvol, snel en weloverwogen gereageerd wordt.

Dit veiligheidsplan biedt directie en leerkrachten houvast in de meestal chaotische situatie die zich voordoet wanneer de school te maken krijgt met een calamiteit.

Het psychosociaal veiligheidsplan bevat twee protocollen:

- *Protocol A* voor de aanpak bij *ingrijpende gebeurtenissen op school* (overlijden van een leerkracht, busongeluk bij schoolreisje, brand);
- *Protocol B* bij *meldingen van ongewenst gedrag binnen de schoolsituatie* (grensoverschrijdend seksueel gedrag, uitingen van agressie en ruzie, intimidatie en pesten).

Bij Protocol A is het van belang dat er direct en duidelijk naar alle betrokkenen wordt gecommuniceerd. Bij Protocol B is het belangrijk goed af te wegen wat wordt gecommuniceerd met wie, aangezien niet alle informatie voor iedereen belangrijk is en voor onnodige maatschappelijke onrust kan zorgen. Markant Onderwijs heeft een eigen klachtenregeling vastgesteld.

Dit veiligheidsplan is niet bedoeld ter vervanging van directe contacten met deskundigen. Het advies is juist om, als daar behoefte aan is, snel contact te zoeken met deskundigen waaronder de externe vertrouwenspersoon. In de praktijk komt het niet vaak voor dat een school wordt geconfronteerd met een calamiteit. Dat betekent dat scholen niet gemakkelijk een 'routine' opbouwen in het omgaan met dergelijke situaties. Van een deskundige mag een mate van 'routine' verwacht worden.

Een ingrijpende gebeurtenis of een melding van ongewenst gedrag kan, naast de grote gevolgen die het voor de school heeft, ook invloed hebben op de (wijde) omgeving. De

gebeurtenis, met de gevolgen, kan zorgen voor maatschappelijke onrust in een wijk of binnen een gemeenschap. De angst en onzekerheid van de slachtoffers en betrokkenen wordt hierdoor onnodig groter. Datzelfde geldt als instanties hulp aanbieden en die activiteiten niet met elkaar afstemmen. Om overhaaste en ongecoördineerde acties en reacties te voorkomen, is het van belang om bij (kans op) maatschappelijke onrust contact op te nemen met het PSHi-team (zie bladzijde 66).

Een school heeft de opdracht kinderen op te leiden voor het leven. Adequaat leren omgaan met ingrijpende gebeurtenissen is hier onderdeel van. Het vraagt kennis en vaardigheden van leerkrachten en pedagogisch medewerkers. De wijze waarop zij omgaan met schokkende gebeurtenissen waar hun leerlingen mee geconfronteerd worden, herinneren kinderen zich een leven lang. Dit geldt zowel voor de positieve als negatieve ervaringen. Scholen staan voor de moeilijke taak om na een calamiteit het schoolleven 'normaal' te hervatten. Incidenten vragen vaak om een acute reactie. Tijd om rustig na te denken is er meestal niet. Een school kan nooit helemaal voorbereid zijn op een calamiteit maar het biedt houvast hier vooraf over na te denken. Dit psychosociaal veiligheidsplan biedt leerkrachten, pedagogisch medewerkers en directies achtergrondinformatie en tips om direct mee aan de slag te kunnen.

Aansluitend bij Protocol A. (Ingrijpende gebeurtenissen op school) vind je algemene informatie voor leerkrachten die betrokken zijn (geweest) bij een ingrijpende gebeurtenis. Je vindt een omschrijving van reacties van kinderen op een ingrijpende gebeurtenis. We zetten op een rij wat je als leerkracht direct kunt doen, maar ook nog enkele weken erna. Je vindt tips voor activiteiten in de klas en voor tijdens het afscheid of de uitvaart waar de school bij betrokken is. Dit wordt aangevuld met specifieke informatie over dood en verdriet.

Aansluitend bij Protocol B. (Meldingen van ongewenst gedrag binnen de schoolsituatie) vind je informatie over kinderen en seksualiteit. We starten met de normale seksuele ontwikkeling van kinderen tot en met 12 jaar om daarna in te zoomen op seksueel zorgwekkend en alarmerend gedrag. We zetten op een rij hoe je als leerkracht kunt praten over seksuele voorlichting in de klas. We geven tips over hoe te praten met (jonge) kinderen over 'seksspelletjes' en sluiten dit deel af met handreikingen hoe te handelen na een vraag of melding.

Ander ongewenst groepsgedrag waar je als leerkracht mee te maken kunt krijgen is ruzie en pesten. Vanuit beknopte achtergrondinformatie wordt de preventie besproken. Om het ongewenste gedrag te stoppen wordt de aanpak bij pesten als voorbeeld uitgewerkt. We sluiten af met de communicatie en contacten met ouders.

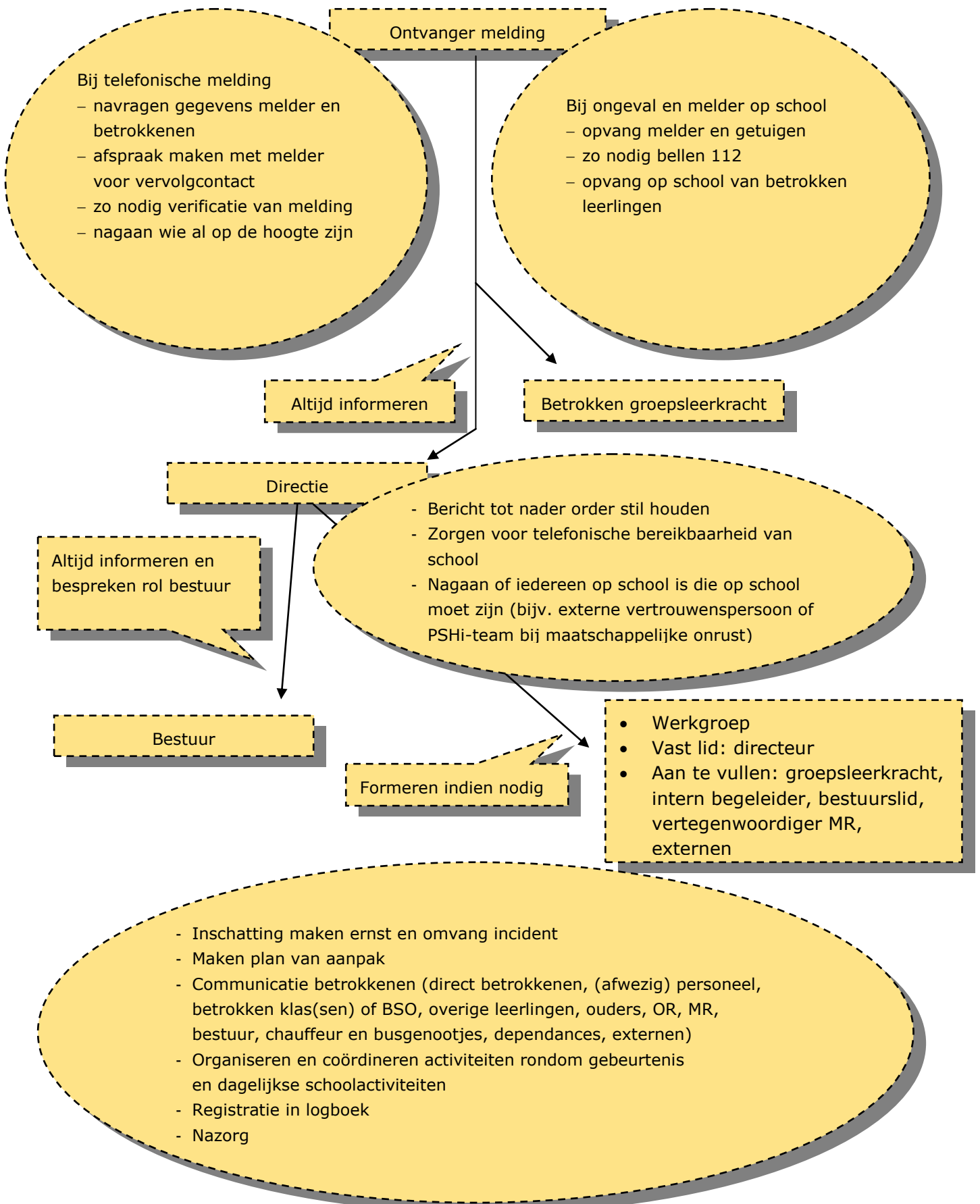
Het psychosociaal veiligheidsplan is verder aangevuld met belangrijke informatie en bruikbare voorbeelden.

Op schoolniveau kan de schoolspecifieke sociale kaart en een overzicht van aanvullende relevante informatie van de school worden toegevoegd, zoals regels en afspraken of een beschrijving van het antipestbeleid.



# Protocol A

## Ingrijpende gebeurtenissen op school



## **A. Het bericht**

De school krijgt te maken met een kind of personeelslid dat overleden is, een (gezins)moord, een busongeluk tijdens een schoolreisje of een brand in de school. Het bericht dat er iets ergs is gebeurd komt als donderslag bij heldere hemel via verschillende wegen binnen. Plotselinge gebeurtenissen zijn moeilijk te verwerken, omdat er geen waarschuwing aan vooraf gaat. Gevoelens van onmacht en onwerkelijkheid zijn kenmerkend voor dit soort gebeurtenissen.

Omdat de omgeving een belangrijke rol speelt bij de verwerking van een ingrijpende gebeurtenis is de opstelling van de school heel belangrijk. Praten over de ingrijpende gebeurtenis bevordert het verwerkingsproces.

### *Taken van de ontvanger*

- Bij ongeval en melder op school:
  - Opvang van de melder en eventuele getuigen.
  - Zo nodig bellen van 112.
  - Ervoor zorgen dat leerlingen die bij het ongeval aanwezig zijn in de school worden opgevangen.
  - Nagaan bij de melder wie al op de hoogte zijn.
- Bij telefonische melding:
  - Noteren van gegevens van de melder en eventuele betrokkenen.
  - Afspraak maken met de melder voor een vervolcontact.
  - Zo nodig verificatie van de melding.
- Het bericht doorgeven aan:
  - De directie (of een vooraf aan te wijzen directielid). Is deze afwezig, dan moet het bericht doorgegeven worden aan een (vooraf aan te wijzen) vervanger.
  - De groepsleerkracht en/of pedagogisch medewerker (BSO) van de betrokken groep(en).

### *Taken van de directie*

- Ervoor zorgen dat het bericht tot nader order stilgehouden wordt.
- Zorgen voor telefonische bereikbaarheid van de school.
- Nagaan of iedereen op school is die op school moet zijn (denk ook aan extern vertrouwenspersoon of PSHi-team bij maatschappelijke onrust; **T:076-5282241**, zie blz. 66).
- Bij elkaar roepen van een werkgroep.
- Informeren van het bestuur en gezamenlijk bespreken wat de rol van het bestuur is (bijv. deelnemen aan de werkgroep).

## **B. De werkgroep**

Een ingrijpende gebeurtenis binnen de schoolgemeenschap vraagt om een goed gecoördineerde aanpak van school. Daarom is het belangrijk dat een werkgroep zich bezig houdt met de gevolgen van de ingrijpende gebeurtenis. Het is aan te bevelen dat hierin altijd de directeur of diens vervanger plaatsneemt. Andere personen die deel uit kunnen maken van de werkgroep zijn de groepsleerkracht/pedagogisch medewerker, intern begeleider, bestuurslid of vertegenwoordiger van de medezeggenschapsraad. Zo nodig kan de werkgroep aangevuld worden met een extern deskundige.

De werkgroep ontwikkelt en coördineert de activiteiten, stemt de agenda's op elkaar af en is de komende tijd voor onderling beraad bereikbaar. Het is belangrijk om af te spreken wie de eindverantwoordelijkheid heeft.

Van de werkgroep wordt een professionele opstelling verwacht. Daarom is het belangrijk om stil te staan bij de eigen gevoelens en gedachten. Het is belangrijk om na te gaan of elk werkgroeplid voldoende afstand kan bewaren om professioneel met de situatie om te gaan. Wanneer één van de leden te veel betrokken is, is het goed dit te erkennen. Betrokkenheid is niet erg en emoties mogen bestaan, maar als dit de professionaliteit in de weg staat, is het aan te raden vervanging te zoeken voor de werkgroep.

#### *Taken van de werkgroep*

- Inschatting maken van de ernst en omvang van de calamiteit.
- Contact zoeken met de direct betrokkenen (eventueel in samenwerking met een extern deskundige).
- Informatieoverdracht aan alle bij de school betrokken personen en groepen (zie communicatie hieronder en de voorbeeldbrieven (vanaf blz. 90)).
- Kritisch kijken naar de activiteiten die de school de komende dagen organiseert, zoals feesten, sportdagen, etc. Afgelasting, uitstel of aanpassing kan nodig zijn.
- Creëer een herinneringsplek. Organiseren van een eventuele afscheidsdienst op school en de condoleance en het begrafenisbezoek (houdt hierbij rekening met culturele verschillen).
- Instellen van opvang, zorg en nazorg aan leerlingen en docenten (bepaal de intensiviteit van de begeleiding).
- Contacten met ouders.
- Administratieve afwikkeling.

### **C. Communicatie**

#### *Informeren van de schoolgemeenschap*

De werkgroep gaat na wie geïnformeerd moet worden over het incident:

- het personeel (ook afwezig of ziek personeel)
- de betrokken klas(sen) of BSO groepen
- familieleden (die op school zitten)
- ex-klasgenoten
- vrienden en vriendinnen in andere klassen
- overige leerlingen (ook afwezige leerlingen)
- chauffeur en busgenootjes (wanneer het kind met een busje naar school komt)
- de medezeggenschapsraad
- ouders/ouderraad
- schoolbestuur
- dependances
- personen en instanties die bekend zijn met de familie, zoals externe hulpverlening

De werkgroep spreekt af wie wie informeert. Bijzondere aandacht moet er zijn voor de direct betrokkenen. Zeker zij moeten het bericht op een zorgvuldige wijze krijgen. Bij melding van een ingrijpende gebeurtenis in de vakantie of aan het begin van het weekend moet bekeken worden of de directe vriendenkring onmiddellijk en persoonlijk moet worden geïnformeerd.

De groepsleerkrachten of pedagogisch medewerkers BSO zullen het slechte nieuws aan hun groep moeten vertellen. Voor de één is dit gemakkelijker dan voor de ander. Zorg er daarom voor dat één van de leerkrachten ambulant is en - zo nodig - kan bijspringen. Zo'n leerkracht kan niet alleen een collega ondersteunen, maar ook zorg besteden aan

leerlingen die extra aandacht nodig hebben. Leerkrachten moeten zich realiseren dat dit slechte bericht andere ervaringen kan reactiveren.

De getroffen groep moet direct aan het begin van de dag geïnformeerd worden. Daarnaast informeert de werkgroep het personeel en de andere leerlingen. Met name de getroffen groep blijft zoveel mogelijk onder de hoede van de groepsleerkracht. Het is van belang om de opvang zoveel mogelijk in de klas te houden. Ook moet er een ruimte ingericht worden waar leerlingen terecht kunnen die alleen maar willen huilen of erg overstuur zijn. Zorg voor een prettige aankleding en wat te drinken.

Als leerlingen naar huis willen, moet de leerkracht/school nagaan of de ouders op de hoogte zijn en of ze thuis zijn om hun kind te kunnen opvangen. Eventueel zorgt de school ervoor dat het kind onder begeleiding naar huis gaat.

#### *Informereren van (afwezig) personeel en leerlingen (zie blz. 16)*

Geef in eerste instantie alleen de hoogst noodzakelijke informatie.

- Draai niet om de feiten heen. Blijf bij de feiten. Versluiting heeft vaak negatieve gevolgen. Bij twijfel of onduidelijkheid moet dat expliciet worden gesteld.
- Geef volledige informatie. Vertel het hoe, waar en wanneer van de gebeurtenis.
- Neem voldoende tijd voor emoties en laat leerlingen/personeel elkaar helpen en troosten.

Nadat de emoties wat geluwd zijn, kan de volgende informatie gegeven worden:

- Geef uitleg over gevoelens van verdriet die bij dit soort gebeurtenissen naar boven kunnen komen. Leg uit dat iedereen hier op een verschillende manier mee omgaat en zijn verdriet op een andere manier uit (zie blz. 16 ev).
- Noem de namen van de contactpersonen binnen de school die beschikbaar zijn voor een persoonlijk gesprek. Noem ook de plaatsen waar deze personen kunnen worden gevonden en de overige opvangmogelijkheden in de school.
- Vertel kort wat over de georganiseerde (te organiseren) activiteiten, zoals een herdenkingsbijeenkomst of begrafenis. Meer informatie kan later worden gegeven.
- Geef een overzicht van de roosteraanpassingen.
- Maak duidelijk dat de school niet gesloten wordt en dat iedereen op school wordt verwacht.
- Geef aan dat alle ouders geïnformeerd zullen worden.
- Geef een overzicht van de gang van zaken voor de rest van de dag.
- Geef zo nodig instructies hoe om te gaan met de media. Er wordt één perswoordvoerder aangewezen (wellicht iemand van het bestuur). Geef aan het personeel duidelijk aan dat het niet de bedoeling is zelf in gesprek te gaan met de pers. Ook kinderen kunnen op dit punt worden geïnstrueerd. Soms wordt men onder druk gezet met een verwijzing naar het recht op vrije nieuwsgaring die in een democratische samenleving niet belemmerd mag worden, maar niemand is verplicht informatie aan de media te verstrekken. Het is belangrijk kinderen en personeel te wijzen op de effecten die medewerking kan hebben.

#### *Extra informatie voor personeelsleden*

- Vertel met wie van de familie het contact wordt onderhouden en wat de inhoud is van dit contact.
- Geef een overzicht van de organisatie van de informatieverstrekking in en buiten school.

- Geef informatie (ook schriftelijk/via website of e-mail) over de mogelijke reacties van kinderen en hoe hiermee om te gaan.

#### *Informeren van ouders van direct betrokken kinderen*

- Neem nog diezelfde dag contact op.
- Maak voor diezelfde dag een afspraak voor een huisbezoek (bij voorkeur door de groepsleerkracht en de directeur).
- Overleg over de te verstrekken informatie.
- Onderhoud intensief contact met de ouders.
- Overleg over alle te nemen stappen, denk hierbij aan bezoekmogelijkheden, afscheid nemen, herdenkingsdienst op school, rouwadvertentie en bijdragen aan en bijwonen van de uitvaart.

#### *Informeren van ouders van alle leerlingen*

Informeer de ouders middels een brief (tevens via de email en/of website) over de gebeurtenis, de maatregelen die door de school zijn (of worden) genomen, het condoleance- en begrafenisbezoek, de zorg en nazorg, de mogelijke reacties van kinderen, de contactpersonen in de school en de regels voor afwezigheid. Vraag tevens toestemming voor het deelnemen van hun kind aan georganiseerde activiteiten.

#### *Informatieve team- en/of ouderbijeenkomst*

Beslis of een informatieve team- en/of ouderbijeenkomst nodig is. Het kan raadzaam zijn deze afweging te maken in samenspraak met een extern deskundige.

### **D. Nazorg**

- Creëer de mogelijkheid tot uiting van verdriet, zoals een plek voor de overledene (afhankelijk van de situatie wordt beslist hoe lang en in welke vorm), maar laat de leerlingen ook merken dat het leven weer doorgaat door de lessen weer te hervatten.
- Sta af en toe stil bij de gebeurtenis, stimuleer en geef de ruimte om er over te praten.
- Besteed aandacht aan speciale dagen.
- Gebruik werkvormen om de ingrijpende gebeurtenis te verwerken (zie blz. 23).
- Let op signalen van een stagnerend rouwproces bij kinderen.
- Let op risicoleerlingen, zoals leerlingen die eerder een ingrijpende gebeurtenis hebben meegemaakt.
- Geef leerlingen (interne contactpersoon) of personeelsleden (bedrijfsarts) die veel moeite hebben met de verwerking individuele begeleiding. Overleg met professionele hulpverleners.
- Overleg met de ouders over het gedrag van de direct betrokken kinderen op school en thuis. Is er reden voor bezorgdheid? Moet er (opnieuw) hulpverlening worden ingeschakeld?
- Organiseer samen met deskundigen zo nodig een ouderavond over de gevolgen voor kinderen, hoe ouders daarmee kunnen omgaan en hoe ze verwerkingsproblemen kunnen signaleren.
- Versterk de ouders in hun opvoedende rol. Meer dan wie ook kunnen zij bijdragen aan een goede verwerking van de vervelende gebeurtenissen door hun kind.
- Kijk samen met deskundigen hoe de opvang van het team gerealiseerd kan worden. Ook zij hebben te maken gekregen met een ingrijpende gebeurtenis die ze moeten kunnen verwerken.
- Registreer en evalueer (zie blz. 73 en 96).



## Checklist protocol A: Ingrijpende gebeurtenissen

### Telefonische melding

### Ongeval en melder op school

<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Melding aannemen en starten logboek</li> <li>○ Datum en tijd melding</li> <li>○ Naam melder en evt betrokkenen</li> <li>○ Tel nr melder</li> <li>○ E-mail melder</li> <li>○ Afspraken vervolcontact melder</li> <li>○ Zo nodig verifiëren melding</li> <li>○ Nagaan wie op de hoogte zijn</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Opvang van de melder en eventuele getuigen</li> <li>○ Zo nodig bellen van 112</li> <li>○ Regelen opvang leerlingen die bij het ongeval aanwezig waren</li> <li>○ Zo nodig starten logboek (blz 96)</li> </ul>
---	--

- Informeren intern contactpersoon/betrokken groepsleerkracht/BSO medewerker
- Informeren directie
- Directie informeert het bestuur en bespreekt rol bestuur
- Tot nader order van directie bericht binnen de school houden
- Zorgen voor telefonische bereikbaarheid van de school
- Nagaan of iedereen op school is die op school moet zijn
- Inzet EVP, of PSHi-team bij maatschappelijke onrust, **T:076-5282241**
- Formeren werkgroep indien nodig, samenstelling naar behoefte

<i>Vast lid:</i>	<i>Naam</i>	<i>Tel nr</i>
Directeur	.....	.....

#### *Aan te vullen met:*

Groepsleerkracht	.....	.....
Begeleider BSO	.....	.....
Intern begeleider	.....	.....
Bestuurslid	.....	.....
Vertegenwoordiger MR,	.....	.....
Externen/deskundigen	.....	.....
	.....	.....
	.....	.....

#### *Werkgroep*

- Inschatting maken van de ernst en omvang van het incident (BOB- methode: beeldvorming, oordeelsvorming , besluitvorming)
- Maken plan van aanpak
- Communicatie met betrokkenen (direct betrokkenen, personeel, betrokken klas(sen), overige leerlingen, ouders, OR, MR, bestuur, chauffeur en busgenootjes, dependances, externen). Denk ook aan het vastleggen hiervan: wie is al ingelicht, wie heeft welke taak.
- Organiseren, coördineren en vastleggen van activiteiten rondom gebeurtenis en dagelijkse schoolactiviteiten
- Noodzaak en vorm nazorg bepalen, organiseren en vastleggen
- Registratie in logboek (blz. 96)





## **Informatie voor leerkrachten bij een ingrijpende gebeurtenis**

Aansluitend bij Protocol A. (Ingrijpende gebeurtenissen op school) vind je hierna algemene informatie voor leerkrachten die betrokken zijn (geweest) bij een ingrijpende gebeurtenis. Je vindt een omschrijving van reacties van kinderen op een ingrijpende gebeurtenis. We zetten op een rij wat je als leerkracht direct kunt doen, maar ook nog enkele weken erna. In de dagelijkse schoolpraktijk komen situaties rond dood en verdriet regelmatig voor. Daarom hebben we tips voor activiteiten in de klas en voor tijdens het afscheid of de uitvaart waar de school bij betrokken is eruit gelicht. Dit wordt aangevuld met extra achtergrondinformatie over dood en verdriet.

Betrokken raken bij een ingrijpende gebeurtenis laat niemand onberoerd. Niemand is er echt op voorbereid en als het gebeurt kan dat ingrijpende gevolgen hebben. Net als volwassen hebben kinderen tijd nodig om ingrijpende gebeurtenissen te verwerken. Leerkrachten kunnen hierbij helpen. Wanneer zij samen met kinderen een ingrijpende gebeurtenis meemaken, is dat voor hen dubbel zo moeilijk omdat ze dan niet alleen te maken hebben met de eigen emoties, maar ook de kinderen zo goed mogelijk willen steunen.

### **1. Reacties van kinderen op een ingrijpende gebeurtenis**

Op het moment zelf reageren de meeste kinderen als vanzelf, zonder erbij na te denken. Ze schakelen als het ware de automatische piloot in. Dit zorgt er voor dat ze geen domme of gevaarlijke dingen doen. Het stelt ze in staat om de situatie zo goed mogelijk door te komen, om te overleven. Het is heel normaal dat kinderen zich tijdens de gebeurtenis gevoelsmatig afsluiten. De manier waarop verschilt per kind. De een voelt zich onwerkelijk en anders dan normaal of heeft het idee naar een film te kijken. De ander voelt juist niets en staat verstijfd aan de grond genageld. Een enkel kind raakt in paniek of kan zijn gevoelens van woede niet onderdrukken.

Als de eerste schok voorbij is ontstaat er eerst ongeloof en verbijstering. Daarna komen vaak heftige reacties zoals angst, boosheid, verdriet, trillen of beven. Deze reacties kunnen bij het ene kind een paar minuten, bij het andere een paar uur of zelfs een paar dagen aanhouden. Soms uit het kind helemaal geen gevoelens en blijft het als het ware bevroren in de toestand van tijdens de schokkende gebeurtenis. Zeg dan duidelijk en krachtig tegen het kind dat alles voorbij is en dat het veilig is. Dit helpt om de emoties te laten komen.

Ook al reageren kinderen verschillend, voor de meeste geldt dat ze direct en in de eerste weken na een schokkende gebeurtenis stressreacties laten zien. Deze reacties zijn normaal. Het kind heeft immers tijd nodig om de gebeurtenis een plek te geven. De meeste kinderen hebben dan ook geen professionele hulp nodig. Ze zijn samen met hun gezin en omgeving goed in staat om de ervaring te verwerken.

## Stressreacties

In de praktijk blijkt dat bepaalde stressreacties vaak voorkomen, los van wat er precies gebeurd is. Kinderen kunnen één of meerdere van de volgende reacties laten zien:

- *Herbeleven*
  - steeds weer aan de gebeurtenis denken
  - naspelen wat er is gebeurd
  - nachtmerries hebben
  - heftig (emotioneel/lichamelijk) reageren op dingen die aan de gebeurtenis doen denken
- *Vermijden*
  - er niet over willen praten
  - plaatsen, dingen of mensen die doen denken aan de gebeurtenis vermijden
  - ontkennen dat het is gebeurd
  - zich terugtrekken/afzonderen; minder sociale contacten met vriendjes en vriendinnetjes; vaak binnen blijven
  - plezier in hobby's en interesses verliezen
  - negatieve gedachten over de toekomst hebben; somberheid; negatief zelfbeeld
  - niet naar school willen
- *Verhoogde prikkelbaarheid*
  - moeite hebben met concentreren
  - moeilijk inslapen/doorslapen
  - snel boos zijn op anderen
  - snel schrikken (bijv. van harde geluiden)
  - heel waakzaam zijn
- *Overige reacties*
  - hulpeloos en passief gedrag (vooral bij kleuters)
  - zich verantwoordelijk voelen en schuldgevoelens hebben; signalen zien bij anderen en daar bezorgd over zijn
  - last hebben van buikpijn/hoofdpijn
  - sterke angstgevoelens; schrikachtigheid; bang voor allerlei geluiden
  - huilen zonder directe aanleiding
  - regressief gedrag (weer in bed plassen of duimzuigen; vastklampen aan ouders/hangerig zijn; gebrekkig praten bij kleuters)
  - roekeloos zijn (bijv. zonder te kijken de straat oversteken)

*Af en toe treft een schokkende gebeurtenis de hele klas of school, maar kinderen maken ook individueel iets schokkends mee. Één op de 7 kinderen (groep 5 t/m 8) rapporteert een potentieel traumatische gebeurtenis (plotseling verlies van een gezinslid, meemaken van een ernstig ongeluk of getuige zijn van geweld). De beschreven reacties gelden ook voor individuele kinderen.*

Het kind kan de eerste tijd na de gebeurtenis last hebben van terugkerende en onaangename herinneringen aan of beelden van de gebeurtenis. Deze dringen zich aan het kind op in rustige situaties, zoals een stil moment in de klas of bij het inslapen. Het gaat om beelden van het meest aangrijpend moment voor het kind. Het kind ziet, of het dat wil of niet, de beelden alsof het een film is die zich steeds opnieuw afspeelt. Tijdens *de herbeleving* ervaart het kind opnieuw de angst en schrik van het moment. Om de herbeleving en de daarbij behorende nare gevoelens te reguleren gaat het kind prikkels die bij de schokkende gebeurtenis horen *vermijden*. Zo kan het specifieke gedachten, plaatsen, mensen of dingen vermijden, maar ook bepaalde thema's in spel of

gedrag die doen denken aan de gebeurtenis. Ook kan een kind de gebeurtenis gaan vervormen of verkeerd interpreteren, zodat de dreiging die ervan uitgaat te dragen is.

Net als bij volwassenen zien we bij kinderen reacties van verhoogde (lichamelijke) *prikkelbaarheid*. Het is overmatig waakzaam en schrikachtig, alsof het voortdurend bedacht is op nieuw gevaar. Situaties of zintuiglijke sensaties (geur, geluid, beelden) die betrekking hebben op de gebeurtenis kunnen hevige schrikreacties veroorzaken. Door de verhoogde prikkelbaarheid kunnen problemen ontstaan met in- en/of doorslapen. De kwaliteit van de slaap wordt soms minder. Het kind slaapt lichter en rust minder goed uit waardoor het oververmoeid raakt. Door de vermoeidheid en frequent optredende herbelevingen kunnen thuis of op school concentratieproblemen ontstaan. De prikkelbaarheid zorgt ervoor dat het kind moeite heeft om emoties te reguleren. Het kind kan overmatig geïrriteerd zijn, opvliegend of om het geringste in woede of huilen uitbarsten.

In de klas vallen concentratie- en gedragsproblemen het meest op. Door een schokkende ervaring kunnen kinderen een terugval in schoolprestaties laten zien. Ook kunnen ze vaker ruzie zoeken of druk gedrag vertonen. Soms valt op dat een kind veel meer van school verzuimt dan vroeger. Andere kinderen komen wel naar school maar zijn helemaal in zichzelf gekeerd. Meestal nemen deze reacties in de eerste vier weken na de gebeurtenis vanzelf af.

#### *Klachten op lange termijn*

Met de meeste kinderen gaat het na enkele weken weer beter. Een klein deel van de getroffen kinderen blijft echter langere tijd flinke klachten houden. Sommige lijken zich in eerste instantie te herstellen, maar ontwikkelen later toch nog stressreacties.

Als een kind gedurende langere tijd stressklachten houdt, kan er sprake zijn van een posttraumatische stressstoornis. Ook andere diagnoses zijn mogelijk en het is belangrijk dat een kind daarvoor gezien wordt door een psycholoog. Langdurige stressklachten hebben een negatieve invloed op de ontwikkeling. Schoolprestaties blijven bijvoorbeeld tegenvallen of de sociaal-emotionele ontwikkeling komt in gevaar.

#### *Sommige kinderen zijn extra kwetsbaar*

De kans op langdurende stressreacties is groter als er sprake is van risicofactoren. De volgende factoren lijken een kind extra kwetsbaar te maken:

- het kind is eerder al blootgesteld aan trauma
- het kind had al andere problemen (bijvoorbeeld ADHD of leerproblemen)
- er zijn gezinsproblemen op relationeel, financieel of sociaal gebied
- één of beide ouders had(den) al problemen (bijvoorbeeld een verslaving, een psychiatrische stoornis of eigen ervaringen met trauma)

Alle mogelijke reacties kunnen nodig zijn om de gebeurtenis te verwerken. Het zijn normale reacties op een abnormale gebeurtenis. Wanneer het kind geen bijzondere reacties lijkt te vertonen, wil dat niet zeggen dat de verwerking niet goed gaat. Ieder kind reageert immers anders.

De verwerking kost tijd en meestal lukt het om op eigen kracht of met behulp van de directe omgeving (school, familie, vrienden) te herstellen. Het kan zijn dat kinderen pas na enkele maanden deze klachten en verschijnselen krijgen. De leerkracht dient hier rekening mee te houden. Dat is vooral van belang als deze zelf de gebeurtenis al verwerkt heeft en daardoor de klachten van leerlingen niet meer in verband brengt met de schokkende gebeurtenis.

## **2. Wat kan de leerkracht doen?**

### **2.1. Direct na de ingrijpende gebeurtenis**

Het is belangrijk om je als leerkracht voor te bereiden op het gesprek in de klas. Het kan zijn dat je als leerkracht moeite hebt om in deze situatie de klas in te gaan. Het is niet raar dat je zelf emoties hebt en dat de situatie je erg aangrijpt. Je eigen emoties erkennen, weten dat ze mogen bestaan en overleggen met je collega's helpen je hier mee om te gaan. Tips ter voorbereiding op het gesprek in de klas:

- Creëer een sfeer waarin het mogelijk is om te zeggen dat je er moeite mee hebt, of misschien wel dat je het niet kunt. Bekijk in hoeverre je elkaar als leerkrachten kunt ondersteunen.
- Zorg dat één van de andere leerkrachten ambulante is en kan bijspringen. Dit kan fijn zijn voor jezelf maar is ook uit voorzorg, mochten er leerlingen zijn die extra opvang nodig hebben.
- Probeer de opvang zoveel mogelijk in de klas te houden, maar zorg dat er een ruimte is waar leerlingen die erg overstuur zijn naartoe kunnen.
- Wees erop voorbereid dat deze situatie andere ingrijpende gebeurtenissen kan reactiveren, zowel bij leerlingen als bij leerkrachten.
- Zorg dat je werkvormen gebruikt die de verwerking stimuleren (zie blz. 23-24).
- Bereid je goed voor: wat ga je zeggen, hoe ga je het zeggen en welke effecten kun je verwachten? Een startzin formuleren kan houvast bieden.

Geef binnen de veilige structuur die je creëert ruimte om te verwerken. Toon begrip voor alle reacties. Begrip voor leerlingen betekent ook het accepteren van hun emoties. Ze kunnen prikkelbaarder zijn en daardoor plotseling kwaad worden. De leerkracht moet hierop bedacht zijn. De kwaadheid is dan wel gericht op de directe omgeving maar niet als zodanig bedoeld. Het kan ook zijn dat een leerling weinig of geen emoties toont. Het is belangrijk dat een leerkracht ook dat accepteert.

### **2.2. De week/weken na de ingrijpende gebeurtenis**

#### *Bied structuur*

Voor het verwerkingsproces is het belangrijk dat de leerling in een vertrouwde omgeving komt en zoveel mogelijk het dagelijkse ritme weer oppakt. Voor de leerkracht betekent dit overgaan tot de orde van de dag. Het helpt kinderen om snel de normale dag / lesroutine op te pakken. Bied structuur en blijf de opvoedingsregels hanteren. Dit geeft houvast, rust en een gevoel van veiligheid.

#### *Vertel één verhaal*

Klasgenoten horen 'via via' dat er iets aan de hand is en vormen zich een beeld. Je zet de toon door alle kinderen in één keer op de hoogte te brengen met hetzelfde verhaal. Stem je aanpak goed af met het getroffen kind, de ouders en collega's.

#### *Geef grenzen aan*

Kinderen uit de klas blijven soms vragen stellen over wat er precies is gebeurd of gaan 'indianenverhalen' ophangen. Een getroffen kind kan daarvan overstuur raken. Voorkom dit door duidelijke afspraken met de klas te maken. Aan de andere kant kan een getroffen kind ook klasgenoten choqueren door keer op keer de gebeurtenis na te spelen

of over gruwelijke details te vertellen. Bescherm klasgenoten door het kind alternatieven te geven om zich te uiten.

#### *Geef ruimte om te verwerken*

Bied een kind de mogelijkheid om gesprekjes te hebben als het daar behoefte aan heeft. Zorg dat dit op een natuurlijke manier gebeurt, zodat het kind niet in een uitzonderingspositie komt. Nodig de betreffende leerling uit om te vertellen en luister dan. Kinderen hebben behoefte aan herkenbare en geruststellende reacties. Begrip voor al hun verschillende reacties is belangrijk. Het zijn immers begrijpelijke en normale reacties. Sommige kinderen willen liever niet praten, maar vinden het fijn om door te tekenen, muziek te maken of te knutselen expressie te geven aan hun gevoelens. Je kunt een kind ook een boek over het thema geven. Schat van tevoren goed in of dit aansluit. Boeken kunnen laten zien dat ook andere kinderen vergelijkbare situaties hebben meegemaakt en hoe zij daarmee omgegaan zijn. Sommige kinderen maken een herdenkingsdoos na het overlijden van een dierbare.

Kenmerkend voor een trauma is dat het kind geen controle had over de situatie. Breng het gevoel van controle terug door een kind zelf keuzes te laten maken. Dat kan door een kind de regie te geven over de inrichting van een herdenkhoekje, of over hoe de gebeurtenis in de klas besproken wordt.

Bedenk dat gedrags- en concentratieproblemen gerelateerd kunnen zijn aan de schokkende gebeurtenis en dat dan ze meestal weer over gaan. Laat een kind zo nodig tijdelijk minder huiswerk of makkelijkere taakjes doen en bouw dat rustig weer op.

#### *Ga het trauma niet uit de weg*

Soms vermijden leerkrachten alles wat een kind kan herinneren aan de gebeurtenis, uit angst voor heftige reacties of om het makkelijker te maken. Ga het trauma niet uit de weg maar bied veiligheid (zie hierboven). Geef eerlijke antwoorden op vragen over de gebeurtenis. Stem de uitleg af op het begripsniveau van het kind en ga niet verder dan een kind zelf vraagt. Hierdoor houdt het kind controle.

Soms stellen kinderen moeilijk te beantwoorden vragen over geweld of medische zaken. Wees eerlijk als je iets niet weet en spreek zo nodig af dat je iets voor een kind uitzoekt. Kinderen kunnen hun vragen herhalen, ook als je een helder antwoord hebt gegeven: soms is het belangrijk om informatie een paar keer te horen zodat het kan bezinken.

Geef uitleg over reacties op een schokkende gebeurtenis. Vertel dat het heel normaal is als je jezelf een tijdje niet lekker voelt wanneer je iets ergs hebt meegemaakt. Geef aan dat ieder kind zich weer anders voelt en leg uit dat boos of bang zijn oké is. Als kinderen onjuiste verhalen over de gebeurtenis vertellen, kun je hen met je uitleg helpen om een realistisch beeld te krijgen van wat er gebeurd is.

Zorg dat een kind activiteiten die doen denken aan de gebeurtenis niet te veel uit de weg gaat. Het is goed als een kind dat vroeger gevaarlijke dingen deed voorzichtiger wordt na een ongeluk. Het is niet goed als een kind normale activiteiten (met daarbij horende risico's) gaat vermijden. Stimuleer het kind om die activiteiten weer te ondernemen, ook al zijn ze eng of spannend. Maak het overzichtelijk en doe dit desnoods in kleine stapjes. Ook wanneer een kind een schokkende gebeurtenis goed heeft verwerkt, kunnen er momenten zijn waarop alles weer even naar boven komt. Bijvoorbeeld bij 'verjaardagen'

van de gebeurtenis of een overledene. Wees hierop attent en stem samen met kind en ouder(s) af of zij er aandacht aan willen besteden.

#### *Faciliteer positieve ervaringen*

Kinderen voelen zich vaak erg gesteund als klasgenoten meeleven. Maak samen met de klas een grote tekening of een aantal kaartjes. Ook als het kind na de gebeurtenis gewoon aanwezig kan zijn op school, maken tastbare vormen van steun veel indruk.

#### *Help kinderen om ook weer positieve dingen mee te maken*

Doe leuke activiteiten met de klas. Kinderen denken soms dat ze geen plezier meer mogen hebben nu er zo iets ernstigs aan de hand is (geweest); laat merken dat lachen en spelen mag.

#### *Blijf monitoren (volg wat er gebeurt)*

Enkele vragen die van belang kunnen zijn: Is het kind zich anders gaan gedragen? Krijg je duidelijke signalen van klachten? Hoe gaat het met de schoolprestaties? Heb je het gevoel dat het kind zich terugtrekt? Nemen stressreacties af of juist toe? Twee zien meer dan één: bespreek gedrag van een kind tijdens een leerlingenbespreking en/of met de intern begeleider. Laat eventueel een collega meekijken in de klas om het gedrag te observeren. Bespreek met de vorige leerkracht van het kind hoe het zich gedroeg en wat eventuele verschillen zijn met nu. Bespreek met de ouders hoe het op school en thuis gaat en welke zorgen er zijn.

Zorg dat er een goede overdracht is naar de leerkracht van het volgende schooljaar. Geef niet alleen door dat een kind iets heeft meegemaakt, maar ook wat uw aanpak is geweest en wat een kind wel en niet prettig vindt.

#### *Wat juist niet helpt*

Kinderen raken allerm minst gerustgesteld als ze voelen dat hun verhaal niet serieus genomen wordt. Een te lauwe of te algemene reactie van de leerkracht kan tot gevolg hebben dat de leerling dichtklapt, terwijl hij/zij misschien net veel moeite had overwonnen om te gaan praten. Hetzelfde geldt wanneer een leerling te veel gestimuleerd wordt om vooral toch maar wat te vertellen. Met name klasgenoten zijn hier soms erg hardnekkig in.

Het geven van een gedetailleerd verslag van de gebeurtenis geeft de leerlingen nieuwe informatie. Bedenk echter wel dat hierdoor dingen die al verwerkt zijn weer terug kunnen komen, waardoor de leerling opnieuw moet beginnen met het verwerkingsproces of zelfs nog verder wegzakt. De ene leerling wil wel praten over wat er gebeurd is, de ander niet. Bij de één maakt dat emoties los, terwijl een ander er redelijk onbewogen onder blijft. Al deze verschillen tussen leerlingen zal de leerkracht moeten herkennen en respecteren.

### **Ouders**

Wanneer een kind een schokkende gebeurtenis meemaakt, heeft dit vrijwel altijd invloed op het gezin. Ouders hebben soms last van gevoelens van machteloosheid en eigen stressreacties. Dat maakt het moeilijk om optimaal 'ouder' te zijn. Veel ouders ervaren de periode na een schokkende gebeurtenis als een zware tijd. Soms krijgen ze het pas echt zwaar wanneer het kind weer helemaal in orde is. Ze krijgen dan een terugslag. Kinderen houden vaak rekening met hun ouders. Ze doen bijvoorbeeld hun best om hun ouders geen verdriet te doen of niet tot last te zijn. Het kan daardoor gebeuren dat een

kind zich op school anders gedraagt dan thuis. Ook op broertjes en zusjes kan een schokkende gebeurtenis veel impact hebben. Zij kunnen zich erg zorgen maken en last hebben van stressreacties. Soms komt het voor dat ze aandacht missen, bijvoorbeeld doordat ouders zich helemaal (moeten) richten op het kind dat in het ziekenhuis ligt.

Ouders kunnen zo geschrokken zijn van de gebeurtenis dat ze geneigd zijn om hun kind extra te beschermen. Soms is dit functioneel, bijvoorbeeld als er nog steeds een reële dreiging is. In andere gevallen is het niet gunstig voor het kind; als ouders het kind na een ongeluk telkens met de auto naar school blijven brengen, terwijl het kind eigenlijk wel weer kan fietsen. Stimuleer ouders in dat geval om het kind weer zelf te laten gaan.

### **Professionele hulp**

De meeste kinderen kunnen heel direct praten over hun ervaringen maar voor sommigen is dat niet voldoende. Zij blijven op de een of andere manier bezig met de gebeurtenis. Bij deze leerlingen zullen de klachten of verschijnselen langer aanhouden.

Het is verstandig contact op te nemen met de ouders:

- Als een kind na vier weken nog geen afname in stressreacties laat zien Er mogen nog wel stressreacties zijn, maar er moet een duidelijke afname waarneembaar zijn.
- Als een kind zoveel last heeft van stressklachten dat het niet te doen is om vier weken af te wachten; als 'het niet meer gaat' voor het kind zelf, voor het gezin of in de klas. Het kind is bijvoorbeeld erg angstig of moet steeds huilen.
- Als er risicofactoren zijn en je verwacht dat een kind er niet op eigen kracht bovenop komt.

### **Zorg ook voor uzelf**

Trauma treft niet alleen een kind maar ook de directe omgeving. Als leerkracht sta je dicht bij een kind waardoor je ook kwetsbaar bent voor de effecten van de schokkende gebeurtenis. Soms voelen leerkrachten zich machteloos of worden ze geconfronteerd met heftige verhalen van een kind. De verhalen kunnen ook eigen ervaringen naar boven halen. Dat kan hard binnenkomen.

De leerkracht dient ook zijn eigen emoties in de gaten te houden. Het kan zijn dat je je schuldig voelt, er niet over kunt praten of zelf veel verdriet hebt. Ook de leerkracht kan gevoelens van angst hebben en daardoor de leerlingen niet uit het oog willen verliezen. In deze situaties is de kans groot dat de leerkracht voorbijgaat aan de gevoelens van de leerlingen. Voor hen is het belangrijk dat hun leerkracht zich openstelt.

Leerkrachten kunnen na een traumatische ervaring van een kind last hebben van: sneller geïrriteerd zijn; verminderde concentratie; het gevoel hebben geen emoties te hebben / afgestompt te zijn; veel aan het kind en diens ervaringen denken of over de ervaring van het kind dromen. Als je merkt dat je vier weken na de gebeurtenis nog steeds veel last hebt van klachten en niet functioneert zoals je dat zou willen, is het goed om extra ondersteuning te zoeken.

Met de meeste leerkrachten die (in)direct met een schokkende gebeurtenis te maken krijgen gaat het goed, net zoals bij kinderen. Maar blijf op jezelf letten en zorg voor jezelf door goed te eten en te bewegen en voldoende te ontspannen. Wees je bewust van de impact die het kan hebben en neem eventuele stressklachten serieus.

Leerkrachten zullen voor zichzelf mogelijkheden moeten creëren om de gebeurtenis te verwerken, door er bijvoorbeeld over te praten met hun collega's, directeur, partner of met externe hulp.

### 3. Activiteiten in de klas

Er zijn verschillende activiteiten die kinderen kunnen helpen bij het verwerkingsproces. Uitgangspunt hierbij is dat de school een veilige plek is en dat het vertrouwde schoolritme intact blijft. Het klinkt vanzelfsprekend maar 'afstemmen op het kind' is daarbij cruciaal. Sommige kinderen willen graag over de gebeurtenis praten, anderen juist niet.

#### *Kringgesprekken*

Praten kan helpen bij het verwerken. Wat voelen leerlingen, wat houdt hen bezig, wat vragen ze zich af, wat willen ze weten? Het voeren van een kringgesprek leent zich bij uitstek voor het praten over dergelijke vragen.

Een kringgesprek naar aanleiding van de ingrijpende gebeurtenis kan meerdere doelen vervullen. Het is van belang dat je als leerkracht vooraf duidelijk bepaalt welk doel je met het kringgesprek nastreeft.

Mogelijke doelen zijn:

- een uitlaatklep bieden voor gedachten en gevoelens ten aanzien van de ingrijpende gebeurtenis en naar eventuele slachtoffer(s).
- emoties naar aanleiding van de ingrijpende gebeurtenis bespreekbaar maken.
- verwerking van emoties.
- mogelijke misvattingen corrigeren.
- problemen signaleren die zijn ontstaan naar aanleiding van de ingrijpende gebeurtenis.
- afspraken maken over de geplande activiteiten op school.
- bespreken van voorzorgsmaatregelen ter voorkoming van ongevallen.
- bespreken van maatregelen ter verbetering van de sfeer in de groep.

Naast het voeren van kringgesprekken kunnen ook andere werkvormen worden gebruikt om leerlingen te helpen bij het verwerkingsproces. De keuze zal afhangen van de omstandigheden, de leeftijd van de leerlingen en hun relatie met de overledene.

#### *Expressie*

- Jonge kinderen, met name kleuters, verwerken ervaringen in hun spel. Ze spelen de gebeurtenis na door auto's te laten botsen en zieke of dode poppen te verzorgen in de poppenhoek.
- Veel kinderen vinden het prettig om hun emoties te uiten via schilderen, tekenen, knutselen, boetsen of musiceren. Wanneer het gaat om een gebeurtenis waar slachtoffer(s) zijn gevallen, willen kinderen vaak iets maken voor het slachtoffer/de slachtoffers. Dat kan een mooie tekening zijn, een plakwerkje of iets toepasselijks dat ze zelf in elkaar knutselen.
- Oudere leerlingen kunnen op kaartjes schrijven wat ze graag kwijt willen. Als leerkracht kan je dit doen voor de jongste leerlingen. Samen met de leerlingen kan bedacht worden wat er met deze kaartjes gedaan moet worden. Of laat de leerlingen een mooie kaart maken en naar iemand sturen die verdriet heeft. Dat kan de familie van de overledene zijn, maar ook iemand anders in de omgeving van de leerlingen.

#### *Taal*

- Het voorlezen of zelf lezen van een verhaal of (prenten)boek levert een belangrijke bijdrage aan het verwerkingsproces. Kinderen voelen zich gesteund door de gevoelens van de hoofdpersoon. De leerlingen kunnen ook zelf een boek kiezen



waarin een ingrijpende gebeurtenis het thema is. Laat ze vertellen over het boek dat ze hebben gelezen. Ze kunnen er ook eerst in tweetallen over praten. Stel vervolgens de volgende vragen:

- Vond je het een mooi boek?
  - Werd je er verdrietig van?
  - Wat raakte je?
  - Wie huilt er wel eens bij een verhaal, liedje, boek of film?
  - Hoe vind je het als je geraakt wordt door een verhaal, liedje, boek of film? Wat doe je dan?
- Ook het werken met poëzie helpt leerlingen het verdriet te verwerken. Vraag de kinderen wat de gedichtjes voor hen betekenen. Worden ze erdoor geraakt? Vervolgens kunnen de kinderen zelf een gedichtje schrijven voor de overledene of diens ouders/familie.

#### *Aandachtspunten bij deze werkvormen*

- Er kunnen negatieve gevoelens tegen de eventuele slachtoffer(s) aanwezig zijn, schep hiervoor ruimte.
- Leerlingen met een andere religieuze of culturele achtergrond hebben mogelijk ook andere manieren van omgaan met verdriet. Het is belangrijk om deze andere manieren van verwerking te leren kennen en toe te staan en hiervoor begrip te vragen bij de andere leerlingen.
- Houd ook rekening met bijgeloof en fantasievoorstellingen bij leerlingen (als gevolg van films en literatuur).
- Kinderen kunnen niet 24 uur achter elkaar bezig zijn met hun verwerkingsproces. Het is daarom goed om ook activiteiten te organiseren die niets met de gebeurtenis te maken hebben. Een andere mogelijkheid is om leerlingen keuzeopdrachten te geven. Ze kunnen dan zelf bepalen of ze met de gebeurtenis bezig willen zijn of liever iets anders doen.
- Sommige kinderen hebben recent een ingrijpende gebeurtenis meegemaakt. Vaak hebben deze kinderen extra aandacht nodig. Je kunt met hen overleggen of ze bij alle werkvormen aanwezig willen zijn. Sommige kinderen willen dat en vervullen een soort leidersrol, anderen willen dat niet.
- Als het gaat om een zelfdoding dan kunnen er leerlingen zijn die zelfdoding verheerlijken of veroordelen al dan niet beïnvloed door de ouders. Wees hierop attent. Vraag zo nodig advies aan een deskundige.
- Het verwerken kost tijd. De leerkracht dient de begeleiding bij de verwerking dan ook zo lang mogelijk voort te zetten.

## **4. Het afscheid / De uitvaart, waar de school bij betrokken is**

Het is erg belangrijk dat kinderen afscheid kunnen nemen van de overleden leerling of leerkracht. Dat kan tijdens een bezoek aan de ouders/familie van de overledene, tijdens een begrafenis/crematie of tijdens een afscheidsdienst op school. Leerlingen moeten hierop goed worden voorbereid, ze moeten weten wat ze kunnen verwachten bij het afscheid. Het is daarbij belangrijk om een sfeer te creëren waarin leerlingen het gevoel hebben dat ze al hun vragen mogen en kunnen stellen.

### *Een condoleancebezoek*

Een condoleancebezoek is geen gebeurtenis waarmee leerlingen iedere dag te maken krijgen. Daarom verdient zo'n bezoek een goede voorbereiding. Allereerst moet duidelijk worden of de ouders/familie een bezoek van leerlingen prettig vinden. Sommige nabestaanden willen liever zoveel mogelijk met rust worden gelaten maar meestal stellen zij bezoek van medeleerlingen erg op prijs. Zeker de wat oudere kinderen zitten vaak vol met vragen: wat moeten we zeggen, moet je een hand geven, moet je iets meenemen, waar praat je over, wat doe je als ze gaan huilen, hoe lang moet je blijven? Het is belangrijk om aan dergelijke vragen uitgebreid aandacht te schenken.

### *Afscheid nemen van de overledene*

Wanneer de mogelijkheid er is, kunnen leerlingen afscheid nemen van de overleden leerling of leerkracht. Vraag van tevoren aan de ouders/familie of aan de uitvaartleider of de leerling of leerkracht toonbaar is. Controleer dit zo mogelijk ook persoonlijk. Na een zwaar ongeval is het niet altijd mogelijk de overledene te zien; de kist is dan gesloten. In zo'n geval wordt soms een foto van de overledene op de kist geplaatst.

Net als bij een condoleancebezoek, moet ook dit bezoek goed met de leerlingen doorgesproken worden. Wat staat hen te wachten? Hoe ziet de overledene eruit? Hoe voelt de overleden leerling of leerkracht aan? Vertel de leerlingen dat de overledene wit ziet, koud aanvoelt en niet meer kan bewegen. Leg ook uit dat leerlingen zelf mogen weten of ze naar de kist toelopen, erin kijken, de kist of de overledene aanraken of juist afstand houden.

Het is van belang dat voldoende leerkrachten of ouders meegaan ter begeleiding. Zorg er voor dat deze begeleiders rustig blijven; dat is voor leerlingen geruststellend en voorkomt dat de emoties hoog oplopen.

### *Deelname aan de uitvaart*

In overleg met de ouders/familie kunnen leerlingen een aandeel hebben in de uitvaart. Je kunt samen met de leerlingen teksten, gedichtjes, liedjes of muziek uitzoeken of maken en deze tijdens de uitvaart voordragen, zingen of spelen.

Leerlingen moeten weten wat ze tijdens de uitvaart kunnen verwachten. Bespreek wat de gang van zaken zal zijn, of de kist er al staat of wordt binnen gedragen, wat er gebeurt met de kist als de dienst is afgelopen, of je de nabestaanden na afloop een hand moeten geven, etc.

### *Herdenkingsdienst op school*

Om zoveel mogelijk leerlingen in de gelegenheid te stellen afscheid te nemen of wanneer het niet mogelijk is dat leerlingen bij de uitvaart aanwezig zijn, wordt soms een herdenkingsdienst op school gehouden. Ook tijdens deze dienst kunnen leerlingen teksten en gedichten voordragen, liedjes zingen en muziek maken.

### *Rituelen tijdens of na de uitvaart*

Rituelen zijn belangrijk voor de rouwverwerking. Ze geven vorm aan het afscheid en scheppen ruimte om aan een nieuwe fase te beginnen. Kinderen zijn gewend om met rituelen om te gaan in al hun spelvormen. Ze geven een gevoel van saamhorigheid, eensgezindheid en veiligheid en zorgen zo voor kracht en steun. Rituelen kunnen een belangrijke rol spelen bij de verwerking van een sterfgeval.

Enkele voorbeelden:

- Ieder kind maakt een kaartje met een tekening. Het kaartje wordt aan een bloem gehangen. Tijdens de uitvaart lopen de kinderen langs de kist en leggen hun bloem erop;
- Ieder kind loopt tijdens de uitvaart langs de kist en legt er een briefje of tekening op;
- Ieder kind schrijft op een ster van gekleurd karton een laatste boodschap voor de overleden leerling of leerkracht. Tijdens de uitvaart leggen de kinderen de sterren op de kist;
- Op school wordt een plek ingericht met knuffels en andere eigendommen van de overleden leerling of leerkracht, een foto van hem of haar en waxinelichtjes;
- Ieder kind plant een zonnebloempit in de schooltuin rondom een monumentje voor de overleden leerling of leerkracht;
- De kinderen gaan samen naar de herdenkingsplek/het graf en planten een struikje;
- Ieder kind maakt een vlinder. De vlinders krijgen een plek bij de herdenkingsplek/het graf;
- De kinderen planten een boom met een naamplaatje van de overleden leerling of leerkracht;
- Ieder kind zet zijn/haar naam op een kiezelsteentje. De steentjes worden vervolgens op de herdenkingsplek/het graf gelegd.
- Ieder kind schrijft of tekent iets op een kaartje. Dit kaartje wordt vastgemaakt aan een ballon. Alle kinderen laten tegelijkertijd de ballonnen de lucht ingaan.



## Informatie over dood en verdriet

De dood is een voorbeeld van een ingrijpende gebeurtenis. Wanneer er dodelijke slachtoffers te betreuren zijn, betekent dat voor de kinderen en de leerkracht een ingrijpende verandering in de klas. Zeker dan geldt dat leerlingen de mogelijkheid moeten krijgen om hierover te praten als ze dat willen. Ook het overlijden van een ouder, broertje of zusje van een kind, of van een leerkracht, is een ingrijpende gebeurtenis voor het kind, de medeleerlingen, de groepsgenootjes of voor de hele school.

### 1. Kinderen en het besef van de dood

Als je kinderen moet vertellen over de dood van iemand die ze goed kennen, houd je rekening met de leeftijd en de verstandelijke vermogens van het kind. Om een indruk te geven van het besef dat kinderen hebben van doodgaan, volgt een overzicht van het besef van de dood in verschillende leeftijdsfasen.

#### *Kinderen tot 3 jaar*

Heel kleine kinderen tot ongeveer 3 jaar hebben geen echt besef van de dood. Ze kennen nog geen onderscheid tussen levende en niet-levende dingen. Wel zijn ze bang gescheiden te worden van degenen die hen met liefde en warmte omringen. Ze voelen wat verlies is en lijden daar ook onder. De kleintjes gaan nog op een heel natuurlijke manier met de dood om. Volwassenen schrikken hier soms van omdat zij die natuurlijkheid missen. Van angst voor de dode is nog geen sprake.

#### *Kinderen van 3 tot 6 jaar*

Kinderen van 3 tot 6 jaar kennen het verschil tussen leven en dood. Ze gebruiken het woord 'dood' in hun gesprekjes en hun spel: "Jij bent dood, je moet blijven liggen!" Ze weten echter nog niet precies wat dood zijn betekent. Voor hen is het iets tijdelijks, een soort slaap waarbij de dode niet meer kan zien of bewegen. Ze beginnen te beseffen dat dood en verdriet met elkaar te maken hebben maar voelen nog geen angst voor de dood. Kinderen van deze leeftijd denken vaak dat leven en dood elkaar afwisselen. Het lijkt dat zij het de gewoonste zaak van de wereld vinden dat een dierbaar iemand is gestorven. Een vierjarige kan een dag na de begrafenis bijvoorbeeld vragen wanneer de overledene weer terugkomt, om vervolgens diep geschokt te zijn als blijkt dat de betreffende persoon nooit meer terugkomt.

Kinderen in deze leeftijd tonen grote belangstelling voor de lichamelijke en biologische kanten van de dood: "Kan hij niet meer lopen?", "Kan hij nog wat horen als ik iets zeg?". Ze blijven vragen stellen: "Wordt hij nu niet vies in de grond?", "Heeft hij nou geen honger in de kist?".

#### *Kinderen van 6 tot 9 jaar*

Bij kinderen van 6 tot 9 jaar begint het besef door te dringen dat de dood onomkeerbaar onherroepelijk en definitief is. Wat het definitieve einde precies inhoudt, begrijpen ze echter nog niet en dat maakt het voor hen erg verwarrend en beangstigend. Ze beseffen aanvankelijk nog niet dat de dood onvermijdelijk is en iedereen overkomt. Zo kan een achtjarige aan haar vader vragen haar te begraven als ze dood is. Ze realiseert zich nog niet dat haar vader (waarschijnlijk zelfs eerder) ook dood gaat. Het groeiende besef dat ook mensen van wie je houdt dood kunnen gaan, zorgt voor emotionele veranderingen die soms gepaard gaan met angst: "Kom je nog terug?"

Op deze leeftijd krijgen kinderen belangstelling voor de uiterlijkheden die bij een sterfgeval horen zoals de kist, de begrafenis, de crematie en het kerkhof. Ze interesseren zich ook voor wat er na de dood gebeurt. Als oorzaak voor doodgaan geven ze vaak externe verklaringen. Als hen gevraagd wordt waarom mensen dood gaan, antwoorden ze: "Omdat ze vergiftigd worden", "Wanneer ze een ongeluk krijgen" of "Als ze uit een vliegtuig vallen". Een uitzondering vormen kinderen die in hun omgeving met dood te maken hebben gehad. Zij hebben een reëler beeld van het gebeuren. De vragen die kinderen in deze leeftijd vaak stellen komen op volwassenen soms erg nuchter over: "Waarom heeft Bram een bril op, hij kan toch niets meer zien?", "Wordt zijn bril ook verbrand?". Kinderen van deze leeftijd zijn kwetsbaar omdat ze weliswaar de betekenis van de dood kunnen begrijpen, maar nog niet in staat zijn met alle implicaties om te gaan.

#### *Kinderen van 9 tot 12 jaar*

Kinderen uit de bovenbouw weten dat dieren, mensen en planten leven en dat alles wat leeft eenmaal dood gaat. Op de vraag waarom mensen dood gaan noemen ze voornamelijk fysieke oorzaken: "Ze krijgen kanker", "Omdat ze oud zijn" of "Omdat ze een hartaanval krijgen". Een enkeling zal ook niet-concrete oorzaken noemen zoals: "Iedereen moet sterven", "God roept je bij zich" of "De wereld wordt anders te klein". Kinderen van deze leeftijd zijn minder afhankelijk van volwassenen. Ze willen dan ook niet altijd aandacht vragen voor hun verdriet en proberen zelf hun weg te vinden, ook om niet kinderachtig te lijken. Maar omdat de gevoelens er toch uit moeten, vertonen ze soms lastig en opstandig gedrag.

## **2. Fasen in de rouwverwerking**

Kinderen rouwen ook, net als volwassenen. In grote lijnen is het rouwproces hetzelfde. Kinderen ervaren dezelfde pijn, maar hun reacties zijn minder voorspelbaar. Hierna worden de verschillende rouwfasen in algemene zin besproken.

#### *Fase 1: Boosheid, verdriet en angst*

In de eerste fase moet de realiteit onder ogen worden gezien: de medeleerling of leerkracht is dood, hij of zij is er niet meer. Hoe graag volwassenen dat ook willen, kinderen kunnen niet altijd beschermd worden tegen verdriet en pijn. Ze zullen met de werkelijkheid moeten leren leven.

In deze fase voeren boosheid, pijn, verdriet en angst (om bijvoorbeeld ook een ongeluk te krijgen) de boventoon. Ook kunnen kinderen zich schuldig voelen omdat ze de overleden leerling of leerkracht hebben gepest of ruzie met hem/haar hebben gemaakt en dit nu nooit meer goed kunnen maken.

#### *Fase 2: Desoriëntatie en desorganisatie*

In deze fase is sprake van rusteloosheid en sterk wisselende gevoelens. De leerling is dikwijls druk doende met niks. Hij of zij kan doorlopend met de voeten schuiven, plotseling opstaan en door het lokaal lopen of lachen op momenten dat dat niet verwacht wordt. Ook kan er sprake zijn van concentratieproblemen.

### *Fase 3: De ontkenning*

In deze fase ontkent de leerling de werkelijkheid omdat deze te veel pijn doet. Er is geen opvallend gedrag. De meeste kinderen kiezen in deze fase wat meer voor alleen zijn en de eenzaamheid. Het verdringen van het verlies kan ertoe bijdragen dat de leerling geen nieuwe intieme gevoelsrelaties aan wil gaan om nieuw verlies te voorkomen.

### *Fase 4: Opstandigheid*

In deze fase protesteert de leerling tegen de werkelijkheid. Sommige kinderen zijn kwaad op personen die in hun ogen de dood hadden kunnen voorkomen (verwijten aan bijvoorbeeld ouders, politie, huisarts, ziekenhuis).

Er kan sprake zijn van concentratie - en leerproblemen, slapeloosheid en terugval in een vorige ontwikkelingsfase (bijvoorbeeld weer duimen of bedplassen, thuis en op school zich extra afhankelijk en afhankelijk tonen).

### *Fase 5: Aanvaarding*

In deze fase wordt het verlies onder ogen gezien. De leerling koestert bewust sommige eigenschappen van de overledene. Na idealisering van de overleden leerling of leerkracht wordt het beeld van hem of haar realistischer. De leerling praat over de overledene, over wat hij of zij deed of zei in bepaalde situaties.

### *Fase 6: Integratie*

Het verwerken van de rouw maakt de leerling beter toegerust voor de toekomst. De aandacht wordt weer op anderen gericht en er is weer ruimte voor nieuwe relaties. De leerling kan weer genieten van gewone dingen in het leven; het verdriet is verwerkt.

### *Voor alle fasen van het rouwproces geldt:*

- Nieuw verlies werpt leerlingen terug in het rouwproces;
- Elke leerling heeft zijn eigen tempo in het verwerken van een verlies;
- Een rouwproces verloopt nooit helemaal volgens het boekje. Zeker bij kinderen komt het vaak voor dat kracht en zwakte elkaar afwisselen. Net als volwassenen de indruk hebben dat het kind alles vrij goed heeft verwerkt, kan er plotseling weer een periode van terugval komen;
- Bij sommige leerlingen komen de eerste rouwreacties pas na weken of maanden. Ze laten aanvankelijk weinig merken van hun gevoelens, vragen niets, ondergaan alles gelijkmatig en gaan hun eigen gangetje;
- Kinderen kunnen niet de hele tijd bezig zijn met verdriet, zoveel pijn kunnen ze niet verdragen. Het kan zijn dat ze tijdens de pauze krijgertje spelen en een uur later weer intens verdrietig zijn. Dat betekent ook dat praten over verdriet afgewisseld moet worden met andere activiteiten waarin leerlingen hun gevoelens kwijt kunnen of zich kunnen uitleven;
- In tegenstelling tot volwassenen (die hun emoties zoveel mogelijk proberen te beheersen), uiten kinderen hun emoties soms heel direct. Ze huilen hysterisch, reageren agressief, zijn woedend omdat hun vriendje is afgenomen, schoppen tegen de deur en bonken tegen de muur. Het is niet gemakkelijk om hiermee om te gaan. Toch moeten de boosheid, de angst en het verdriet eruit; het is een normale explosie na een verlies. Het is daarom van belang om te zoeken naar uitwegen waarbij de leerling zichzelf of anderen geen schade kan berokkenen. Zo kan een leerling zich uitleven tijdens het voetballen of hardlopen of zich afreageren op een boksbal.
- Met name pubers stellen hun rouw nog al eens uit. De ontwikkelingstaken van kinderen in de puberteit zijn al zo zwaar, dat rouwen er niet meer bij kan.

### 3. Hoe vertel je kinderen dat iemand dood is of doodgaat?

Vaak hebben volwassenen het gevoel een hele uitleg te moeten geven. Toch is dit vaak niet nodig. Een kind zoekt simpele en duidelijke antwoorden en wanneer het toch meer wil weten, zal het daar zelf wel naar vragen. Maak het niet te ingewikkeld. Probeer bij vragen zoveel mogelijk uit te vinden hoe het kind er zelf over denkt door vragen te stellen. Vaak denken we in moeilijke termen terwijl kinderen denken op een manier die het beste bij hun leeftijd past (zie blz. 28-29). Door middel van vraag en antwoord kan worden ingeschat wat het kind al weet of wil weten en welke conclusie het zelf al getrokken heeft.

Wanneer je met kinderen gaat praten over de dood is het belangrijk dat je je eerst bewust wordt van je eigen gevoelens. Wees er niet bang voor en durf ze te uiten. Het is goed als je je emoties enigszins in de hand hebt en niet totaal overstuur overkomt op de kinderen, maar zij mogen best zien dat je verdriet hebt. Zo leren ze dat verdriet bij het leven hoort, ook bij dat van volwassenen. De persoon waarmee het kind het meest vertrouwd is op school kan het beste een verdrietige boodschap overbrengen.

Kinderen stellen vragen over de dood waar je zelf niet aan zou denken of die je niet zou stellen. Kinderen kunnen heel rechtstreeks zijn en vragen stellen die je niet gepast vindt. Het is belangrijk hier niet van te schrikken. Volwassenen denken vaak dat ze overal een antwoord op moeten hebben terwijl dat echt niet nodig is. Wanneer je ergens geen antwoord op hebt, is het goed dit aan te geven; bijvoorbeeld dat je zelf ook niet weet wat dood zijn is (dat weet niemand). Kinderen leren zo dat niemand op alles een antwoord heeft en dat dit iets is waar ze mee om moeten leren gaan. Kinderen voelen zich op zo'n moment serieuzer genomen dan wanneer een antwoord verzonnen wordt.

*Tips om het nieuws te vertellen dat iemand dood is:*

- Ga er voor zitten met de kinderen, maak er een ernstig moment van met veel aandacht;
- Maak contact en check of je contact hebt;
- Houd geen lang inleidend verhaal. Een inleidende zin als 'ik heb een verdrietige boodschap voor jullie...' of 'ik moet jullie iets heel ergs vertellen...' is voldoende om kinderen gericht te laten luisteren;
- Breng de boodschap kort en krachtig. Vertel het rechtstreeks en gebruik woorden als 'dood', 'nooit meer' en 'voor altijd'. Gebruik geen verhullende taal en woorden die het zachter en mooier maken;
- Vertel het hoe, waar en wanneer van de gebeurtenis. Geef in eerste instantie alleen de hoogst noodzakelijke informatie. Het is niet nodig een lang verhaal te vertellen. Kinderen vragen zelf wel om nadere uitleg;
- Blijf contact houden en ga na wat de kinderen nodig hebben na deze boodschap. Neem voldoende tijd voor emoties;
- Wanneer de emoties wat luwen en de kinderen willen weten hoe het nu verder moet, kan je kort vertellen over hoe het contact nu met de familie loopt, hoe de komende dag(en) er uit gaan zien, dat iedereen verdriet op een andere manier uit en waar de kinderen terecht kunnen voor een persoonlijk gesprek;
- Als een kind naar huis wil, ga dan na of ouders op de hoogte zijn en of ze thuis zijn om hun kind te kunnen opvangen. Eventueel wat regelen dat het kind onder begeleiding naar huis kan.



- Het is belangrijk om duidelijk en concreet te zijn en geen verhullende woorden te gebruiken. Bij jongere kinderen, die opmerkingen vaak letterlijk nemen, kunnen misverstanden ontstaan. Enkele voorbeelden: Kinderen kunnen door de uitspraak "voor altijd slapen" bang worden om te gaan slapen door de angst nooit meer wakker te worden. Ook kunnen zij hoop blijven koesteren dat de overledene ooit wakker zal worden. Bij "een lange reis en nooit meer terugkomen" blijft hoop op een terugkomst bestaan. Daarnaast kunnen kinderen zich in de steek gelaten voelen. Waarom mocht ik niet mee? Of waarom komt hij/zij niet terug?  
Jonge kinderen kunnen door "iemand verliezen" te gebruiken het idee hebben dat ze de betreffende persoon weer kunnen vinden als ze maar hard genoeg zoeken. "Door God/Allah meegenomen, omdat hij/zij zo lief was" is voor kinderen erg verwarrend. Boosheid, angst en onzekerheid zijn veel voorkomende emoties. Kinderen kunnen lastig gedrag gaan vertonen om maar niet meegenomen te worden door God/Allah. Ook kunnen ze heel onzeker worden omdat ze niet begrijpen waarom zij dan niet meegenomen worden.
- Wanneer je een kind vertelt dat iemand dood is gegaan, omdat hij/zij ziek was, is het belangrijk dat je hierbij vertelt dat hij/zij heel erg ziek was. Anders kunnen kinderen bij elke kleine verkoudheid bang worden dood te gaan of iemand te verliezen.
- Leg uit wat 'oud zijn' is bij doodgaan door ouderdom. Voor jonge kinderen zijn alle volwassenen oud. Angst voor het verliezen van papa en mama kan ontstaan.

### **Aandachtspunten bij een fatale ziekte**

Open communicatie is één van de belangrijkste behoeften bij kinderen die te maken krijgen met een fatale ziekte in hun omgeving. Kinderen hebben het recht te weten dat er iemand in hun omgeving ernstig ziek is. Open communicatie voorkomt verkeerde informatie en veronderstellingen. Het is belangrijk om te vertellen wie er ziek is, wat hij/zij heeft, hoe de ziekte heet en wat men denkt dat er nu zal gaan gebeuren. Vertel kinderen dat niemand iets heeft gedaan wat de ziekte heeft veroorzaakt en dat de ziekte niet besmettelijk is.

Houd rekening met de levensfase van een kind. Kinderen van verschillende leeftijd kijken anders aan tegen de dood en hebben een andere behoefte aan informatie. Geef altijd een antwoord op vragen van kinderen en vertel de waarheid, ook als dat betekent dat je moet aangeven dat je het zelf niet weet. Hierdoor voelen kinderen zich serieus genomen en niet buitengesloten. Wanneer kinderen meer willen weten, zullen zij dit zelf vragen. Het is belangrijk voor kinderen dat ze weten dat hun gevoelens normaal zijn en dat men daarover kan praten.

### **Aandachtspunten bij zelfdoding**

Zelfdoding is een speciale vorm van een plotselinge dood. Het woord alleen al roept heel wat tegenstrijdige gevoelens op. De problematiek op school ter sprake brengen is niet makkelijk. Zelfdoding blijkt nog steeds een taboe.

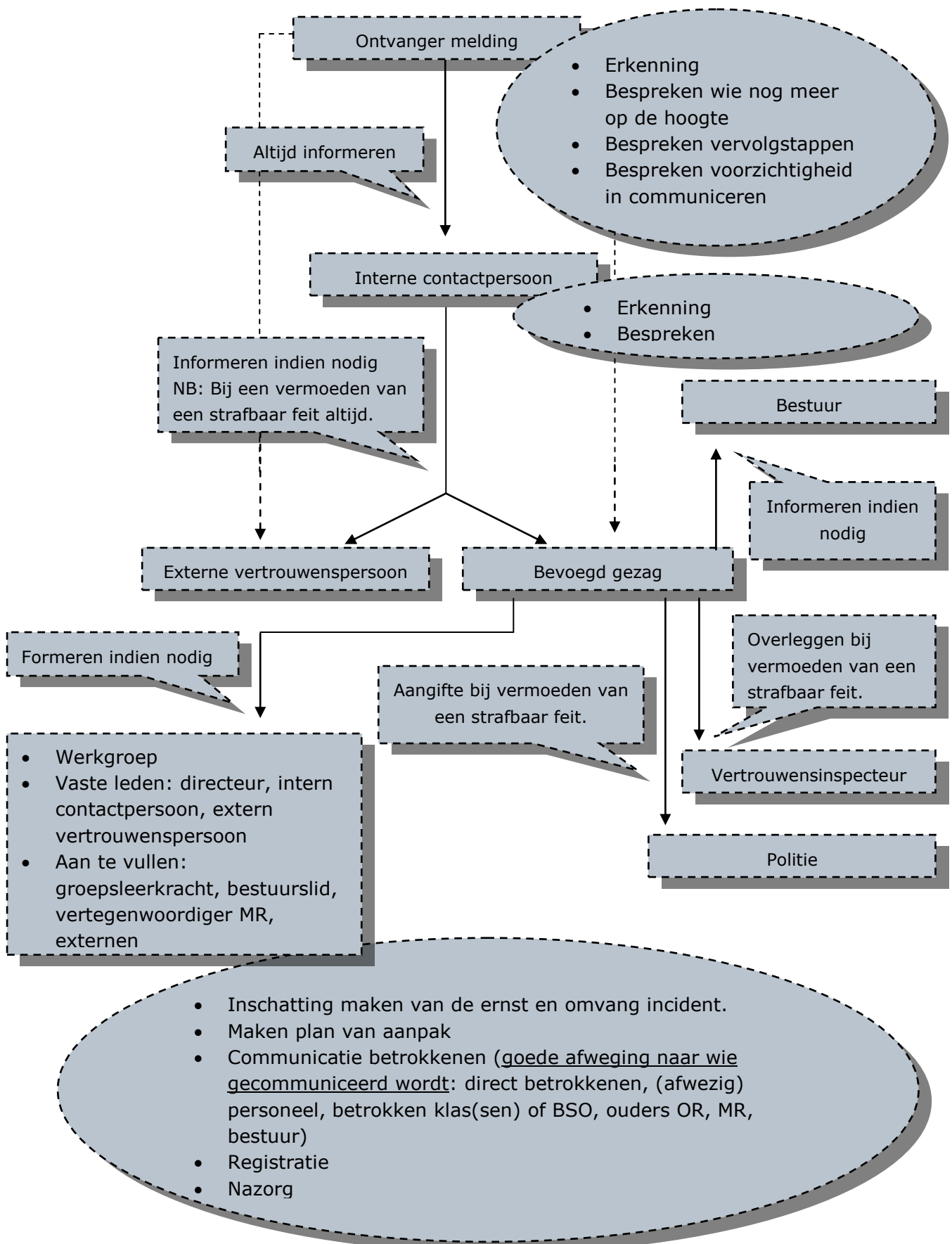
Het is wenselijk dat er goed overleg met de ouder/nabestaanden is en dat deze en school het met elkaar eens zijn over de informatie die wordt verstrekt en over de wijze waarop de school medeleven betuigt.

Als dit niet tot overeenstemming leidt, heeft de school een eigen verantwoordelijkheid tegenover de leerlingen. De schoolleiding zal een besluit moeten nemen of de school tegemoet komt aan wensen van ouder/familie of dat de school een eigen koers vaart in het belang van de leerlingen. Denk hierbij aan het geven van objectieve informatie en het beantwoorden van vragen van kinderen.



## Protocol B

### Melding van ongewenst gedrag binnen de schoolsituatie



Bij incidenten met frequent of langdurig pesten, uitingen van agressie en geweld, intimidatie, discriminatie en grensoverschrijdend seksueel gedrag komt de school vaak in de schijnwerpers te staan. De veiligheid en integriteit van de school kunnen hierdoor in gevaar komen. Het is belangrijk zorgvuldig te handelen. Ouders kunnen een klacht indienen wanneer zij niet tevreden zijn over de aanpak vanuit de school of er kan onrust ontstaan bij ouders of aan de schoolpoort.

Dit protocol geeft houvast en helpt om zicht te houden op aspecten die een rol spelen bij ongewenst gedrag op school.

## **A. Het bericht**

### *Taken van de ontvanger*

- De ontvanger laat de melder zijn/haar verhaal vertellen.
- De ontvanger geeft aan de melder aan dat de melding serieus wordt opgepakt.
- De ontvanger informeert bij de melder wie er nog meer op de hoogte zijn van het verhaal.
- De ontvanger vraagt de melder het verhaal tot nader bericht vanuit de school niet verder te verspreiden.
- De ontvanger (wanneer dit niet de interne contact-/vertrouwenspersoon is) bespreekt met de melder dat hij/zij contact zal opnemen met de interne contactpersoon en dat deze dezelfde dag nog contact opneemt met de melder. **Koppel ook terug als dit niet is gelukt.**
- Bij vermoeden van een strafbaar feit (ontucht, aanranding, verkrachting) informeert de ontvanger de melder dat hij/zij wettelijk verplicht is het bevoegd gezag te informeren over de melding, conform de meld- en aangifteplicht voor het onderwijs.
- De ontvanger wijst de melder erop dat hij/zij ook zelf aangifte kan doen bij de politie.

### *Aandachtspunten ontvanger*

Om de hoog oplopende emoties goed te kanaliseren en de situatie te normaliseren is het extra belangrijk om aandacht te besteden aan de communicatie. Denk vooral aan:

- Erkenning  
Erken melders in hun vraag en geef ze het gevoel dat ze serieus genomen worden. Ook wanneer je als leerkracht het gevoel hebt dat de reactie overtrokken is, blijft het belangrijk dat de melder niet het gevoel krijgt dat het probleem wordt gebagatelliseerd.
- Openheid  
Ben open naar melders over de informatie die gedeeld kan worden én ben duidelijk in welke informatie niet gedeeld kan worden. Wanneer melders in het ongewisse worden gelaten, krijgen zij al snel het gevoel dat er sprake is van een 'doofpotaffaire'.
- Duidelijkheid  
Creëer duidelijkheid door aan te geven welke stappen al ondernomen zijn en welke stappen je nog gaat ondernemen. Geef aan of en wanneer de melder bericht van je kan verwachten. Bericht altijd op afgesproken tijdstip, ook als dit betekent dat je nog geen nieuwe informatie hebt.
- Snelheid  
Handel snel. Wacht niet, neem direct contact op met de interne contactpersoon of een directielid.

#### *Taken van de interne contactpersoon*

- De interne contactpersoon laat de melder zijn/haar verhaal vertellen.
- De interne contactpersoon overlegt met de melder over het informeren van de ouders (wanneer zij niet de melder zijn), leerkracht, directie en extern vertrouwenspersoon.
- De interne contactpersoon overlegt (met toestemming van de betrokkenen) met de externe vertrouwenspersoon en directie.
- Denk aan meldplicht (zie blz. 80) bij betrokkenheid van een medewerker van school.
- Advies is om alle gesprekken goed vast te leggen in een logboek (blz.96).

#### *Taken van de externe vertrouwenspersoon*

- De externe vertrouwenspersoon gaat na of door bemiddeling een oplossing kan worden bereikt of de gebeurtenis aanleiding geeft tot het indienen van een klacht.
- Hij/zij begeleidt de klager desgewenst bij de verdere procedure en verleent desgewenst bijstand bij het doen van aangifte bij politie of justitie.
- Verder adviseert hij/zij gevraagd en ongevraagd de directie.
- Alle acties worden geregistreerd in een logboek.

#### *Taken van het bevoegd gezag*

Het bevoegd gezag bekijkt of het nodig is om het bestuur te informeren. In geval van een zedenmisdrijf (ontucht, aanranding, verkrachting) overlegt het bevoegd gezag met de vertrouwensinspecteur of er sprake is van een redelijk vermoeden van een zedenmisdrijf. Zo ja, dan volgt aangifte bij de politie, conform de meld- en aangifteplicht voor het onderwijs. Het bevoegd gezag kan met de vertrouwensinspecteur en de externe vertrouwenspersoon overleggen welke stappen genomen moeten worden richting de aangeklaagde.

### **B. De werkgroep**

Een incident of een klacht met betrekking tot ongewenst gedrag dat plaats vindt binnen de schoolgemeenschap vraagt om een goed gecoördineerde actie (reactie) van de school. Daarom is het van belang dat de school een werkgroep samenstelt die zich bezig houdt met de aanpak van dit incident (of deze klacht). De directeur of diens vervanger en de intern contact-/vertrouwenspersoon nemen altijd plaats in deze werkgroep. Andere personen die deel uit kunnen maken van de werkgroep zijn de groepsleerkracht, een bestuurslid of de vertegenwoordiger van de medezeggenschapsraad. Zo nodig kan de werkgroep aangevuld worden met de externe vertrouwenspersoon.

De werkgroep ontwikkelt en coördineert de activiteiten. Het is van belang om af te spreken wie de eindverantwoordelijkheid heeft. De werkgroep is verantwoordelijk voor informatie naar de betrokkenen, het schrijven van een plan van aanpak, de registratie en het organiseren van nazorg aan de betrokkenen.

#### *Taken van de werkgroep*

1. Inschatting maken van de ernst en omvang van het incident.
2. Contact zoeken met de direct betrokkenen.
3. Informatieoverdracht aan relevante, bij de school betrokken, personen en groepen.
4. Instellen van zorg en nazorg aan leerlingen en ouders, zoals bijv. het organiseren van een eventuele ouderavond op school (denk ook aan deskundigen of het PSHi-team bij maatschappelijke onrust; zie bladzijde 66).
5. Maak afspraken over algemene preventieve en curatieve aanpak.

## **C. Communicatie**

### *Informereren van de scholengemeenschap*

De werkgroep gaat na wie geïnformeerd moet worden over de aanpak van het incident:

- het personeel (denk hierbij ook aan BSO, afwezig of ziek personeel)
- de betrokken groep(en)
- betrokken ouders

### *Informereren van schoolteam en betreffende groep*

Geef in eerste instantie alleen de hoogst noodzakelijke informatie:

Draai niet om de feiten heen. Blijf bij de feiten. Versluiting heeft vaak negatieve gevolgen. Bij twijfel of onduidelijkheid moet dat expliciet worden gesteld.

Vertel over de afspraken en de aanpak.

### *Informereren van ouders*

Informeert de ouders middels een brief en eventueel via de website of mail van de school over de gebeurtenis, de maatregelen die door de school zijn (of worden) genomen en namen van de contactpersonen in de school.

### *Informatieve team- en/of ouderbijeenkomst*

Beslis of een informatieve team- en/of ouderbijeenkomst nodig is. Deze afweging kan het beste gemaakt worden in samenspraak met een extern deskundige. Denk hierbij aan de externe vertrouwenspersoon.

## **D. Nazorg**

- Creëer de mogelijkheid tot stellen van (hulp)vragen via een speciale 'vragendoos' in de klas. Vragen kunnen anoniem ingeleverd worden en worden (wekelijks) besproken. Geef aan dat die ook over pesten of lastig vallen kunnen gaan.
- Sta af en toe stil bij mogelijk grensoverschrijdend gedrag en de afspraken die samen gemaakt zijn. Besteed aandacht aan de gedragsregels. Vraag de leerlingen hoe ze vinden dat het gaat. Stimuleer en geef de ruimte om er over te praten. Organiseer zo nodig activiteiten die samenwerking stimuleren.
- Let op signalen bij kinderen.  
Let op risicoleerlingen, zoals leerlingen die eerder te maken hebben gehad met ongewenst gedrag.
- Geef leerlingen (contactpersoon) of personeelsleden (bedrijfsarts) die veel moeite hebben met de verwerking individuele begeleiding. Overleg met professionele hulpverleners.
- Overleg met de ouders over het gedrag van de direct betrokken kinderen op school en thuis. Is er reden voor bezorgdheid? Moet er (opnieuw) hulpverlening worden ingeschakeld?
- Organiseer samen met deskundigen zo nodig een ouderavond over weerbaarheid van kinderen en hoe ouders daaraan kunnen bijdragen. Dit vermindert het gevoel van machteloosheid bij ouders.
- Versterk de ouders in hun opvoedende rol. Meer dan wie ook zullen zij kunnen bijdragen aan een goede verwerking van de vervelende gebeurtenissen door hun kind.
- Kijk samen met deskundigen hoe de opvang van het team gerealiseerd kan worden. Ook zij hebben te maken gekregen met een ongewenste situatie.
- Zorg voor ondersteuning van een onterecht beschuldigd personeelslid en kijk of een rehabilitatietraject nodig is.
- Registreer en evalueer (zie bladzijde 72-73 en 96).

## Checklist protocol B: Melding ongewenst gedrag op school

- Melding aannemen en starten logboek
  - Datum en tijd melding
  - Naam melder en evt betrokkenen
  - Tel nr melder
  - E-mail melder
  - Erkenning geven aan melder
  - Bespreken wie nog meer op de hoogte is
  - Bespreken vervolgstappen
  - Bespreken voorzichtigheid in communiceren
  - Afspraak vervolcontact met melder
  
- Informeren intern contactpersoon
- Informeren bevoegd gezag indien nodig. **Let op!** Bij vermoeden strafbaar feit altijd.
- Indien wenselijk, informeren CJG
- Inzetten extern vertrouwenspersoon i.o.m. bevoegd gezag; indien GGD West-Brabant: **076-5282241**
- Informeren bestuur door bevoegd gezag, indien nodig
- Bij vermoeden strafbaar feit overleg bevoegd gezag met vertrouwensinspecteur
- Bij vermoeden strafbaar feit zo nodig aangifte bij politie door ouders, leerkracht, bevoegd gezag.
- Formeren werkgroep indien nodig, samenstelling naar behoefte

<i>Vast lid:</i>	<i>Naam</i>	<i>Tel nr</i>
Directeur	.....	.....
 <i>Aan te vullen met:</i>		
Groepsleerkracht	.....	.....
Begeleider BSO	.....	.....
Intern begeleider	.....	.....
Bestuurslid	.....	.....
Vertegenwoordiger MR	.....	.....
Externen/deskundigen	.....	.....
	.....	.....
	.....	.....

### *Werkgroep*

- Inschatting maken van de ernst en omvang van het incident
- Maken plan van aanpak
- Communicatie betrokkenen (goede afweging naar wie gecommuniceerd wordt: direct betrokkenen, personeel, betrokken klas(sen), ouders OR, MR, bestuur). Leg alles goed vast in het logboek.
- Noodzaak en vorm nazorg bepalen, organiseren en vastleggen
- Registratie in logboek





## Informatie over kinderen en seksualiteit

Aansluitend bij Protocol B. (Meldingen van ongewenst gedrag binnen de schoolsituatie) vind je informatie over kinderen en seksualiteit. We starten met de normale seksuele ontwikkeling van kinderen tot en met 12 jaar om daarna in te zoomen op seksueel zorgwekkend en alarmerend gedrag.

### 1. De seksuele ontwikkeling van kinderen tot en met 12 jaar

Kinderen maken in hun groei in vele opzichten een ontwikkeling door. Dat geldt voor hun lichaam, hun gevoelens en denkwijze, en ook voor seksualiteit. De seksuele kenmerken, gevoelens en het seksuele gedrag van een volwassene zijn bij kinderen niet of nauwelijks aanwezig maar de basis is er al wel, zowel lichamelijk als emotioneel.

Er is maar weinig onderzoek gedaan naar de seksuele ontwikkeling bij kinderen. Een puntsgewijze beschrijving per leeftijdsfase is niet goed te geven. Wel kan met gebruikmaking van verzamelde (onderzoeks)gegevens een globale beschrijving gegeven worden van gedragskenmerken die bij een bepaalde leeftijdsfase horen.

#### *De babytijd van 0 tot 2 jaar*

De mond is voor een baby het belangrijkste orgaan waarmee hij contact heeft met de wereld. Ook de *reuk*, *het gehoor* en *de tastzin* zijn ontwikkeld. Huidcontact is belangrijk, baby's vinden het heerlijk als hun huid aangeraakt of gestreeld wordt tijdens het voeden en verschonen. Ouders en verzorgers die aan deze behoefte voldoen, dragen bij aan de ontwikkeling van de seksualiteit van het kind. De baby leert dan al heel vroeg dat het aanraken van zijn lichaam een lekker gevoel kan geven en dat anderen (moeder, vader, verzorger) hem dat lekkere gevoel kunnen bezorgen. Hierdoor ervaart het kind vertrouwen en veiligheid.

Als baby's met hun handen kunnen vastpakken en vasthouden kunnen ze ook hun geslachtsdelen aanraken. Het vastpakken of strelen van de geslachtsdelen kan een fijn gevoel geven. Baby's jonger dan een jaar zijn nog niet in staat dat plekje te onthouden. De aanrakingen gebeuren toevallig. Tussen 1 en 2 jaar zoekt de baby gericht naar de 'lekkere plekjes' van het lichaam waartoe ook de geslachtsdelen behoren. Het spelen met geslachtsdelen is heel normaal gedrag in deze leeftijdsfase.

#### *Peuters van 2 tot 4 jaar*

*Sekse-identiteit*, het besef van het eigen geslacht, vindt plaats tussen de 2 en 4 jaar. Eerst benoemen peuters uiterlijke kenmerken die met kleding of haardracht te maken hebben om de verschillen tussen een jongen en een meisje uit te leggen. Zelfs in hun blootje zullen kinderen nog steeds haarlengte als verschil noemen.

Peuters hebben *grote interesse voor hun lichaam*. Die nieuwsgierigheid uit zich in het uitgebreid bestuderen en aanraken van de eigen geslachtsdelen en die van een ander. Het was- en plasgebeuren, de interesse in de eigen plas en ontlasting, speelt hierbij een rol. Het strelen en aaien en spelen met de eigen geslachtsdelen noemen we ook wel masturberen, maar heeft niet de functie – zoals bij volwassenen en jongeren – om tot een orgasme te komen. Het geeft het kind een ontspannen en rustig gevoel (bij het slapen gaan of bij spanning, opwinding of angst) dat vergeleken kan worden met duimen

of op een speen zuigen. 'Vadertje en moedertje' spelen is populair en helpt bij de ontwikkeling van de sekse-identiteit. Ook 'doktertje spelen' helpt hierbij. Zodra een kind weet of het een jongetje of een meisje is zal het zich zo ook gaan gedragen. Het kind neemt gedrag over van volwassen rolmodellen en van seksegenoten van de eigen leeftijd. *Sekse rolgedrag* is duidelijk aanwezig vanaf een jaar of 3. Peuters van een jaar of 3 belanden in het '*vieze woorden tijdperk*'. Ze hebben door dat ze daarmee kunnen schokkeren.

#### *Kleuters van 4 tot 6 jaar*

Kleuters kunnen de *verschillende geslachtskenmerken* tussen jongens en meisjes *benoemen en herkennen*. Het onderzoeken van eigen en andermans lichaam en de daarbij behorende gevoelens gaat door, alleen minder in het openbaar. Spelvormen zoals 'vader en moedertje' en 'doktertje' spelen gaan door, maar steeds meer buiten het gezichtsveld van volwassenen. Vooral 'doktertje' spelen gebeurt vaker in verborgen hoekjes omdat volwassenen hebben laten weten dat ze dit soort spelletjes niet goedkeuren. Bovendien vinden kleuters het leuk om in verborgen hoekjes te spelen.

De *behoefte aan lichamelijk contact* blijft op deze leeftijd nog steeds groot. Sommige jongens willen niet meer geknuffeld worden en de behoefte aan lichamelijk contact manifesteert zich dan in stompen, duwen, aan elkaar zitten, trekken en tikken geven. Sommige kinderen willen meer privacy op de wc of bij het omkleden.

Kleuters kunnen grote belangstelling hebben voor het *voortplantingsverhaal* en daar eindeloos vragen over stellen. Voor kleuters heeft dit geen enkele relatie met seksuele gevoelens of gedrag. Volwassenen leggen wel die relatie en hebben daarom vaak moeite met vragen van kleuters over zwangerschap en geboorte. Door vragen af te wijzen of te negeren leren kinderen te zwijgen over deze onderwerpen.

#### *Kinderen van 6 tot 8 jaar*

Deze periode wordt wel de seksueel *latente* periode genoemd. Het lijkt wel of er geen interesse bestaat voor seksualiteit. Zij stellen minder vragen en tonen minder openlijk belangstelling voor elkaars lichaam.

*Verliefdheden* beginnen een rol te spelen. Spelletjes met kinderen van het andere geslacht zijn duidelijk anders van aard dan met kinderen van hetzelfde geslacht. Verliefdheden kunnen heftige gevoelens teweeg brengen, zonder dat daar seksuele gevoelens aan gekoppeld hoeven te worden. Verliefd zijn en lichamelijk gedrag hebben voor kinderen van deze leeftijd weinig met elkaar te maken. Verliefd zijn is wel een duidelijk ander gevoel dan vriendschap (voor kinderen jonger dan zes jaar oud is verliefd zijn nog zoiets als een speciaal soort vriendschap).

Het openlijk aanraken en strelen van de eigen geslachtsorganen gebeurt op deze leeftijd minder, evenals seksuele spelletjes met andere kinderen. Ze zijn zich op deze leeftijd duidelijk bewust van *de sociale norm*.

Seksualiteit is minder te zien, maar kinderen registreren veel. Op deze leeftijd kunnen kinderen fantasie en werkelijkheid niet altijd goed onderscheiden. Dat betekent dat er niet automatisch vanuit gegaan kan worden dat ze alles begrijpen wat over seksualiteit wordt verteld.

### *Kinderen van 8 tot 10 jaar*

Lichamelijk beginnen kinderen na hun achtste jaar de eerste verschijnselen van de puberteit te vertonen. Bij meisjes beginnen de borsten en de eerste schaamharen te groeien. Bij jongens zijn de eerste schaamharen op de teelballen te zien. Het denkvermogen heeft zich nu zo ontwikkeld dat een kind op deze leeftijd logisch kan redeneren. Het voortplantingsverhaal kan gereproduceerd worden, al is het nog moeilijk te begrijpen hoe de bevruchting precies in zijn werk gaat.

Gevoelens van verliefdheid spelen een steeds grotere rol. De emoties worden intenser en lichamelijk contact wordt vaker gekoppeld aan verliefd zijn. Een verliefd kind zoekt de aanwezigheid van die ander waarbij eerste voorzichtige aanrakingen (tegen elkaar aanzitten, handje geven, arm om elkaar heen) een heel spannend gevoel geven.

De seksuele voorkeur wordt verkend (dit proces gaat nog lang duren). De verkenning bestaat uit seksuele spelletjes met zowel kinderen van het eigen als van het andere geslacht. Dit gebeurt niet meer via 'doktertje spelen', maar bestaat vooral nog uit het bekijken en betasten van elkaars geslachtsdelen. Masturbatie neemt op deze leeftijd toe, wat meer geldt voor jongens dan voor meisjes. Dit kan ook groepsgewijs gebeuren.

De *groepsnorm* is sterk gericht op *heteroseksualiteit*. Als kinderen seksuele spelletjes doen met kinderen van hun eigen geslacht, zullen zij dit gedrag niet homoseksueel noemen (wat het ook niet hoeft te zijn). Homoseksualiteit wordt op deze leeftijd door de groepsnorm niet geaccepteerd.

Het specifieke rolgedrag is sterk aanwezig. Jongens en meisjes zoeken vooral vrienden van de eigen sekse. Jongens doen en bespreken met elkaar vooral jongensdingen en meisjes doen en bespreken met elkaar vooral meisjesdingen.

### *Kinderen van 10 tot 12 jaar*

De *puberteit* wordt zichtbaar met een groeispurt (bij meisjes eerder dan jongens), wat een slungelige of houderige indruk geeft. Bij meisjes gaan de borsten zich ontwikkelen en gaat behalve het schaamhaar ook het okselhaar groeien. De haargroei op het lichaam begint bij de jongens wat later. Hun stem begint langzaam te veranderen, maar dat kan ook nog een paar jaar op zich laten wachten.

Een aantal meisjes onder de twaalf krijgt haar eerste menstruatie. Een kleiner aantal jongens onder de twaalf krijgt zijn eerste zaadlozing. De lichamelijke ontwikkeling van meisjes loopt sneller dan van jongens en van beiden begint de puberteit elke generatie wat eerder.

Naast de lichamelijke veranderingen in de prepuberteit (10-12 jaar) is er een toenemende interesse in alles wat met seks te maken heeft. Vooral jongens raken in deze fase door alle hormonale veranderingen gemakkelijk seksueel geprikkeld en opgewonden. Ze krijgen gemakkelijk en veelvuldig erecties. Thuis (stiekem) aanraken van geslachtsdelen komt regelmatig voor, ook bij meisjes.

Voor beide seksen geldt dat ze zich steeds meer bewust worden van het bestaan van *seksuele driften en verlangens*. Opvallend is dat in deze periode de interesse in het andere geslacht weer toeneemt (vooral bij meisjes). Er komt steeds meer (groepsgewijs)

contact tussen de seksen. Groepjes meisjes zoeken contact met groepjes jongens en omgekeerd. Vooral bij meisjes zien we meer flirtgedrag.

Verliefdheid kan gepaard gaan met hevige emoties. Bijna alle kinderen zeggen wel eens verliefd te zijn geweest, waarbij in de helft van de gevallen ook gezoend wordt. De seksuele voorkeur ontwikkelt zich verder, wat voor sommige kinderen kan betekenen dat zij al een sterke voorkeur gaan voelen voor een bepaalde sekse.

Er is meer kennis over seks en er wordt meer over gepraat. Er is een toenemende interesse in naaktheid en seks op tv of internet. De belangstelling voor volwassen seksualiteit neemt toe waardoor het voorkomt dat kinderen van deze leeftijd in groepjes een erotische site of film bekijken.

Tegelijkertijd kunnen kinderen op deze leeftijd opvallend preuts zijn met betrekking tot seksualiteit. Ze willen er niets mee te maken hebben en vinden alles wat ze erover zien of horen maar raar.

Uit onderzoek is bekend dat jongeren een aantal stadia van 'petting' doorlopen. Dat begint meestal met zoenen en tongzoenen, daarna strelen boven de kleren en dan strelen onder de kleren. Daarna naakt vrijen en ten slotte seksuele gemeenschap. Het blijkt dat jongeren er ongeveer vier jaar over doen om dit hele traject af te leggen voordat ze toen zijn aan seksuele gemeenschap. Een kind dat op zijn twaalfde nog niet is begonnen met tongzoenen is nog lang niet toe aan naakt vrijen of seksuele gemeenschap.

## **2. De seksuele kennis van kinderen tot met 12 jaar**

### *Kinderen van 2 tot 6 jaar*

- In deze fase leren kinderen het verschil tussen jongens en meisjes kennen. 2-jarigen kunnen het verschil aangeven tussen de seksen, maar kunnen de verschillen nog niet verklaren. 3-jarigen verklaren sekse-identiteit op basis van culturele kenmerken. Op de leeftijd van 5 à 6 jaar is de sekse-identiteit goed ontwikkeld en kunnen kinderen sekse-identiteit verklaren op basis van genitale verschillen.
- Kinderen hebben over het algemeen meer kennis van mannelijke geslachtorganen dan van vrouwelijke geslachtsorganen.
- Kinderen hebben minder kennis over het andere geslacht dan over hun eigen geslacht.
- Meisjes hebben over het algemeen meer kennis van genitale verschillen dan jongens. Zo hebben meisjes van 3 jaar oud vaak evenveel kennis op dit gebied als jongens van 5 jaar oud.
- Kinderen weten zelden de seksuele functie van het geslachtsorgaan te benoemen.
- Als kinderen al informatie kunnen geven over verwekking is deze erg vaag.
- Kinderen hebben vanaf ongeveer 4 jaar een basale kennis van zwangerschap. Ze weten van de groei binnenin een lichaam, maar weten erg weinig van geboorte en het geboortekanaal.
- Kinderen hebben bijna geen accurate kennis van conceptie. Ze leggen nog geen causaal verband tussen de vader en de zwangerschap en 5- à 6-jarigen beschrijven kussen als iets wat iemand seksueel doet met iemand van de andere sekse.

### *Kinderen van 6 tot 12 jaar*

- Besef van eigen geslachtelijke lichamelijkeheid.
- Kinderen kennen de juiste benaming voor de aan seks gerelateerde lichaamsdelen, maar gebruiken wel schuttingtaal.
- Toenemende kennis met betrekking tot seksueel gedrag, zoals masturbatie en geslachtsgemeenschap.
- Kennis van de seksuele aspecten van de zwangerschap.
- Kennis van sociale gedragsregels en verschillende relatievormen en omgangsregels.
- Kinderen in de leeftijd van 7 tot 9 jaar oud beschrijven knuffelen, kussen en dansen als iets wat iemand seksueel doet met iemand van de andere sekse.
- Vanaf het 9de à 10de levensjaar kunnen kinderen gedragsmatige en biologische processen van het krijgen van een kind onderscheiden.
- Vanaf het 10de levensjaar bezitten kinderen kennis van de lichamelijke ontwikkelingen of veranderingen in de puberteit.

### *Algemeen*

- De houding van ouders ten opzichte van de seksuele kennis van kinderen heeft invloed op de seksuele kennis van kinderen.
- Ouders uit lagere sociaaleconomische milieus staan vaak minder open voor de seksualiteit van kinderen en bieden hun kinderen minder seksuele voorlichting aan. Kinderen uit deze milieus hebben dan ook vaak minder seksuele kennis. Al hebben jongens uit deze milieus wel vaker eerder seksuele kennis dan jongens uit andere milieus.
- De seksuele kennis van kinderen is gerelateerd aan het seksuele gedrag dat kinderen vertonen.
- De seksuele voorlichting die kinderen (vanaf 10 jaar) op school krijgen wordt zeer gewaardeerd. Kinderen geven aan dat de leerkracht objectieve en betrouwbare informatie geeft.

### 3. Seksueel zorgwekkend en alarmerend gedrag

Het is belangrijk dat ouders en leerkrachten weten dat veel seksueel gedrag frequent gezien wordt bij kinderen en een normale uiting kan zijn van de ontwikkeling van het kind. Seksuele spelletjes worden gekenmerkt door spontaniteit, gelijkwaardigheid en plezier. Ze kunnen gepaard gaan met een vorm van geheimzinnigheid, maar dan wel altijd op een vrijwillige basis voor alle betrokken kinderen.

Seksueel gedrag of seksuele kennis die niet passend is voor de ontwikkelingsfase waarin het kind zich bevindt, kan zorgwekkend zijn. Seksueel zorgwekkend en alarmerend gedrag wordt over het algemeen gekenmerkt door macht. Dit kan zich uiten in verschil in leeftijd, grootte of status van het kind. Karakteristieken die verder kenmerkend zijn voor seksueel zorgwekkend en alarmerend gedrag zijn impulsiviteit, intimidatie, dreiging, dominantie en agressie.

Wanneer seksueel gedrag heel frequent en heftig voorkomt, gepaard gaat met seksuele taal en zelfs voorduurt na verbod is er sprake van alarmerend gedrag.

In schema 1 geven we een globaal overzicht van wat onder normaal seksueel gedrag, zorgwekkend seksueel gedrag of alarmerend seksueel gedrag valt.

- Bij de kinderen uit **groep 1** staat het ontdekken van het eigen lichaam en dat van elkaar centraal. Het gaat om kinderen van dezelfde leeftijd en grootte, ze zijn meestal van gemixte sekse, zijn vrienden of kennen elkaar tenminste. Het seksuele gedrag gaat gepaard met vrijwilligheid, spontaniteit en gevoelens van opwindning. Er kan een rare en giechelige sfeer hangen, maar het seksuele gedrag gaat niet gepaard met gevoelens van schaamte, angst en/of spanning.
- Bij de kinderen uit **groep 2** of in het grensgebied gaat het om reactief gedrag dat uit balans is en overhelt naar meer seksueel gedrag, waarbij schaamte, angst en spanning een rol gaan spelen. Het gedrag is redelijk eenvoudig te stoppen en/of bij te sturen, omdat er nog geen sprake is van ingesloten gedrag en geheimhouding nog geen rol speelt.
- Bij de kinderen uit **groep 3** of in het grensgebied gaat het om geïntensiveerd seksueel gedrag tussen kinderen, dat meer gerelateerd is aan volwassen seksueel gedrag. Samenzwering en geheimhouding spelen een rol. Kinderen geven zelf aan dat dit wat ze samen met een ander doen erbij hoort, maar ze verwachten afwijzing van volwassenen. Seksueel gedrag met dwang en drang door kinderen onderling wijst op problemen thuis of in de omgeving. Deze kinderen zijn fysiek en seksueel agressief. Slachtoffertjes worden uitgezocht, waarbij leeftijdsverschil en verschil in grootte, maar vooral ook dwang en chantage een rol spelen.

Daarnaast is het in de praktijk altijd belangrijk om rekening te houden met de reactie van ouders. Wanneer het gedrag als normaal gelabeld wordt, kan er namelijk toch sprake zijn van een zorgwekkende of alarmerende situatie, doordat ouders erg onrustig en overstuurd zijn.

Schema 1

Normaal / te verwachten	Zorgelijk	Alarmerend
Ontdekken van eigen lichaam en dat van anderen	Reactief gedrag dat uit balans is. Helt over naar meer seksueel gedrag.	Nadrukkelijk seksueel gedrag. Gerelateerd aan volwassen seksueel gedrag
Kinderen van dezelfde leeftijd, dezelfde grootte. Kinderen kennen elkaar of zijn vrienden.		Slachtoffers uitgezocht. Verschil in leeftijd, verschil in grootte.
Seksueel gedrag is vrijwillig, spontaan. Gevoelens van opwindning. Giechelige sfeer.	Spanning en schaamte gaan een rol spelen.  Nog geen geheimhouding	Fysiek en seksueel agressief. Dwang en drang.  Samenzwering en geheimhouding.
	Nog te stoppen of bij te sturen, is nog geen ingesleten gewoonte gedrag.	Problemen thuis of in omgeving. Moeilijk bespreekbaar. Moeilijk te stoppen of bij te sturen.

### Seksualiteit en grenzen op basis van criteria en kenmerken

In de praktijk kan gedrag net iets anders overkomen, waardoor de inschatting van normaal seksueel gedrag, zorgwekkend seksueel gedrag of alarmerend seksueel gedrag anders gemaakt moet worden. Het is altijd belangrijk om naar de context van het gedrag te kijken. Denk aan vragen als 'Kan het kind het gedrag beperken tot gepaste plaatsen en tijdstippen?' en 'Vormt het seksuele gedrag een belemmering voor het dagelijkse leven?'. Hierbij zijn vragen naar frequentie, heftigheid, plaats en tijdstip van het gedrag van belang.

#### Wederzijdse toestemming

Dit betekent dat beide partijen met volle bewustzijn moeten instemmen. Als de ene partij de andere in het ongewisse laat, misleidt, bedriegt of overrompelt, kan je niet van toestemming spreken.

#### Vrijwilligheid

Er is sprake van dwang wanneer een kind fysiek of psychisch gedwongen wordt om seksuele dingen te doen of toe te staan die hij/zij niet wil. Of wanneer hij/zij een ander daartoe dwingt.

Ook vormen van subtiele dwang en drang vallen hieronder, zoals iemand overhalen tot seksuele spelletjes (of seks) en manipulaties waarvan kinderen zich pas later bewust kunnen worden. Dwang kan dus ook gaan van verleiding, beloning en beloftes tot dreiging, chantage en geweld.

### *Gelijkwaardigheid*

Dit betekent dat er een zeker evenwicht moet zijn tussen beide partijen als het gaat om leeftijd, grootte, gewicht, kennis, intelligentie, aanzien, macht, levenservaring, status. In een seksuele interactie moeten beide partijen aan elkaar gewaagd zijn, zodat de een de ander niet overheerst.

### *Leeftijds- of ontwikkelingsadequaat*

Dit betekent dat het kind gedrag laat zien dat verwacht kan worden bij haar leeftijd of ontwikkeling. Bij ontwikkeling denken we aan een stapsgewijs proces waarbij kinderen tot steeds complexer en meer sociaal aanvaard gedrag in staat zijn.

### *Contextadequaaf of passend bij de situatie*

Regels kunnen veranderen afhankelijk van de context. De schoolcontext laat minder seksueel gedrag toe dan de thuiscontext.

Gedrag is aanstootgevend als het anderen choqueert, tegen staat of beledigt. Daarom is de context belangrijk. In een openbare ruimte waar ook anderen aanwezig (kunnen) zijn, gelden de regels van de 'openbare ruimte'. Meestal gelden deze voor het ontbloten van geslachtsdelen, borsten, en het laten zien van expliciet seksueel gedrag (gebaren, woorden, bewegingen, tekeningen, ....)

### *Zelfrespect*

Hiermee bedoelen we dat het van belang is dat het kind zichzelf geen schade berokkent. Het kind kan zichzelf vernederen, pijn doen, zich begeven in risicosituaties zonder goed te weten wat de eigen wensen of grenzen zijn. Een kind kan risicoseks hebben, zich blootstellen aan gevaar en misbruik.

## **4. Seksuele spelletjes**

Seksuele spelletjes in de onderbouw zijn in de meeste gevallen onschuldig en horen bij de normale ontwikkeling van jonge kinderen. Van belang is wel om in de gaten te houden of een kind het onprettig vindt. Dan is er namelijk sprake van seksuele intimidatie.

De bekendste spelletjes zijn 'doktertje spelen' en 'imitatievormen'. Meestal spelen peuters en kleuters 'doktertje' als manier om te kijken of zij er echt wel hetzelfde uitzien. Voor hen is het een fantasiespel net zoals 'vadertje en moedertje'. Dit speelgedrag is een bruikbaar middel voor kinderen om hun eigen lichaam te leren kennen en dat van een ander te onderzoeken. Het zijn experimenten die horen bij opgroeien. Kinderen leren de wereld verder kennen door te imiteren. Internet en tientallen tv-kanalen hebben deze wereld vele malen groter gemaakt. Kinderen imiteren wat ze zien in muziekclips, in (porno)video/dvd of via internet.

Het is van belang dat kinderen bij dit soort spelletjes gelijkwaardig zijn (leeftijd, zin).

Sommige kinderen zijn niet goed in staat aan te geven dat ze iets niet willen, dit moeten ze leren. Bij seksuele intimidatie is sprake van misbruik maken van macht: dwang van een kind of een groepje kinderen of oudere kinderen die kleuters betrekken in seksuele handelingen, bijvoorbeeld tijdens het overblijven of op het plein.

De rol van volwassenen is belangrijk. De manier waarop volwassenen zich gedragen, is een voorbeeld voor kinderen. Het is van belang dat een kind zich veilig voelt en dat ouders en leerkrachten op de hoogte zijn van spelletjes. Ouders en leerkrachten kunnen grenzen aangeven over wat ze wel en niet goed vinden bij deze manier van spelen.



## **Informatie voor leerkrachten over seksueel grensoverschrijdend gedrag**

Aansluitend bij Protocol B. (Meldingen van ongewenst gedrag binnen de schoolsituatie) zetten we op een rij hoe je als leerkracht kunt praten over seksuele voorlichting in de klas. We geven tips over hoe te praten met (jonge) kinderen over 'sekspelletjes' en sluiten dit deel af met handreikingen hoe te handelen na een vraag of melding.

### **1. Praten over seksualiteit en seksuele voorlichting in de klas**

Voor de opvoeding, zo ook de seksuele opvoeding, bestaat niet één juiste manier. Het belangrijkste is dat er aangesloten wordt bij de ontwikkeling van het kind en dat de opvoeding bij de leerkracht past. Het is belangrijk voldoende te weten over de seksuele ontwikkeling van kinderen en om positief om te gaan met seksualiteit.

#### *Begin er zelf over*

Als leerkracht kies je informatie die goed, duidelijk en juist is. En je kunt zorgen dat de waarden en normen van de school worden overgedragen aan kinderen. Als er gezwegen wordt over seksualiteit dan gaan kinderen zelf op zoek naar informatie bij elkaar of via Internet en heb je de informatie die ze krijgen niet meer in de hand. Grijp alledaagse voorvallen aan om te praten over seksualiteit. Vertel over groei en ontwikkeling. Of kies hygiëne als insteek. Dat is veilig voor het kind, de leerkracht en de ouder.

#### *Begin zo jong mogelijk*

Zelfs in de onderbouw kun je de namen leren van de geslachtsdelen. Elke keer kan informatie toegevoegd worden. Zo hoeft elk gesprek niet lang te duren en kan dit elke keer aangepast worden aan het ontwikkelingsniveau van het kind. Kinderen leren zo dat je vragen kunt stellen en dat je er gewoon over kunt praten.

#### *Noem de dingen bij de naam.*

Gebruik woorden waarbij je je prettig voelt. Bij jonge kinderen kunnen andere 'namen' gekozen worden dan bij de oudere kinderen. Voor jonge jongetjes wordt vaak gekozen voor piemeltje. Voor jonge meisjes wordt vaak gekozen voor spleetje. Dat is wat je ziet en het klinkt vriendelijk. Als kinderen wat ouder worden kunnen deze woorden veranderen in piemel of penis en vagina.

Het is in elk geval belangrijk voor kinderen dat de geslachtsdelen namen krijgen die ook door de leerkracht gebruikt worden. Als er dan wat vervelends gebeurt met een kind is er minder verwarring over 'hoe benoem ik dit' bij het kind. Ofwel, als iemand je heeft aangeraakt bij je piemel en je vindt dit vervelend is het extra moeilijk daarover te vertellen als je niet weet welke woorden je eigenlijk kunt gebruiken.

#### *Wees duidelijk*

In de onderbouw zijn er genoeg mogelijkheden om bij aan te sluiten. Denk aan alles rondom het was- en plasgebeuren. Vanzelfsprekende momenten, voor kinderen, om van alles te benoemen en afspraken te maken. Veel kinderen hebben of krijgen een broertje of zusje erbij in het gezin, een tante of buurvrouw is zwanger. Dat biedt gelegenheid om over de baby's (en waar ze vandaan komen) te praten.

Vertel in de bovenbouw praktische zaken over menstruatie en zaadlozing. Vertel over voortplanting en voorbehoedsmiddelen. Leeftijdsgenoten zijn hier mee bezig dus daar wordt over gesproken onder elkaar.

Ook op school is het belangrijk om regelmatig aan te geven waar leerlingen naar toe kunnen als ze ongesteld zijn en vragen hebben of waar ze maandverband kunnen vinden. Een nieuw schooljaar kan aanleiding zijn dit te herhalen, maar ook de voorbereiding voor het schoolkamp.

#### *Geef altijd antwoord op vragen van kinderen*

Daarmee geef je aan dat er over gesproken kan worden. Een kort antwoord van een of twee zinnen is vaak voldoende. Sommige kinderen stellen veel vragen. Maak daar gebruik van. Praat erover waar iedereen (van de groep) bij zit. Ook kinderen die geen vragen stellen krijgen zo informatie.

Kinderen stellen regelmatig dezelfde vragen. Ze onthouden telkens een stukje meer, totdat ze het complete verhaal begrijpen. Een keer vertellen is meestal niet voldoende. Vraag aan kinderen een antwoord te bedenken op hun eigen vraag. Dan hoor je wat het kind er al vanaf weet. Je kunt een antwoord bijsturen of aanvullen.

Als kinderen er nog niet aan toe zijn, komt het verhaal niet binnen. Je kunt kinderen dus eigenlijk nooit teveel vertellen. Je brengt ze ook niet op ideeën door er over te praten.

#### *Stel ook zelf vragen*

Zo wordt duidelijk waar kinderen mee bezig zijn, hoe ze erover denken en waar mogelijk problemen liggen. Zo blijf je op de hoogte van wat een kind weet en wat nog niet.

#### *Bespreek grenzen*

Bespreek sociale en maatschappelijke regels. Zo kunt u kinderen leren dat het niet zo netjes is om in het openbaar aan de geslachtsdelen te zitten of je piemel te laten zien of om uitgebreid met elkaar te zoenen. Het is dan belangrijk dat je duidelijk maakt dat niet het kind of zijn gedrag verkeerd is, maar de plek of de situatie waar het dit gedrag laat zien.

#### *Een boek of website kan helpen*

Tip 1: Kijk eens in de bibliotheek naar voorlichtingsboeken en -films/dvd's.

Tip 2: Schaf één of twee voorlichtingsboeken aan en zet die in de kast. Dit biedt de mogelijkheid om altijd zelf op te zoeken, zowel voor kinderen als voor u.

Tip 3: Er zijn steeds meer websites voor professionals, ouders en leerlingen waar objectieve informatie te vinden is (zie hiervoor ook blz. 91).

#### *En verder...*

- Probeer positief om te gaan met seksualiteit.
- Zorg dat u voldoende weet over de seksuele ontwikkeling van kinderen.
- Blijf op de hoogte van wat kinderen lezen en zien. Denk ook aan de computer.
- Respecteer de behoefte aan privacy bij kinderen.
- Wijs kinderen op hun recht om 'nee' te zeggen tegen iedereen die tegen hun wil aan hen komt. Leuke geheimen mag je voor jezelf houden, maar vervelende geheimen moet je vertellen.
- Bespreek dat andere mensen er anders over kunnen denken.

## 2. Hoe praat je met (jonge) kinderen over 'seksspelletjes'?

Veel leerkrachten, maar ook ouders, vinden het lastig om met jonge kinderen over seksualiteit te praten. Het blijkt lastig bepaalde dingen bij de naam te noemen. En hoe vertel je dat iets niet mag in gezelschap, als je dat eigenlijk nog niet bij naam kunt (of wilt) noemen? In de praktijk valt dat reuze mee. Begrippen als 'seks' of 'geslachtsdelen' heb je daar helemaal niet voor nodig. De allereerste boodschap moet zijn dat je lichaam van jezelf is en dat niemand daar aan mag komen als jij dat niet wilt. Je kunt die boodschap al heel vroeg overdragen (al vanaf 3 jaar). Maar dan wel in heel eenvoudige bewoordingen natuurlijk. Maak duidelijk dat dit zowel voor kinderen als voor volwassenen geldt. Niemand, klein noch groot, mag aan je komen als jij dat niet wilt.

Ook kun je met jonge kinderen – vanaf een jaar of 4 – praten over de regels voor het doen van spelletjes met elkaars lichaam, zoals 'doktertje spelen' (wat volwassenen 'seksuele spelletjes' zouden noemen). De belangrijkste regels zijn:

*Wij dwingen elkaar niet.*

Doe nooit iets met elkaar als jijzelf of de ander dat niet wil. Met elkaar spelen is leuk voor jou en het andere kind.

*Wij doen elkaar geen pijn.*

Je mag niets in de openingen van elkaars lichaam stoppen. Je stopt geen knikker of stokje in je eigen neus of oor en ook niet in de neus of het oor van een ander kind. Dat geldt voor alle gaatjes in je lijf. Je kunt dit specifieker maken als het om doktertje spelen gaat. Alleen als je echt ziek bent kan mama of papa of de dokter een thermometer in je poepgaatje steken om te kijken of je koorts hebt. Als we samen spelen doen we dat nooit want dan kun je elkaar pijn doen.

Je mag niets in de openingen van elkaars lichaam stoppen.

Op school houden we de kleren aan als we met elkaar spelen. Je kunt het koud krijgen als je je kleren uit hebt. En bloot is leuk als je met je zwembroek of bikini aan gaat zwemmen in het zwembad of op het strand. Op de school zijn we niet bloot. Op de school houden we onze kleren aan.

*Wij spelen vooral met elkaar.*

Je speelt zomaar geen doktertje met kinderen die veel jonger (of gebruik kleiner) zijn dan jij want die kun je snel pijn doen en dat is heel vervelend. Als kinderen die ouder (of gebruik veel groter) zijn dan jij spelletjes met je willen doen die jij niet leuk vindt of die je pijn kunnen doen, mag je altijd NEE zeggen.

Dat laatste punt zorgt ervoor dat een kind geen dwang of macht kan uitoefenen over kleinere kinderen, maar ook dat een kind begrijpt waarom het geen lichamelijke spelletjes met oudere kinderen mag doen. Bij leeftijdsverschil: niet frunniken aan elkaars lichaam!

Let hierbij wel op dat een (licht)verbiedende houding bij kinderen het idee kan geven dat het niet mag, waardoor ze het wellicht stiekem zullen doen.

### *Omgaan met geheimen*

Hoe goed je kinderen de bovenstaande regels ook hebt ingeprent, er kan natuurlijk altijd iets onaangenaams gebeuren. Om te voorkomen dat zich dat herhaalt, moet je ook iets vertellen over de omgang met geheimen. Vertel kinderen al van jongs af aan dat er Leuke geheimen zijn (zoals een werkje maken voor Moederdag) en Niet-Leuke geheimen. Geheimen waar je bang van wordt, zijn niet leuk. Ook als iemand zegt dat je straf krijgt als je een geheim doorvertelt is een Niet Leuk geheim. De regel luidt als volgt:

- Leuke geheimpjes hoeft je niet te vertellen.
- Niet-Leuke geheimen moet je altijd aan iemand vertellen.

Op deze manier kun je de geheimhoudingsplicht die opgelegd is door de misbruikende partij doorbreken.

Het helpt kinderen om te benoemen met wie ze over een niet-leuk geheim zouden kunnen praten. Ook dat kan vragenderwijs gebeuren. Samen met de kinderen kun je benoemen dat je er met mama en/of papa over kunt praten en natuurlijk met jou.

### *Wat zou je doen als...*

Tot slot is het aan te raden om een aantal situaties 'droog' te oefenen, in de vorm van een raadspelletje 'Wat zou je doen als...?' Begin met herkenbare situaties en bouw dit langzaam op naar situaties die te maken hebben met grensoverschrijdend gedrag.

Bijvoorbeeld:

- Wat zou je doen als je je moeder kwijtraakt in de supermarkt?
- Wat zou je doen als een ouder kind je vraagt om je broekje uit te doen?

Samen met de kinderen kun je dan de meest geschikte oplossingen zoeken. Kinderen denken er op deze manier over na en je hoopt dat ze zich een oplossing herinneren voor het geval dat.

De bedoeling van dit alles is uitdrukkelijk niet om kinderen bang te maken maar juist om kinderen te vertellen dat je niet alle spelletjes in gezelschap kunt doen en dat het belangrijk is om voorzichtig te zijn. Door dit meteen te koppelen aan stoppen van geheimhouding komt het kind sterker in zijn schoenen te staan in situaties waarin het een 'niet pluis'-gevoel heeft.

### 3. Hoe te handelen als leerkracht na een vraag of melding?

Een vraag of melding over seksueel gedrag of seksueel grensoverschrijdend gedrag kan bij de leerkracht terecht komen via een ouder of een leerling. Soms roept ook seksueel normaal gedrag, behorend bij de ontwikkelingsfase, vragen of verwarring op bij ouders of kinderen. Soms zorgt een vraag over seksueel grensoverschrijdend gedrag voor verwarring bij de leerkracht. De eerste reactie van de leerkracht is belangrijk. Onderstaande leidraad biedt houvast bij de eerste opvang en mogelijke begeleiding van ouder of kind.

#### Ouders als melder

In de praktijk blijken ouders weinig over de seksuele ontwikkeling van kinderen te weten. Niet weten welk seksueel gedrag bij een bepaalde leeftijd hoort, heeft vaak een paniecreactie tot gevolg. Om de hoogoplopende emoties goed te kanaliseren en de situatie te normaliseren is het extra belangrijk om aandacht te besteden aan de communicatie.

Denk in de aangegeven volgorde vooral aan:

- *Erkenning*  
Erken melders in hun vraag en geef ze het gevoel dat ze serieus genomen worden. Ook wanneer je als leerkracht het gevoel hebt dat de reacties overtrokken zijn, is het belangrijk dat de melders niet het gevoel krijgen dat hun probleem wordt gebagatelliseerd.
- *Openheid*  
Wanneer melders in het ongewisse worden gelaten, krijgen zij al snel het gevoel dat er sprake is van een 'doofpotaffaire'. Ben open naar melders over de informatie die gedeeld kan worden én ben duidelijk in welke informatie niet gedeeld kan worden.
- *Duidelijkheid*  
Creëer duidelijkheid door aan te geven welke stappen al ondernomen zijn en welke stappen je nog gaat ondernemen. Geef aan of en wanneer de melder bericht van je kan verwachten.  
Ben duidelijk in wat jij als leerkracht van de melder verwacht.
- *Snelheid*  
Handel snel. Wacht niet met overleg.  
Overleg altijd eerst met de interne contact-/vertrouwenspersoon.  
Mocht dit niet mogelijk zijn, overleg dan met de externe vertrouwenspersoon van de GGD West-Brabant (**076-5282241**). Je bericht wordt aangenomen en je wordt daarna zo snel mogelijk, uiterlijk dezelfde werkdag, teruggebeld door de dienstdoende externe vertrouwenspersoon.  
Ook als leerkracht kun je altijd overleggen met de externe vertrouwenspersoon van de GGD.

#### Kind als melder

Als een kind naar je toe komt als melder van seksueel zorgwekkend gedrag, is het belangrijk om op het volgende te letten:

- Stel geen vragen op een beschuldigende of beoordelende manier.

- Zeg dat het kind er zelf niets aan kon doen.
- Concludeer niet overhaast dat het kind misbruikt is op basis van weinig of onduidelijke informatie van het kind.
- Raak niet overstuur en als dat toch gebeurt, belast het kind daar dan niet mee.
- Ondervraag het kind niet voortdurend: kleine kinderen zijn ontvankelijk voor suggestie en voelen op den duur aan wat je wilt of denkt te gaan horen.
- Vertel het kind dat je gaat helpen om er iets aan te doen en dat je hiervoor hulp gaat vragen aan iemand die er meer verstand van heeft.
- Bespreek je vermoeden niet met jan en alleman, maar neem contact op met de interne contactpersoon.

### **Wat kun je doen als leerkracht met de melding?**

1. Begin met 'feiten' waarbij je bepaalt of het normaal, zorgwekkend dan wel alarmerend gedrag betreft.
2. Daarna volgen de te nemen stappen.  
Maak gebruik van de volgende opbouw: erkenning; voorlichting; advies; inzet contact-/vertrouwenspersoon en directie.
3. De te nemen stappen worden niet alleen beïnvloed door de beoordeling van het gedrag, maar ook door de beoordeling van de situatie. Wanneer het gedrag als normaal gelabeld wordt, kan er namelijk toch sprake zijn van een zorgwekkende of alarmerende situatie. Emoties kunnen dan al hoog op lopen als het seksueel grensoverschrijdend gedrag betreft. Om onrust te voorkomen is erkenning, openheid, duidelijkheid en snelheid van belang.

#### *Route voor Basisonderwijs*

- *Normaal seksueel gedrag*  
Ouders adviseren vanuit eigen deskundigheid en overleggen met de interne contactpersoon.
- *Zorgwekkend seksueel gedrag*  
Overdragen aan de interne contactpersoon.  
Mocht deze niet bereikbaar zijn, overleggen met de externe vertrouwenspersoon wat te doen en de directie ter kennisgeving informeren.
- *Alarmerend seksueel gedrag*  
Informeert de directie en de interne contactpersoon van de school en draag de casus over aan de externe vertrouwenspersoon.  
De externe vertrouwenspersoon van de GGD is tijdens kantooruren via het meldpunt te bereiken (**076-5282241**).  
Je krijgt het secretariaat van het Programma Jeugd en Gezin aan de lijn.  
Zij nemen contact op met de diensdoende externe vertrouwenspersoon.  
Je wordt zo snel mogelijk teruggebeld om vervolgstappen door te spreken.

*Extra*

Ongewenst seksueel gedrag in de thuissituatie door vader, moeder of ander familielid of gerelateerd aan de thuissituatie door sportclubleider, buurtgenoot, oppas, hoort bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) thuis. Zie voor meer info blz. 78-79.

Wanneer een medewerker van de school, een andere leerkracht, conciërge of aan school gerelateerde hulpmoeder, betrokken is gaat de meldplicht in. Zie voor meer informatie blz. 80-82.

Denk je dat er maatschappelijke onrust kan ontstaan doordat een medewerker van school erbij betrokken is, omdat de ouder zeer emotioneel reageert of omdat het meerdere kinderen uit een groep betreft, denk dan aan het inschakelen van het PSHi-team. Voor meer info zie blz. 66.

## Informatie voor leerkrachten over ruzie en pesten in de klas

Ander ongewenst groepsgedrag waar je als leerkracht mee te maken kunt krijgen is agressie, ruzie en pesten. Vanuit beknopte achtergrondinformatie wordt de preventie besproken. Om het ongewenste gedrag te stoppen wordt de aanpak bij pesten als voorbeeld uitgewerkt. We sluiten af met de communicatie en contacten met ouders.

### 1. Beknopte achtergrondinformatie

Ondanks dat we er vanuit gaan dat iedereen op een goede manier met elkaar omgaat, is dit lang niet altijd het geval. Onder kinderen komt ruzie, plaag- of pestgedrag vaak voor. Het is plagen als de kinderen aan elkaar gewaagd zijn: de ene keer doet de een iets onaardigs, een volgende keer is het de ander. Het is een spelletje, niet altijd leuk, maar nooit echt bedreigend. Door elkaar te plagen leren kinderen om met conflicten om te gaan. Het hoort bij het opgroeien. Ook ruzie maken hoort erbij. Maar als er vaak ruzie is in de klas dan ontstaat er een sfeer van onveiligheid. Omdat de aanpak vergelijkbaar is met de aanpak van pesten in de klas wordt deze term hierna gebruikt.

Pesten is bedreigend. Het gebeurt niet zomaar één keer, maar iedere dag weer, soms een jaar of langer achter elkaar. Pesten is het systematisch uitoefenen van psychische en/of fysieke mishandeling door een of meerdere individuen op een persoon die niet in staat is zichzelf te verdedigen. De macht is ongelijk verdeeld. Iedereen kan worden gepest, maar sommige kinderen lopen meer risico.

Pesters kiezen de kwetsbaarste in de groep als slachtoffer. Leerlingen die niet goed in staat zijn voor zichzelf op te komen, die zich weerloos of machteloos voelen, lopen meer risico. Ook kinderen die gaan huilen of overdreven agressief of verdedigend reageren, kunnen slachtoffer worden. De pester pakt de ander altijd op een zwakke plek. Wanneer een kind onzeker of ontevreden is over het uiterlijk, een accent, snel blozen, dik zijn, slim of juist niet zo slim zijn, is dat de zwakke plek. Ook kan het zijn dat het gepeste kind anders is dan 'de groep'. Iemand kan uit de toon vallen door een hobby, een overtuiging of waarden en normen. Als die leerling zich niet wil aanpassen aan de groep, kan dit tot pesten leiden.

*Een pester* pest om macht te krijgen. Door de (stoere) houding gaan anderen tegen je opkijken. Soms pest iemand om eigen frustraties af te reageren, uit onmacht of jaloezie. Meestal weet de pester zelf niet goed waarom hij het doet en beseft hij niet wat het met de gepeste doet. Daarom voelt de pester zich niet schuldig. Het was 'maar een grapje'. Bij pesten zijn altijd *omstanders* betrokken, leerlingen die doen alsof ze niets merken of die juist meelopen met de pester. Zo lopen ze minder risico om zelf te worden gepest of buitengesloten. Vaak voelen de *omstanders* zich wel schuldig, maar uit angst voor eigen veiligheid grijpen ze niet in. Wie het toch voor het slachtoffer opneemt, wordt meestal de mond gesnoerd. *Omstanders* leggen de schuld regelmatig bij de gepeste zelf en zeggen dat hij of zij het zelf uitlokte.

*Slachtoffers* praten zelden uit zichzelf met ouders, leerkrachten of vrienden over pesterijen omdat ze het gevoel dat het hun eigen schuld is of omdat ze zich ervoor schamen. Veel slachtoffers denken dat praten toch niet helpt en dat het pesten erger wordt wanneer uitkomt dat ze erover gepraat hebben. Of ze denken dat ze niet serieus genomen worden. Maar zwijgen houdt pesten juist in stand. Alleen door het pesten en de pester bekend te maken, kan het stoppen.



## 2. Preventie van ruzie en pesten

Scholen werken aan een goed pedagogisch klimaat in de groepen. Dit kan met een methode voor sociaal-emotionele vorming en het formuleren van gedragsregels. De school kan samen met de leerlingen en ouders een positieve en effectieve bijdrage leveren aan het voorkómen en aanpakken van ongewenst gedrag. Pesten is voor iedereen 'herkenbaar' ongewenst gedrag waardoor er vaak regels komen om pesten te voorkomen of aan te pakken. Een goede samenwerking tussen ouders en school is belangrijk. Veel scholen hanteren regels en afspraken voor de verschillende leeftijdsgroepen. Hierna staan voorbeelden van regels en afspraken die mogelijk een aanvulling kunnen bieden.

### *Afspreken van gedragsregels*

Een effectieve methode om ruzie of pesten te stoppen of binnen de perken te houden, is het afspreken van gedragsregels. Afspraken die in de klas gemaakt kunnen worden, zijn:

- Er eerst zelf (en samen) uit proberen te komen.  
Op het moment dat één van de leerlingen er niet uitkomt (in feite het onderspit delft en verliezer of zondebok wordt), heeft deze het recht en de plicht het probleem aan de leerkracht voor te leggen.
- Het inschakelen van de leerkracht is geen klikken. Vanaf de kleutergroep brengen we kinderen al bij: 'Je mag niet klikken, maar als je wordt gepest of als je ruzie hebt en je komt er zelf niet uit dan mag je hulp aan de leerkracht vragen. Dit is geen klikken, dit is hulp vragen.'
- Als medeleerling heb je ook de verantwoordelijkheid om het probleem bij de leerkracht aan te kaarten. Alle leerlingen zijn verantwoordelijk voor een goede sfeer in de groep.
- Kinderen kunnen in hun eigen groep een aanvulling geven op de vaste schoolregels. De regels en afspraken worden opgesteld door en met de groep.

### *Voorbeelden van regels voor kinderen om pesten aan te pakken:*

- Doe niets bij een ander kind wat jezelf ook niet prettig zou vinden.
- Kom niet aan een ander als de ander dat niet wil.
- We noemen elkaar bij de voornaam (en gebruiken geen scheldwoorden).
- Als je boos bent ga je niet slaan, schoppen of krabben; je komt niet aan de ander. Probeer eerst samen te praten. Ga anders naar de meneer of de juf.
- Vertel de juf of meneer als er iets gebeurt wat je gevaarlijk of niet prettig vindt.
- Vertel de leerkracht wanneer jij zelf of iemand anders wordt gepest.  
Kinderen die pesten, zitten zelf in de nesten!
- Word je gepest? Praat er thuis ook over, je moet het niet geheim houden.
- Uitlachen, roddelen, dingen afpakken of kinderen buitensluiten vinden we niet goed.
- Niet aan spullen van een ander zitten.
- Luister naar elkaar.
- Iemand niet op het uiterlijk beoordelen.
- Nieuwe kinderen willen we goed ontvangen en opvangen. Zij zijn welkom op onze school.
- Opzettelijk iemand pijn doen, opwachten buiten school, achterna zitten om te pesten is beslist niet toegestaan.
- Probeer ook zelf een ruzie met praten op te lossen. Na het uitpraten kan je ook weer vergeven en vergeten.

### *Positieve insteek regels van onderbouw tot bovenbouw*

- Iedereen hoort erbij in de klas.
- Wij spelen en werken samen.
- Wij zorgen voor elkaar.
- De ander en ik hebben recht op een respectvolle behandeling
- Als ik wat wil gebruiken van een ander dan vraag ik dat.
- Ik geef de ander de kans om zijn of haar werk te doen.

Zowel schoolregels als groepsregels kunnen zichtbaar in de klas opgehangen worden. Nadat alle regels tegelijk besproken zijn kiest iedere groep een regel van de week/maand en hangt deze goed zichtbaar op in het lokaal. Ook kan een regel, goed zichtbaar, in gangen van de school worden ophangen.

### **Digitaal pestgedrag**

Mobiele communicatie en social media zijn niet meer weg te denken uit de jeugdcultuur. Door te sms-en, chatten/msn-en en via Hyves onderhouden kinderen intensief contact met elkaar, waar en wanneer ze maar willen. De vriendschap kan volledig virtueel zijn. De drempel om te kwetsen of te bedreigen ligt online lager dan offline. Doordat niet zichtbaar is hoe de boodschap overkomt, vinden veel kinderen digitaal pestgedrag grappig en zien het als een spelletje. De intentie hoeft niet zo kwaad te zijn, maar het effect kan wel vervelend zijn. Anoniem digitaal pesten heeft gevolgen voor de mate van veiligheid die het slachtoffer ervaart. Het kan iedereen zijn, niemand is meer te vertrouwen. Zodra het kind thuis de computer aanzet is het niet meer veilig. De telefoon gaat liever helmaal uit. Voor de pester kan de anonimiteit juist een reden zijn om het pestgedrag voort te zetten. Niemand weet immers wie er achter het pesten zit.

### *Een aantal algemene richtlijnen voor leerkrachten voor internetgebruik*

- *Praat over internet*  
Praat regelmatig met de leerlingen over wat ze doen en meemaken op internet en hoe ze dat vinden. Vertel ook over eigen ervaringen. Op die manier toon je interesse en geef je aan dat de leerlingen bij je terecht kunnen als dat nodig is.
- *Leer je leerlingen wat privacy en netetiquette is*  
Onder netetiquette verstaan we de gedragsregels op het internet. Leer leerlingen vriendelijk, eerlijk en beleefd te blijven, en niet terug te schelden als iemand vervelend doet. Online gelden dezelfde omgangsvormen als offline. Leer leerlingen om zeer zorgvuldig met privacy om te gaan.
- *Surf samen met je leerlingen*  
Ga regelmatig samen achter de computer zitten om van elkaar te leren. Maak duidelijke afspraken over het internetgebruik en de tijdsduur. Controleer of deze regels ook nageleefd worden. Blijf geïnteresseerd in het surfgedrag en wijs regelmatig op de minder leuke kanten hiervan, zoals pedofielen in chatboxen, pornosites, scheld e-mail en spam. Als één van de leerlingen een pesterig, seksueel getint of bedreigend bericht ontvangt, stuur dan een bericht naar uw service provider en vraag deze om assistentie.
- *Houd toezicht op de computer*  
Plaats deze als het kan op een centrale plaats in de klas/ op school en houd toezicht.
- *Onthoud goed dat mensen online anders kunnen overkomen*  
Mensen kunnen online anders zijn dan in werkelijkheid. Omdat je elkaar niet kunt zien of horen kan iemand zich gemakkelijk uitgeven voor een ander.

### 3. Ongewenst gedrag laten stoppen

Commitment voor regels en afspraken kun je krijgen door de kinderen over de regels te laten praten of tekenen. Bespreek in elk geval de voordelen van de regels voor het kind zelf, de groep en voor jou als leerkracht. Als er veel ruzie is in de klas dan kun je de kinderen vragen mee te denken over hoe zij kunnen helpen om dit te stoppen. Maak leerlingen helper (bondgenoot) in dit proces. Het is goed dit uit te praten in de kring waarbij de volgende procedure kan worden gebruikt:

- Bij het vertellen van wat er in het verleden gebeurd is worden geen namen genoemd. Houd er rekening mee dat kinderen met oud zeer uit het verleden kunnen zitten.
- Als de ervaringen er liggen volgt de vraag: "Wat kun je er zelf aan doen om dit probleem (je rottig voelen over ruzie) aan te pakken. Laat alle kinderen meedenken over mogelijke oplossingen.
- Verzamel de oplossingen. Er zijn oplossingen die voor jou persoonlijk kunnen werken, die zijn belangrijk en onthoud je voor jezelf. Er zijn ook oplossingen die voor de hele klas kunnen werken. Benoem welke dit zijn. Maak er samen een afspraak van en spreek af om er elke dag even bij stil te staan.
- Bedenk samen met de kinderen een beloning voor het eind van de week (of de woensdag als dit te lang duurt) voor als het de klas lukt om goed samen te werken en geen ruzie te maken. Kies voor een haalbaar moment want een positieve prikkel werkt stimulerend. Maak er een feestelijk gezellig moment van. Herhaal dit enkele weken.
- Lukt het vaker niet om de beloning te halen bouw dan een onderdeel straffen in. Straf kan ongewenst gedrag laten stoppen als de straf duidelijk gegeven wordt voor het gedrag van de kinderen. Maak met de klas de afspraak welke straf 'we' gaan toepassen als ze zich weer niet aan de regels houden.  
Een straf voelt vervelend, maar wordt wel geaccepteerd als het duidelijk is voor de kinderen waarom (voor welk gedrag) ze de straf krijgen. Een straf volgt meteen na het vertonen van het ongewenste gedrag. Je kunt denken aan: Eén of meerdere pauzes binnen blijven, nablijven, een opdracht: Vertel of schrijf eens op wat jouw rol in de ruzie is. Als je je straf hebt uitgevoerd of uitgezeten wordt er kort nog wat over gezegd en gaat de nieuwe kans in!

#### **De 5 sporenaanpak**

Specifiek voor pesten en ruzie kan de school op basis van de 5-sporenaanpak gericht op de pester/ruziezoeker, het slachtoffer, de meelopers (de groep), de ouders en de leerkracht (het schoolteam) actie ondernemen. Deze aanpak is ook bruikbaar als het ander ongewenst gedrag betreft.

#### *Begeleiding van de pester/ruziezoeker*

- Praten; zoeken naar de reden van het ruzie maken/pesten (baas willen zijn, jaloezie, verveling, buitengesloten voelen) door de groepsleerkracht.
- Laten inzien wat het effect van zijn/haar gedrag is voor de gepeste.
- Excuses aan laten bieden.
- In laten zien welke sterke (leuke) kanten de gepeste heeft.
- Zorg dragen voor het naleven van de regels rondom pestgedrag. Pesten is verboden in en rondom de school. Kinderen worden gestraft als ze pesten en beloond (schouderklopje) als ze zich aan de regels houden.

- Kinderen leren niet meteen boos te reageren, leren zich te beheersen, de 'stop-eerst-nadenken-houding' of een andere manier van gedrag aanleren.
- Contact tussen ouders en school; elkaar informeren en overleggen. Je inleven in het kind; wat is de oorzaak van het pesten?
- Zoeken van een sport of club waar het kind kan ervaren dat contact met andere kinderen wel leuk kan zijn.
- Inschakelen van hulp, zoals Jeugdgezondheidszorg van de GGD, huisarts of Schoolmaatschappelijk werk.
- Verwijzen naar sociale vaardigheidstrainingen.

#### *Begeleiding van de gepeste leerling / het slachtoffer*

- Medeleven tonen, luisteren en vragen hoe en door wie er wordt gepest.
- Nagaan hoe de leerling zelf reageert, wat hij/zij doet voor, tijdens en na het pesten.
- De leerling in laten zien dat je op verschillende manieren kunt reageren. Huilen of heel boos worden is juist vaak een reactie die een pester wil uitlokken. Als leerkracht kan je samen met de gepeste leerling zoeken naar een andere reactie.
- Het gepeste kind in laten zien waarom een kind pest.
- Nagaan welke oplossing het kind zelf wil.
- Sterke kanten van de leerling benadrukken.
- Belonen (schouderklopje) als de leerling zich anders/beter opstelt.
- Praten met de ouders van de gepeste leerling. Probeer te voorkomen dat ouders het gepeste kind overbeschermen door het naar school te brengen of door de pesters aan te spreken op het schoolplein. Hiermee plaats je het gepeste kind juist in een uitzonderingspositie waardoor het pesten zelfs nog toe kan nemen.
- Zoeken van een sport of club waar het kind kan ervaren dat contact met andere kinderen wel leuk kan zijn.
- Inschakelen hulp, zoals Jeugdgezondheidszorg van de GGD, huisarts of Schoolmaatschappelijk werk.
- Verwijzen naar sociale vaardigheidstrainingen.

#### *Voorlichting aan meelopers en groep*

- Kringgesprek over pesten met aandacht voor rol van meelopers.
- Nagaan welke oplossing de leerlingen kunnen bedenken.
- Sterke kanten van de leerlingen benadrukken om het pesten te kunnen stoppen.
- Belonen (schouderklopje) als de leerlingen zichtbaar meedoen om het pesten te stoppen door positieve inbreng.

#### *Adviezen en voorlichting aan ouders van gepeste kinderen in een face-to-face contact*

- Houdt de communicatie met uw kind open, blijf in gesprek met uw kind.
- Als pesten niet op school gebeurt, maar op straat, probeert u contact op te nemen met de ouders van de pester(s) om het probleem bespreekbaar te maken.
- Pesten op school kunt u het beste direct met de leerkracht bespreken.
- Door positieve stimulering en zogenaamde schouderklopjes kan het zelfrespect vergroot worden of weer terug komen.
- Stimuleer uw kind tot het beoefenen van een sport.
- Steun uw kind in het idee dat er een einde aan het pesten komt.

#### *Adviezen en voorlichting aan ouders van pesters in een face-to-face contact*

- Neem het probleem van uw kind serieus.
- Raak niet in paniek: elk kind loopt kans pester te worden.

- Probeer achter de mogelijke oorzaak te komen.
- Maak uw kind gevoelig voor wat het anderen aandoet.
- Besteed extra aandacht aan uw kind.
- Corrigeer ongewenst gedrag en benoem het goede gedrag van uw kind.
- Maak uw kind duidelijk dat u achter de beslissing van school staat.

#### *Adviezen en voorlichting gericht op alle ouders*

Presentatie van het pestprotocol en/of de gedragsregels. Dit kan via de schoolgids, de website of via een thematische ouderavond. Tijdens de 10-minutengesprekken door de groepsleerkracht kan dit een terugkerend onderdeel zijn.

- Stimuleer uw kind om op een goede manier met andere kinderen om te gaan.
- Corrigeer uw kind bij ongewenst gedrag en benoem goed gedrag.
- Geef zelf het goede voorbeeld.
- Leer uw kind voor anderen op te komen en leer uw kind voor zichzelf op te komen.

#### *De leerkracht/Het schoolteam*

Het voorbeeld van de leerkrachten (en thuis de ouders) is van groot belang. Er zal minder gepest worden wanneer duidelijkheid heerst over de omgang met elkaar, waar verschillen worden aanvaard en ruzies niet met geweld worden opgelost maar uitgesproken. Agressief gedrag van leerkrachten, ouders en leerlingen wordt niet geaccepteerd. Leerkrachten horen duidelijk stelling te nemen tegen ongewenst gedrag.

### **Social media**

Zoals hiervoor al beschreven is, wordt het gebruik van social media steeds populairder. Met name Hyves en Facebook worden door de jongere medewerkers van een school en ook door leerlingen in de bovenbouw druk gebruikt. Hyves en Facebook vervullen een sociale functie maar kunnen in een handomdraai enorme (maatschappelijke) onrust teweeg brengen.

Daarom is het van belang dat medewerkers van een school zich bewust blijven van hun professionele rol en zeer terughoudend zijn met het delen van persoonlijke informatie met leerlingen. Leerlingen toelaten op een persoonlijke Hyves-pagina is dan ook geen goed idee. Een "juffen-Hyves" kan bijvoorbeeld wel, maar ook daarover moeten duidelijke afspraken worden gemaakt.

Een school doet er goed aan na te denken over dit thema afspraken op te nemen in een gedragscode voor leerkrachten.

#### 4. Communicatie met ouders over een moeilijke groep

Als je te maken hebt met een moeilijke groep, met veel ruzie en pesten, kan het zinvol zijn een ouderavond te houden. Een goede voorbereiding is ook hier het halve werk.

Een *uitnodiging/ouderbrief* moet aan een aantal voorwaarden voldoen:

- Het moet voor de ouders/verzorgers duidelijk zijn dat deze ouderavond belangrijk is.
- Uit de brief moet blijken dat op deze avond beslissingen m.b.t. de groepsaanpak worden genomen.
- Ouders moeten via een aanmeldstrookje aangeven of ze wel of niet aanwezig zullen zijn en dit getekend mee terug geven naar school.

De *agenda* kan als volgt opgebouwd worden:

- Opening (bv door directeur)
- Benoemen huidige situatie door de groepsleerkracht
- Presenteren plan van aanpak door groepsleerkracht en/of directeur
- Gelegenheid tot het stellen van verduidelijkingvragen
- Vraagstelling of ouders de aanpak thuis willen ondersteunen (of ze akkoord gaan)
- Afspreken wat ouders thuis bij ontbijt vertellen en de groepsleerkracht de volgende ochtend in de klas.
- Afspreken hoe ouders geïnformeerd blijven.
- Afsluiting

Benoem de aanleiding tot de huidige situatie kort en bondig. Iedereen bekijkt gebeurtenissen door een eigen bril en door het laten ophalen van verhalen is de kans groot dat de avond verzandt over wat de school of ouders wel of niet hadden moeten doen. Richt de blik via de huidige situatie op de gewenste situatie in de toekomst en op wat nodig is om die situatie te bereiken.

Presenteer het plan van aanpak met een onderbouwing waarom voor deze strategie is gekozen. Benoem de te verwachten resultaten.

Bij het stellen van verduidelijkingvragen is het de bedoeling dat er alleen vragen gesteld worden en niet dat er een verhaal wordt afgestoken.

Spreek duidelijk af hoe de ouders verder geïnformeerd worden over de stand van zaken en de behaalde resultaten. Dit kan schriftelijk via een (week)brief of door na ongeveer 8 weken een vervolgbijeenkomst af te spreken.

##### *Tips*

- Zorg voor koffie en thee en start de avond op tijd. Je laat daarmee zien dat je je aan afspraken houdt en structuur belangrijk vindt. Handige eigenschappen bij moeilijke groepen.
- Heet de mensen welkom. Ga niet mopperen op de mensen die er niet zijn. Bedank de mensen die er wel zijn voor hun belangstelling.
- Het is belangrijk dat je een wij-gevoel creëert. Je beschrijft zonder namen te noemen wat er in de groep gebeurt, waarbij je zowel de positieve als de negatieve dingen benoemt. Daarna vertel je wat je hieraan gaat doen. Geef aan dat gedragsveranderingen tijd kosten omdat ze in moeten slijpen. Geef aan dat sommige kinderen in het begin thuis kunnen klagen omdat veranderen ook lastig kan zijn. Probeer ouders mee te krijgen dat zij op zulke momenten belangrijk zijn want ouders kunnen dan de leerkracht steunen. Ouders kunnen thuis aangeven dat de leerkracht en zij het belangrijk vinden dat de groep gezellig wordt

om in samen te werken. Geef aan dat je de ouders hierbij nodig hebt, want anders lukt het veranderingsproces naar een prettige groep niet. Vertel de ouders dat de kinderen individueel allemaal leuk en aardig zijn.

- Maak afspraken met de ouders en lees die voor. Vertel de ouders dat je dezelfde afspraken met de kinderen doorneemt. Vraag de ouders of ze al aan de kinderen willen vertellen (bij het ontbijt) dat de pappa's en mamma's en de leerkracht goede afspraken hebben gemaakt, waardoor de groep langzaam maar zeker steeds prettiger zal worden. Op deze manier kunnen ouders en leerkracht een positief verwachtingspatroon uitstalen.
- Sluit de avond af met een frisdrankje zodat de ouders nog even kunnen napraten in een ongedwongen sfeer.

#### *Na de ouderavond:*

1. De volgende schooldag worden in de kring de afspraken die samen met de ouders zijn gemaakt besproken met de kinderen. Je kunt aangeven dat de afspraken gemaakt zijn met de meeste ouders erbij. In de kring kun je vertellen dat de kinderen leuke ouders hebben. De meeste kinderen vinden het leuk om dat te horen, waardoor het wij-gevoel tussen ouders, kinderen en leerkracht verder versterkt wordt.
2. Suggesties die gedaan zijn door ouders worden besproken met alle betrokkenen van het schoolteam en indien zinvol en haalbaar ingevoegd in het pakket maatregelen.  
Je kunt ervoor kiezen om ouders die suggesties hebben gedaan, die al dan niet zijn gehonoreerd, te bellen door de groepsleerkracht of directeur om uit te leggen waarom hun suggestie wel of niet is overgenomen. Een ouder krijgt hierdoor feedback en u kunt de ouder bedanken voor de inbreng.
3. De afspraken worden zo snel mogelijk verspreid, kan als notulen, onder alle ouders van de groep zodat ook de ouders die niet aanwezig waren op de hoogte zijn.

#### *Blijven informeren van de ouders*

Afhankelijk van de gekozen vervolgstappen kan de informatie naar de ouders verlopen via een (wekelijkse of maandelijkse) nieuwsbrief of een volgende ouderbijeenkomst na zo'n 8 weken.

Om ouders betrokken te houden blijft het belangrijk om ze op de hoogte te houden van de stand van zaken. Vanuit gedeelde verantwoordelijkheid hebben ouders via een nieuwsbrief een mogelijkheid om er thuis over door te praten met hun eigen kind. Als er gekozen wordt voor een volgende bijeenkomst met de ouders kan een vergelijkbare opzet gebruikt worden.

Benoem de periode dat er extra inzet vanuit de groepsleerkracht gedaan wordt en geef aan dat de ouders in die periode geïnformeerd worden. Het beoogde resultaat is om te komen tot een groep met een prettige sfeer waarin goed samengewerkt kan worden. Als dat beoogde resultaat in beeld is wordt dat met complimenten bekend gemaakt bij de leerlingen en de ouders. Dat is dan meteen het laatste en beste nieuws.





## Aanvullende informatie

Inzet van externen	63
De externe vertrouwenspersoon van de GGD West-Brabant	64
Omgaan met de media	65
Schoolveiligheidsbeleid	67
Agressie van ouders op school	69
Ongewenst gedrag in de thuissituatie	73
Een medewerker van school als verdachte	75
Slechtnieuwsgesprekken	78
Culturele verschillen	80
Voorbeeldbrieven	85
Relevante websites	91
Relevante organisaties	93

Aan te vullen met Klachtenreglement Markant Onderwijs en met belangrijke contactgegevens die school specifiek zijn en andere school specifieke informatie



## Inzet van externen

In dit psychosociaal veiligheidsplan is informatie op thema geordend die te gebruiken is bij een incident binnen de school. Veelal heeft de school voldoende kennis in huis om te reageren maar soms is er behoefte aan ondersteuning van externen. In eerste instantie valt te denken aan de schoolmaatschappelijk werker of de jeugdarts of –verpleegkundige van de GGD die verbonden zijn aan de school. Het gaat daarbij over problemen rondom de ontwikkeling van kinderen of ingrijpende gebeurtenissen zoals natuurlijke dood of een ongeluk van beperkte omvang. Met name individuele hulpvragen rondom kinderen kunnen bij deze externen worden weggelegd. Ook kunnen zij meedenken over de praktische toepassing van de (achtergrond)informatie uit dit psychosociaal veiligheidsplan.

Wanneer er sprake is van ongewenst gedrag is *de Externe Vertrouwenspersoon* het eerste externe aanspreekpunt. In protocol B is opgenomen wanneer overleg noodzakelijk is. De Externe Vertrouwenspersoon kan ouders begeleiden en ondersteunen tijdens het klachtentraject en het bevoegd gezag gevraagd en ongevraagd adviseren. Deze is te bereiken via **076-5282241**. De taken van de Extern Vertrouwenspersoon staan op de volgende bladzijde verder uitgewerkt. De Bestuurscommissie van Markant Onderwijs Breda heeft een klachtenregeling.

Bij klachten over ongewenst gedrag kan tevens een beroep gedaan worden op de *vertrouwensinspecteur* van de Onderwijsinspectie. Deze kan meehelpen een inschatting te maken in hoeverre er sprake is van (een redelijk vermoeden van) een strafbaar feit en adviseren over mogelijk te nemen stappen. De vertrouwensinspecteur is te bereiken via **0900-111 31 11** (zie ook bladzijde 80-82).

Een ingrijpende gebeurtenis of een melding van ongewenst gedrag kan naast de gevolgen die het voor de school heeft ook invloed hebben op de (wijde) omgeving. De gebeurtenis en de gevolgen kunnen zorgen voor maatschappelijke onrust. Bij (kans op) maatschappelijke onrust kan het bevoegd gezag van de school contact opnemen met het *PSHi-team*. PSHi staat voor PsychoSociale Hulpverlening bij ingrijpende gebeurtenissen. Het PSHi-team is een samenwerkingsverband tussen Slachtofferhulp, GGD, GGZ, maatschappelijk werk en de politie. Het doel van het PSHi-team is om door middel van samenwerking en coördinatie van de hulpverlening bij ingrijpende gebeurtenissen een bijdrage te leveren aan het verminderen van de maatschappelijke onrust en het verminderen van de met de ingrijpende gebeurtenis samenhangende psychosociale klachten en/of gezondheidsproblemen. Of er wordt opgeschaald naar PSHi en er daadwerkelijk een PSHi-team bijeen komt, wordt beslist door de coördinator PSHi (GGD:**076-5282241**) in samenspraak met één van de vaste PSHi-partners. Telefonische consultatie is mogelijk via de vaste PSHi-partners (zie voor gegevens blz. 100).

Bij ongewenst gedrag in de thuissituatie is Advies- en Meldpunt Kindermishandeling het eerste externe aanspreekpunt. De school kan hier terecht met vragen, zorgen of meldingen over kindermishandeling. Het AMK geeft advies en onderzoekt (vermoedelijke) situaties van kindermishandeling en brengt zo nodig de juiste hulp op gang. Daarnaast geeft het AMK informatie, voorlichting en training over kindermishandeling. Het AMK heeft een landelijk telefoonnummer: **0900-123 12 30** (zie ook blz. 78-79).



## De externe vertrouwenspersoon van de GGD West-Brabant

Het bestuur van Markant Onderwijs Breda heeft een abonnement bij de GGD West-Brabant voor de inzet van een Externe Vertrouwenspersoon (EVP). Een aantal artsen en verpleegkundigen, ondersteund door een gedragswetenschapper, zijn speciaal opgeleid om de functie van Externe Vertrouwenspersoon op een deskundige manier te vervullen.

Jaarlijks verschijnt een digitale nieuwsbrief gericht op het basis onderwijs met actuele informatie over wet- en regelgeving, onderzoeksrapporten, les- en voorlichtingsprogramma's en achtergrondinformatie. Daarnaast wordt jaarlijks een netwerkbijeenkomst georganiseerd voor alle deelnemende scholen.

### *Wie kan er terecht*

De interne contactpersoon/vertrouwenspersoon kan contact opnemen bij vragen of voor advies over machtsmisbruik of (seksueel) ongewenst gedrag tussen leerlingen onderling en tussen leerkracht en leerling. Ook bij een klacht kan de interne contactpersoon/vertrouwenspersoon bellen met de externe vertrouwenspersoon. Ook leerkrachten, schoolleiding en 'mogelijke' indieners (ouders) van een klacht kunnen contact opnemen.

### *Waarvoor kun je terecht bij de externe vertrouwenspersoon*

- Consultatie en advies bij vragen over machtsmisbruik of (seksueel) ongewenst gedrag van kinderen, ouders en/of school.
- Begeleiding van ouders en advisering aan school bij meldingen van machtsmisbruik of (seksueel) ongewenst gedrag.
- Begeleiding van ouders en advisering aan school bij klachtbehandelingen over machtsmisbruik of (seksueel) ongewenst gedrag.

### *Hoe neem je contact op*

Voor korte vragen of telefonisch advies bij ingrijpende gebeurtenissen of over grensoverschrijdend (seksueel) gedrag bel je het **centrale meldpunt (076) 5282241**. Dit meldpunt is bereikbaar tijdens kantoortijden van maandag t/m vrijdag.

Het secretariaat neemt contact op met de dienstdoende externe vertrouwenspersoon. Hiervoor worden enkele gegevens genoteerd.

Je wordt zo snel mogelijk teruggebeld door de dienstdoende externe vertrouwenspersoon (wanneer mogelijk binnen 1 uur, maar zeker diezelfde dag).





- Houd de relatie met de pers positief
- Bescherm de betrokkenen tegen zichzelf. Bespreek wat de gevolgen kunnen zijn van het spreken met de media.
- Overleg altijd met de betrokkenen of nabestaanden wanneer de school meewerking wil verlenen aan een artikel of interview.
- Vraag altijd vooraf een concepttekst of een viewing van een interview om echt foutieve informatie voor publicatie of uitzending op te sporen.
- Besef dat een redacteur niet de interviewer is.
- Leg een map aan waarin je artikelen bewaart en zorg dat slachtoffers of nabestaanden kopieën krijgen van de artikelen.

#### *Tips voor het geven van een interview*

- Zeg nooit: "Geen commentaar!"  
Weiger nooit botweg om informatie te geven!
- Weet u het antwoord op een bepaalde vraag niet, zeg dan tegen de journalist, dat u uit zult zoeken hoe het precies in elkaar steekt en geef de betreffende informatie op een later tijdstip. (Doe dit dan ook!)
- Vermijd jargon en sensationele beschrijvingen; gebruik spreektaal!
- Als een verslaggever niet zoveel van het onderwerp blijkt af te weten, kleiner hem of haar dan niet. Maak tijd voor een uitleg.
- Stel vast, wat de belangrijkste punten zijn en leg daar steeds de nadruk op. Zorg dat u de antwoorden op een beknopte en begrijpelijke manier geeft. Begin eerst met de conclusie en geef dan verdere details!
- Pas op voor suggestieve vragen.
- Maak geen grapjes.
- Vul stiltes niet op! U zegt dan misschien meer dan u had willen zeggen.
- Doe niet aan vriendjespolitiek. Verslaggevers zijn erg gevoelig voor een handelwijze, waardoor de concurrentie een voorsprong krijgt.
- Kondig aan wanneer u bepaald nieuws naar buiten zult brengen en houd u daar aan.
- Houd in de gaten wat de pers schrijft en breng verslaggevers op de hoogte als blijkt, dat belangrijke informatie onnauwkeurig of onjuist wordt weergegeven.
- Doe geen mededelingen "off the record". Let op: ook het napraten (de zgn. "social talk") hoort bij het interview. Houdt dit goed in de gaten!



## Schoolveiligheidsbeleid

Incidenten met frequent of langdurig pesten, uitingen van agressie en geweld, intimidatie, discriminatie en grensoverschrijdend seksueel gedrag zijn er vaak de oorzaak van dat de veiligheid van een school in de schijnwerpers komt te staan. Om daadwerkelijk een veilig schoolklimaat en een veilige school te realiseren is het blussen van brandjes alleen niet voldoende.

### *Algemene visie op een veilig schoolklimaat*

Veiligheid is verbonden aan een sterk pedagogisch klimaat van de school. Zorg dragen voor een veilige omgeving is een onderdeel van het schoolbeleid. De school streeft ernaar een leer- en werkomgeving te creëren waarin leerlingen, medewerkers en ouders zich optimaal veilig voelen en samenwerken. Dit vertaalt zich in betrokkenheid en jezelf kunnen zijn. Vanuit die basis wordt de sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkeling van de leerlingen gestimuleerd.

### Algemene doelen veilige school

- De school streeft naar een veilige leer- en werkomgeving, ofwel een veilige school. Het beleid dat hiertoe gevoerd wordt, is steeds in ontwikkeling en gebaseerd op het uitgangspunt dat versterking van dit beleid ten goede komt aan het welbevinden van alle leerlingen en het personeel.
- Iedereen die werkzaamheden verricht voor de school dan wel onderwijs volgt of anderszins deel uitmaakt van de gemeenschap wordt geacht zich te onthouden van elke vorm van ongewenst gedrag.
- De school neemt preventieve en curatieve maatregelen om ongewenst gedrag te voorkomen en te bestrijden. Onder ongewenst gedrag wordt verstaan elke vorm van (seksuele) intimidatie, racisme, discriminatie, agressie en geweld.
- Personeel en ouders worden geïnformeerd over het beleidsplan, protocollen en gedragsregels. De leerkrachten bespreken de gedragsregels regelmatig met de leerlingen.
- Aan iedere leerling wordt de zorg en aandacht geboden die nodig zijn om zich zo optimaal mogelijk te kunnen ontwikkelen.

Bovenstaande doelstellingen worden proactief uitgedragen. Het streven naar een veilige leer- en werkomgeving binnen de school kan zichtbaar gemaakt worden door passende activiteiten uit te voeren. Deze activiteiten zijn gebaseerd op preventief beleid ter voorkoming van incidenten, curatief beleid ter voorkoming van verder escalatie bij incidenten en registratie en evaluatie ter bijstelling van het preventief en curatief beleid.

### *Algemeen Preventief beleid*

De school neemt maatregelen om agressie, geweld en seksuele intimidatie tegen te gaan. Hiertoe worden de volgende activiteiten ondernomen:

- Opstellen, bekendmaken en handhaven van gedragsregels.
- Agressie, geweld en seksuele intimidatie aan de orde stellen middels:
  - individuele gesprekken met medewerkers (functioneringsgesprekken)
  - teamvergaderingen
  - managementoverleg

- bestuursoverleg
- overleggen met en van de medezeggenschapsraden
- risico-inventarisatie
- evaluatie en bijstelling van een plan van aanpak
- Gevoelens van veiligheid regelmatig inventariseren bij personeel, leerlingen en ouders.
- Incidentenregistratie.

#### *Algemeen Curatief beleid*

Om adequaat te kunnen handelen naar aanleiding van incidenten en escalatie te voorkomen wordt iedereen die betrokken is bij of geconfronteerd is met agressie en geweld door de school afdoende hulp en begeleiding geboden. De school kan de volgende maatregelen doorvoeren:

- een protocol voor opvang bij ernstige incidenten/ingrijpende gebeurtenissen
- een protocol voor melding (dreigen met) agressie en/of geweld (verbaal en fysiek) en/of seksuele intimidatie
- een procedure voor schorsing en verwijdering van leerlingen
- schorsing van personeel conform het geldende rpbo
- aanstelling op basis van takenformulering van interne contactpersoon en externe vertrouwenspersoon
- inzet van externe vertrouwenspersoon en hulpverleners

#### *Registratie (dossiervorming) en evaluatie*

Personeel, leerlingen en ouders die incidenten willen melden, kunnen daarvoor terecht bij de interne contactpersoon en externe vertrouwenspersoon. Deze werken volgens de richtlijnen van de klachtenregeling zoals die is vastgesteld door het bevoegd gezag waarbij de anonimiteit gewaarborgd is.

Om te kunnen sturen, evalueren en beleid bij te kunnen stellen, draagt de school zorg voor een nauwkeurige registratie en administratie van incidenten betreffende agressie, geweld en seksuele intimidatie. De school maakt hiertoe gebruik van een registratiesysteem waarin de gegevens van een intern meldingsformulier zijn verwerkt.

Minimaal éénmaal per schooljaar wordt een overzicht van het aantal meldingen gemaakt. Dit overzicht bevat algemene gegevens, (geen individuele, inhoudelijke of privacy-gevoelige gegevens) die in de diverse overlegvormen van de school besproken kunnen worden. Verbetervoorstellen met betrekking tot het beleidsplan kunnen gemeld worden bij de directie. Het beleidsplan kan jaarlijks geëvalueerd worden in het teamoverleg, managementoverleg en in samenspraak met de medezeggenschapsraad. Verbeteracties die voortkomen uit de evaluatie worden opgenomen in het plan van aanpak van de Risico Inventarisatie en Evaluatie. Via dit plan van aanpak wordt ook de voortgang in de uitvoering bewaakt.

## Agressie van ouders op school

Agressie van ouders op school of in de schoolomgeving is, net als agressief gedrag tussen kinderen onderling, een vorm van ongewenst gedrag. Scholen worden regelmatig geconfronteerd met ouders die verhaal komen halen. Op intimiderende of agressieve wijze – zowel verbaal als fysiek – proberen ouders duidelijk te maken dat ze ontevreden zijn over het onderwijs van hun zoon of dochter.

De agressie tegen de school heeft een aantal gemeenschappelijke kenmerken:

- Slecht nieuws wordt door ouders vaak als een persoonlijke aanval opgevat.
- Ouders voelen zich niet serieus genomen of als persoon afgewezen.
- Er is geen duidelijke afspraak over het vervolg; over wat de school gaat doen en wat de school verwacht van de ouders
- In eerdere gesprekken kwamen de school en de ouders tegenover elkaar te staan.

Voor betrokken leerkrachten is een dergelijke confrontatie vaak schokkend. De negatieve effecten blijven niet beperkt tot het betrokken personeelslid, ook de schoolveiligheid staat onder druk. Om les te kunnen geven en leerlingen te kunnen begeleiden moet de leerkracht zich veilig voelen. Daarom is het belangrijk dat iedereen die te maken krijgt met agressie van ouders, steun krijgt van collega's, directie, bestuur, politie en hulpverlening. Goede nazorg bij agressie en/of geweld is ook onmisbaar.

De school kan preventief actie ondernemen om het risico zo klein mogelijk te maken:

- A. Stel duidelijke regels op, maak kenbaar en leg vast wat de school biedt en wat de school van de ouders verwacht. Dit kan in de vorm van een contract.
- B. Doe aan klantenservice. Zie ouders als opvoedingspartners en informeer en betrek hen dan ook tijdig.
- C. Grijp bij overtreding van de regels direct in.
- D. Vergroot de weerbaarheid van het personeel.

### *A. Gedragsregels en oudercontracten*

Scholen behoren vooraf duidelijk te zijn naar ouders over wat zij kunnen verwachten. Duidelijk moet zijn wat de regels van de school zijn, wat de school doet bij problemen, etc. Om duidelijk te maken wat de ouders van de school kunnen verwachten, kan een oudercontract worden opgesteld waarin de gedragsregels van de school worden vermeld en de sancties genoemd worden voor als een leerling de regels negeert of overtreedt, of wanneer ouders deze niet serieus nemen. Met het afsluiten van een oudercontract zorgen scholen en ouders er samen voor dat hun kind veilig naar school kan gaan. Het opstellen van regels op school is onderdeel van het veiligheidsbeleid en bevordert het sociale verkeer op school.

### *B. Klantenservice*

Scholen kunnen gericht aan klantenservice doen. Klantenservice betekent dat de school ouders serieus neemt, openstaat voor kritiek, luistert, verantwoordelijkheid neemt bij problemen en concreet in actie komt als het nodig is. Dat wil niet zeggen dat scholen ouders overal gelijk in geven. Als ouders ontevreden blijven, hebben zij het recht een klacht in te dienen. De klachtencommissie beslist dan of een klacht ontvankelijk verklaard wordt. Lang niet alle klachten worden gegrond verklaard, zeker niet als de school gedaan heeft wat in haar vermogen lag.

De school kan ernaar streven om wrijvingen met ouders te voorkomen of in elk geval te minimaliseren. Punten om op te letten:

- Zorg dat je elkaar goed kent en dat er wederzijds vertrouwen is. Het 'slecht nieuws-gesprek' mag nooit het eerste echte gesprek zijn.
- Zorg dat 'slecht nieuws-gesprekken' op een centrale plek in de school plaatsvinden, met een zo open mogelijke verbinding naar andere aanwezigen in het gebouw.
- Voer 'slecht nieuws-gesprekken' nooit staande, maar nodig de ouder(s) uit hun jas uit te doen, plaats te nemen en biedt eventueel thee of koffie aan.
- Zorg dat het 'eigenaarschap' van het gesprek evenwichtig verdeeld is. Als je als school zelf aanleiding, tijdstip, plek en agenda bepaalt en zelf het meest aan het woord bent (in een taal die misschien voor ouders niet helemaal begrijpelijk is) en je geeft jouw oplossing als de enig mogelijke, dan verstoort je ongewild de machtsbalans.
- Maak duidelijk dat je naast de ouders staat: we willen allemaal het beste voor het kind, maar hoe krijgen we het als volwassenen samen voor elkaar dat ...?
- Geef de ouders ruimte voor hun emoties, vragen of suggesties en deel met elkaar de zorg.
- Heb begrip voor een verdedigende houding. Het is heel normaal dat ouders voor hun kind willen opkomen. Hierdoor kunnen zij negatieve kritiek in eerste instantie afwijzen. Doel is om samen met de ouders deze kritiek om te buigen tot iets positiefs.
- Laat de ouders merken dat je hen serieus neemt en dat kritiek op het gedrag van hun kind geen kritiek op de persoon van het kind of de persoon van de ouder is.
- Las tijdig time-outs in bijvoorbeeld door samen even koffie te nemen en even het tempo van een escalerend gesprek af te remmen.
- Maak als dat enigszins kan een afspraak voor een vervolgesprek.
- Als je merkt dat een gesprek met jou niet vlot en dat er wederzijds irritatie ontstaat, maak dan een afspraak voor een vervolgesprek waarbij van de zijde van de ouders een vertrouwenspersoon aanwezig kan zijn of stel zelf voor dat een collega of iemand van de directie erbij komt om te bemiddelen.
- Stel de betrokkenen op de hoogte van hun rechten en van de mogelijkheden om tegen een beslissing in beroep te gaan en bied hulp aan om van die regelingen gebruik te maken.

### *C. Grijp bij overtreding van de regels direct in*

Het is de taak van de schoolleiding om praktische maatregelen te nemen gericht op (herstel van) de persoonlijke veiligheid van bijvoorbeeld de leerkracht. Eventueel kan contact gelegd worden met de ARBO-arts voor persoonlijke begeleiding.

Een corrigerend gesprek met de agressieve ouder(s) kan georganiseerd worden door de schoolleiding of het bestuur. Wanneer wenselijk wordt een bemiddelingsgesprek afgesproken, gericht op relatieherstel tussen partijen en onder leiding van de externe vertrouwenspersoon. Ook kan de schoolleiding kiezen voor hoor en wederhoor door beide partijen, gevolgd door eventuele sancties.

Niet alle scholen doen aangifte tegen agressieve ouders. Soms weigert het getroffen personeelslid om de kwestie niet te zwaar willen maken of uit angst voor wraak. Soms maakt de schoolleiding een andere keuze. Toch is het belangrijk in het kader van rechtvaardigheid én de bestrijding van maatschappelijke ontsporingen om wel aangifte te doen.

De aangifte bij de politie van bedreiging/mishandeling door een ouder kan desgewenst samen met de schoolleiding of externe vertrouwenspersoon gedaan worden. De externe vertrouwenspersoon kan ondersteuning bieden bij het indienen van een klacht bij bestuur of klachtencommissie. De feitelijke gegevens over de klacht en de afspraken worden geregistreerd (zie blz. 72-73 en 96).

Met de wijziging van de Wet op het onderwijstoezicht (2002) kunnen niet alleen incidenten betreffende seksuele intimidatie en seksueel misbruik, maar ook fysiek en psychisch geweld bij de vertrouwensinspectie worden gemeld. Een vertrouwensinspecteur kan de schoolleiding begeleiden/adviseren in een adequate aanpak van het gesignaleerde geweld. De interne contactpersoon en de externe vertrouwenspersoon kunnen een rol spelen in de aanpak en het klachtentraject.

Voorbeeld aandachtspuntenlijst bij agressie door ouders:

- Eerste opvang slachtoffer(s) door de interne contactpersoon.
- De contactpersoon assisteert het slachtoffer bij het doen van aangifte.
- De schoolleiding kan naast of in plaats van slachtoffer(s) melding maken van incident bij politie.
- De vertrouwenspersoon verwijst het slachtoffer naar hulpverleningsinstanties, zoals Slachtofferhulp Nederland of de arbodienst.
- Registratie van het incident.
- Afhankelijk van de aard van het agressieve gedrag wordt bemiddeling georganiseerd.
- De schoolleiding treft maatregelen om veiligheid in de school te herstellen.
- De schoolleiding informeert het personeel over het incident.
- De schoolleiding informeert bestuur, leerplichtambtenaar en onderwijsinspecteur over het incident.
- Indien nodig informeert de schoolleiding andere ouders, leerlingen, pers, etc.
- De vertrouwenspersoon geeft in samenwerking met schoolleiding vorm aan de opvang van het team.
- De schoolleiding informeert de agressieve ouder schriftelijk over een afkoelingsperiode en de vervolgprocedure (reden, duur, etc.).
- Het bestuur neemt maatregelen tegen de agressieve ouder (en zijn/haar kind) en informeert de ouder hierover schriftelijk met een afschrift aan leerplichtambtenaar en/of onderwijsinspectie.
- De schoolleiding zorgt voor nazorg en re-integratie van de getroffen collega.
- De schoolleiding zorgt voor nazorg voor het team.
- De schoolleiding neemt preventieve maatregelen om toekomstige incidenten te voorkomen.

#### *D. Weerbaarheid van het personeel vergroten.*

Er zijn cursussen en anti-agressietrainingen voor leerkrachten en conciërges waarbij omgaan met agressie op school centraal staat. Enkele praktische tips over hoe om te gaan met een agressieve ouders staan in de volgende tabel beschreven.

## Conflict met een ouder

Tips	Niet zo:	Maar zo:
Breng kritiek op positieve wijze.	"U neemt uw verantwoordelijkheid niet."	"Ik reken ook op uw hulp."
Maak concreet wat je verlangt.	"Uw zoon moet zich gedragen in de klas."	"Laat uw zoon zijn hand opsteken voordat hij iets zegt."
Vermijd de waarom-vraag.	"Waarom negeert u mij als u me ziet op het schoolplein?"	"Ik vind het niet prettig dat u mij negeert."
Stel geen vragen in de vorm van verkapte beweringen.	"Vindt u het niet ongeleefd dat u nooit reageert op een uitnodiging?"	"Ik vind het niet prettig dat u niet reageert op een uitnodiging."
Mijd verlamme veralgemeniseringen.	"U komt nooit op tijd."	"U bent te laat voor onze afspraak, nu ....."
Richt boosheid op het gedrag, niet op de persoon.	"U bent gemakzuchtig."	"Ik wil graag meer betrokkenheid van u zien."
Wees niet te koppig om sorry te zeggen.	Excuses achterhouden.	Excuses aanbieden loont, het kweekt goodwill.
Geef echte woede de tijd om te zakken.	Escalatie door snelle ondoordachte reactie.	Probeer tijd te winnen, kalmeer jezelf en zeg rustig waar het op staat.

## Ongewenst gedrag in de thuissituatie

Jaarlijks worden naar schatting 80.000 kinderen in Nederland mishandeld, verwaarloosd of misbruikt. Meestal vertellen mishandelde kinderen of degene die hen mishandelt niet uit zichzelf over de situatie. Voor hen is het van groot belang dat mensen in hun omgeving de mishandeling opmerken én er iets mee doen. Ook jij als leerkracht kunt je verantwoordelijkheid tegenover het kind en het gezin waar maken door te bellen met het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK). Het AMK is de instelling voor iedereen met vragen, zorgen of meldingen over kindermishandeling. Het geeft advies en onderzoekt (vermoedelijke) situaties van kindermishandeling en brengt zo nodig de juiste hulp op gang. Daarnaast geeft het AMK informatie, voorlichting en training over kindermishandeling.

### *Advies vragen bij het AMK*

Je kunt advies vragen wanneer je je zorgen maakt over een kind en denkt aan kindermishandeling. Alles wat met kindermishandeling te maken heeft, kan besproken worden. Denk aan vragen als: "Hoe ga ik om met de zorgen over het kind?", "Hoe schat ik een situatie in?", "Hoe voer ik een gesprek met de ouder of met het kind?", "Hoe terecht zijn mijn zorgen?", etc. Samen met het AMK overleg je de ernst van de situatie, wat de signalen zijn en wat het vervolgtraject kan zijn binnen uw eigen mogelijkheden. Niemand komt te weten dat je advies hebt gevraagd bij het AMK. De verantwoordelijkheid voor de zorg over het kind blijft bij jou als adviesvrager. Het AMK zal naar aanleiding van een advies geen actie ondernemen. Je kunt meerdere malen met het AMK overleggen over hetzelfde kind. De aantekeningen van het gesprek worden door het AMK een korte tijd bewaard, zodat je er later nog over terug kan bellen. Mocht je na het telefoongesprek nog vragen of twijfels hebben, schroom dan niet om nogmaals te bellen met het AMK.

### *Melden bij het AMK*

Je kunt melden bij het AMK wanneer je je zorgen maakt over een kind en denkt aan kindermishandeling. Een maatschappelijk werker of een vertrouwensarts zal samen met jou een inschatting maken van de zorgen en advies geven of een melding nodig of gewenst is. Je kunt een melding doen op het moment dat de zorgen te groot zijn of omdat eigen mogelijkheden om de problemen in een gezin op te lossen niet toereikend zijn. Het kan ook zijn dat de hulpverleningsmogelijkheden uitgeput zijn of het effect van de hulp voor de kinderen uitblijft. Het is niet nodig van tevoren helemaal zeker te weten wat er aan de hand is. Ook nieuwe zorgen kunnen gemeld worden. Het AMK neemt de verantwoordelijkheid voor de behandeling van de gemelde zorg over en schakelt zo nodig hulpverlening in. Een melding betekent voor het AMK de start van een onderzoek. Bij het onderzoek zijn een vertrouwensarts en een maatschappelijk werker van het AMK betrokken. Ze proberen een goed inzicht te krijgen in de mogelijke problemen van het gezin. Daarvoor zullen zij aanvullende informatie inwinnen bij anderen die beroepsmatig bij het kind betrokken zijn zoals de huisarts, het consultatiebureau of de school. Ook gaan ze in gesprek met de ouders en soms ook met het kind. Op grond van deze informatie vormt het AMK zich een oordeel over de situatie en bespreekt dat met de ouders.

### *De taak van het AMK*

De taak van het AMK is onderzoek te doen naar de aard en de ernst van de mishandelingsituatie, naar onderliggende problemen en mogelijkheden voor hulpverlening. Indien het onderzoek uitwijst dat de vermoedens van kindermishandeling worden bevestigd, motiveert het AMK de ouders tot hulpverlening. Het AMK verleent zelf geen hulp, maar probeert samen met de ouders geschikte hulpverlening te vinden. Meldingen die ongegrond blijken te zijn worden afgesloten. Wanneer ouders niet bereid of in staat zijn tot vrijwillige hulpverlening en de zorgen blijven bestaan of wanneer direct gevaar dreigt voor het kind kan het AMK de Raad voor de Kinderbescherming inschakelen. Zodra de hulpverlening voor ouders en kind(eren) op gang is gebracht draagt het AMK het over aan de betreffende hulpverleningsinstantie en sluit af. Na de onderzoeksfase brengt het AMK je op de hoogte of ouders en kind hulp krijgen. Je krijgt geen inhoudelijke informatie van het onderzoek, tenzij je wordt ingeschakeld bij de verdere hulpverlening.

Het AMK heeft een landelijk telefoonnummer: **0900-123 12 30**. Je wordt automatisch doorgeschakeld naar het AMK in deze regio.



## Een medewerker van school als verdachte

Iedereen die op school werkt of leert, heeft recht op bescherming tegen seksuele intimidatie. Voor bestrijding en preventie zijn diverse maatregelen genomen. Scholen zijn verplicht om informatie over de klachtenregeling op te nemen in de schoolgids zodat alle belanghebbenden op de hoogte zijn. Daarnaast zijn er interne contactpersonen en externe vertrouwenspersonen aangesteld door het bestuur en kan een beroep gedaan worden op de vertrouwensinspecteur. Voor seksueel misbruik en seksuele intimidatie in het onderwijs zijn in de sectorwetten voor het primair onderwijs, de scholen verbonden aan expertisecentra, het voortgezet onderwijs en de beroeps- en volwasseneneducatie drie soorten plichten beschreven: de meldplicht; de overlegplicht en de aangifteplicht.

### De Meldplicht

- A. De meldplicht geldt voor alle personeelsleden. Je hebt als personeelslid een wettelijke plicht om situaties waarbij sprake is van (een vermoeden van) seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen een leerling en een medewerker van de school binnen de schoolsituatie direct te melden bij het bevoegd gezag (de directeur). Hieronder vallen niet alleen personeelsleden, maar ook personen die buiten dienstverband werkzaamheden verrichten voor de school, zoals stagiairs, schoonmaakpersoneel, uitzendkrachten en vrijwilligers zoals hulpouders.
- B. De meldplicht geldt ook voor interne contactpersonen die vanuit hun functie informatie krijgen over mogelijke zedenmisdrijven. In dergelijke gevallen kunnen zij zich niet beroepen op hun geheimhoudingsplicht. Een belangrijk uitgangspunt hierbij is dat het algemeen belang boven het individuele belang gaat.
- C. De meldplicht geldt ook voor die situaties waarin een personeelslid deel uit maakt van een interne klachtencommissie van het bestuur. Indien de interne klachtencommissie een klacht in behandeling neemt waarbij sprake is van een vermoeden van een strafbaar feit tegen de zeden dan heeft het betreffende personeelslid de plicht om het bevoegd gezag te informeren.

### *De externe vertrouwenspersoon in relatie tot de meldplicht*

Deze meldplicht geldt niet voor externe vertrouwenspersonen. Zij zijn immers niet in dienst van het bevoegd gezag en vallen als zodanig niet onder 'met taken belaste personen'. De wetgever gaat er echter wel van uit dat ook de externe vertrouwenspersoon bij het vermoeden van een zedenmisdrijf de betrokkene zal aansporen om aangifte te doen of zich te wenden tot het bevoegd gezag of de vertrouwensinspecteur.

Klagers kunnen direct contact opnemen met een externe vertrouwenspersoon waarvan de contactgegevens in de schoolgids vermeld staan. In de gesprekken zal de externe vertrouwenspersoon helpen zoeken naar een oplossing, ervoor zorg dragen dat met instemming van betrokkene het bestuur wordt geïnformeerd dan wel betrokkenen begeleiden bij het doen van aangifte.

### Overlegplicht

Het bevoegd gezag van een school heeft de verplichting om bij klachten op het gebied van seksuele intimidatie en seksueel misbruik in overleg te treden met de vertrouwensinspecteur van het onderwijs. Deze zogeheten overlegplicht geldt vanaf het moment dat bij het bestuur bekend is geworden dat een personeelslid of taakbelast persoon, zich mogelijk schuldig heeft gemaakt aan een strafbaar feit tegen de zeden.

### *De vertrouwensinspecteur*

Bij de Onderwijsinspectie zijn vertrouwensinspecteurs werkzaam. Zij zijn er voor onderwijsdeelnemers en onderwijspersoneel die slachtoffer zijn van seksueel misbruik, seksuele intimidatie, fysiek geweld, psychisch geweld, discriminatie of radicalisering door een 'ten behoeve van de instelling met taken belast persoon of een onderwijsdeelnemer van de instelling'.

De vertrouwensinspecteur is te bereiken tijdens kantooruren via het centrale meldpunt: telefoonnummer **0900-1113111** (lokaal tarief) of e-mail: [info@owinsp.nl](mailto:info@owinsp.nl)

### **Aangifteplicht**

In het hiervoor beschreven overleg tussen de vertrouwensinspecteur en het bestuur, stelt de vertrouwensinspecteur vast of er sprake is van een redelijk vermoeden van een strafbaar feit. Indien dit het geval is, wijst de vertrouwensinspecteur het bestuur op de plicht tot het doen van aangifte, de zogeheten aangifteplicht. Daarmee wil de wetgever voorkomen dat besturen of scholen ernstige signalen op het gebied van seksuele intimidatie of seksueel misbruik op eigen wijze afhandelen.

### **De rechten van de aangeklaagde**

Vaak wordt ten onrechte gedacht dat diegene die wordt beschuldigd van een klacht, geen rechten heeft. Het komt voor dat de aangeklaagde zich niet bewust is van de klacht, tot het moment dat de informatie van de klachtencommissie binnenkomt. Ook gebeurt het dat een aangeklaagde zonder enige informatie op non-actief wordt gesteld gedurende het klachtonderzoek. Ook de aangeklaagde heeft rechten die zijn vastgelegd in de klachtenregeling van school. De klachtenregeling kan gezien worden als basis voor een rechtvaardige en zorgvuldige behandeling van klager en aangeklaagde. Volgens deze regeling heeft de aangeklaagde recht op:

#### *Informatie*

Het is correct de aangeklaagde tijdig te informeren over het feit dat er een klachtprocedure tegen hem/haar wordt gestart. De schoolleiding/het bevoegd gezag heeft als taak hem/haar:

- te informeren in zakelijke termen.
- een exemplaar van de klachtenregeling te overhandigen.
- op de mogelijkheid te wijzen om een beroep te doen op de eigen onderwijsvakorganisatie/rechtsbijstandverzekering.
- de contactgegevens van de vertrouwenspersoon voor de aangeklaagde wanneer daarvoor afspraken zijn gemaakt.
- te attenderen op de 'Handreiking' van de Contactgroep Onterechte Beschuldigingen ([www.valsbeschuldigd.org](http://www.valsbeschuldigd.org)).

Gedurende de klachtenprocedure heeft de aangeklaagde recht op alle informatie die de klachtencommissie tijdens haar onderzoek verzamelt en produceert, alle verslagen van de zittingen, de bevindingen, het oordeel en het advies van de klachtencommissie, etc.

#### *Hoor en wederhoor*

De rechtvaardige behandeling van beide partijen komt tot uitdrukking in hoor en wederhoor van zowel de klager als de aangeklaagde.

#### *Bijstand*

Voorafgaand aan het onderzoek van de klachtencommissie worden klager en aangeklaagde gewezen op de mogelijkheid zich te laten bijstaan door een raadsman/-

vrouw. De aangeklaagde kan hiervoor een beroep doen op de afdeling rechtspositie van de vakbond waarbij hij/zij is aangesloten. Ook kan de aangeklaagde gebruikmaken van de eigen rechtsbijstandsverzekering.

#### *Verweer*

Als de klager de klacht indient bij een klachtencommissie ontvangt de aangeklaagde een beschrijving van de klacht. De aangeklaagde wordt door de klachtencommissie uitdrukkelijk uitgenodigd om schriftelijk verweer te geven op de klacht.

Een beslissing door het bevoegd gezag kan pas genomen worden nadat de aangeklaagde in de gelegenheid is gesteld zich mondeling en/of schriftelijk te verweren tegen de door het bevoegd gezag voorgenomen beslissing.

#### *Beroep en bezwaar*

Als de aangeklaagde van mening is dat het bestuur zich niet heeft gehouden aan zijn eigen reglement, niet volgens de wet heeft gehandeld of het niet eens is met de genomen maatregelen (indien deze rechtsgevolg hebben) kan deze de volgende stappen ondernemen:

- Indienen van een klacht bij de klachtencommissie wegens onprofessioneel handelen/nalatigheid bestuur.
- Indienen van een klacht bij de geschillencommissie.
- Indienen van een bezwaarschrift bij het bevoegd gezag tegen het genomen besluit van het bevoegd gezag.
- In beroep gaan bij de rechtbank tegen de afwijzing van het bezwaarschrift of tegen de genomen maatregelen van het bevoegd gezag.

Bij de landelijke klachtencommissies komen regelmatig klachten binnen over de wijze van klachtbehandeling door bevoegd gezag, bestuur en/of schoolleiding. De reden hiervoor is dat op veel scholen een procedure ontbreekt voor het intern afhandelen van klachten.

#### *Ondersteuning van de aangeklaagde*

Voor de aangeklaagde is in de *Modelklachtenregeling* geen contact- en/of vertrouwenspersoon voorgeschreven. In het licht van een rechtvaardige behandeling van beide partijen, gaan steeds meer scholen ertoe over om ook een vertrouwenspersoon voor de aangeklaagde aan te stellen. Deze vertrouwenspersoon biedt persoonlijke begeleiding, anders dan de juridische bijstand vanuit een onderwijsvakorganisatie of vanuit de persoonlijke rechtsbijstandverzekering van de aangeklaagde.



## Slechtnieuwsgesprek

Als het bericht over een incident als eerste bij een betrokken school binnenkomt en de ouders/familieleden nog geïnformeerd moeten worden, moet er een gesprek gevoerd worden dat in de vakliteratuur wordt aangeduid met de term "slechtnieuwsgesprek". Een dergelijk gesprek moet ook gevoerd worden wanneer broers/zussen of intieme vriendinnen/vrienden van het slachtoffer geïnformeerd moeten worden. Het voeren van een slechtnieuwsgesprek vraagt om de nodige tact. Er zijn enkele gesprekstechnische aandachtspunten bij aan te geven.

### *De voorbereiding*

Het is belangrijk om voor het gesprek na te gaan:

- Aan wie moet het slechte nieuws worden doorgegeven?
- Wie is de meest aangewezen persoon om dat nieuws te brengen?
- Hoe geschiedt de aankondiging? Ga je bijvoorbeeld zonder aankondiging vooraf naar de ouders/familie of bel je eerst op? Laat je broertjes/zusjes en/of vrienden/vriendinnen van het slachtoffer naar je kamer komen zonder hen vooraf te laten weten waarover het gesprek zal gaan?
- Welke voorzorgsmaatregelen worden er eventueel getroffen? Moet bijvoorbeeld vooraf gezorgd worden voor opvangmogelijkheden na het gesprek? Welke opvang is beschikbaar?

### *De inleiding*

Een slechtnieuwsgesprek mag nooit een overval zijn! Ouders, familieleden of leerlingen aan wie je het nieuws moet melden, moeten de kans krijgen om - bij wijze van spreken - even goed te gaan zitten en hun aandacht te richten op wat je hen wilt meedelen. Een uitgebreide inleiding (er omheen draaien) is niet nodig. Je kunt het slechte nieuws met één of enkele korte zinnen inleiden:

- "Ik moet u iets ernstigs meedelen".
- "Ik vind het moeilijk om te zeggen, maar ik heb bijzonder triest en slecht nieuws voor u".
- "Ik vrees dat ik u er mee overval, maar ik moet u iets meedelen".

Als leerkracht/directeur is het belangrijk om bij een dergelijke inleiding formuleringen te kiezen die het beste bij je passen. Het is van belang om bij een dergelijke korte inleiding zoveel mogelijk in de ik-vorm te spreken. Ik-boodschappen zijn duidelijk. Vooral bij een slechtnieuwsgesprek is duidelijkheid een eerste vereiste. Met ik-boodschappen is de kans het grootst dat je direct de aandacht krijgt van degene(n) aan wie je het slechte nieuws moet melden.

### *Vertel het nieuws, kort en bondig*

Het bericht kan nu, zonder nadere omhaal, worden gebracht. Daarbij is van het grootste belang om kort en kernachtig te vertellen wat er is gebeurd en met welk gevolg. In deze fase moeten details, nadere toelichting en eventuele uitleg (of excuses) achterwege worden gelaten. Daarvoor is later in het gesprek waarschijnlijk nog alle gelegenheid. Een belangrijk aandachtspunt in deze fase is dat het nieuws direct verteld wordt en de ander niet hoeft te raden wat er verteld gaat worden. Moeten raden naar wat er gaat komen, is voor de ander als het ware een strop om de eigen hals leggen. Dit is erg vervelend en ook niet nodig.

### *Ga in op de eerste emoties*

Waarschijnlijk zal het bericht leiden tot directe, heftige of minder heftige emoties: schrik, verbijstering, ongeloof, verzet, misschien ook al verdriet of woede. In feite zijn allerlei emoties denkbaar na een dergelijk bericht. Het is van groot belang daarvoor open te staan en daar actief, invoelend naar te luisteren. Dat kan door op signalen, die wijzen op dergelijke emoties (verbale en non-verbale signalen!) in te gaan: "U bent volkomen verbijsterd door dit bericht" of "Ik merk dat het bericht u helemaal overvalt". Sta stil bij de emoties, geef de ander de tijd en de gelegenheid om daaraan uiting te geven. Daarna kun je erkenning geven door te zeggen dat dergelijke reacties herkenbaar zijn en dat je zelf ook erg geschrokken bent door het bericht.

### *Geef zo nodig verdere toelichting*

Slecht nieuws roept vrijwel altijd tal van vragen op. Zeker als het slechte nieuws betrekking heeft op een direct familielid of een goede vriend(in) zullen er direct allerlei vragen naar boven komen, zoals:

- "Wat is er precies gebeurd?"
- "Hoe kon dat gebeuren?"
- "Hoe lang heeft het geduurd?"
- "Waar is het gebeurd?"
- "Waarom?"

Het is van belang om zo open mogelijk de informatie te geven waarover je beschikt, zeker in gesprekken met directe familieleden van het slachtoffer. Hoe moeilijk en pijnlijk het misschien ook voor hen is, ze hebben er recht op om te weten wat er precies is gebeurd. Het zal soms zelfs nodig zijn om hen te helpen hun eigen vragen te formuleren. Als informatie waarover je beschikt achter gehouden wordt, kan dat nu - in deze fase - het leed lijken te verzachten, maar later zal blijken dat het voor familieleden (en anderen) nog pijnlijker is als zij niet die informatie hebben gekregen waar zij recht op hebben.

### *Ga na welke hulp eventueel geboden moet worden*

Een bericht roept bij direct betrokkenen niet alleen heftige emoties op (ook al zullen die niet altijd direct zichtbaar/hoorbaar zijn), maar ook een aantal praktische vragen en problemen:

- "Wat moet er nu gebeuren?"
- "Hoe vertel ik het aan ...?"
- "Hoe kom ik hier ooit overheen?"

Het is van belang om als bringer van het slechte nieuws ook stil te staan bij de gevolgen die dit nieuws heeft voor de direct betrokkenen. Ook al ben je geen hulpverlener, je zult in deze fase van het gesprek oog en oor moeten hebben voor de gevolgen van het slechte nieuws en voor de (nieuwe) problemen die er door veroorzaakt worden. Vertel duidelijk welke ondersteuning/(praktische) hulp de school kan bieden en welke hulpbronnen er nog meer in te schakelen zijn. Geef aan met wie de betrokkenen contact op kunnen nemen als zij na dit gesprek behoefte hebben aan een vervolgesprek. Het is van belang de mogelijkheden in dit opzicht te noemen voordat het gesprek beëindigd wordt.

## Culturele verschillen

Er wordt vaak vanuit gegaan dat kinderen hun ouders in vertrouwen nemen, dat ouders signalen van kinderen kunnen oppakken en dat ouders de weerbaarheid van hun kinderen willen vergroten. Hieronder wordt een toelichting gegeven over algemene opvattingen van allochtone ouders over weerbaarheid, vertrouwen en signaleren van problemen en worden enkele aandachtspunten genoemd waar de school rekening mee kan houden.

De kans bestaat dat allochtone ouders minder snel signalen zullen oppakken dat er iets niet goed gaat met hun kind. Als belangrijke oorzaak wordt aangegeven dat kinderen in traditionele islamitische gezinnen vooral gezien worden als onderdeel van een collectief en minder als een individu. Het is een typisch westerse manier van kijken om kinderen als een individu te zien dat een eigen benadering nodig heeft. Daarbij hebben veel allochtone ouders uit de lage SES-groep weinig kennis over wat voor kinderen van een bepaalde leeftijd normaal gedrag is, wat niet en waarom kinderen soms bepaald gedrag laten zien. Signaleren van problemen vraagt een bepaalde kennis van de problematiek.

In de traditionele islamitische opvoeding is respect een veel belangrijker begrip dan vertrouwen. Een grote mate van vertrouwen en vertrouwelijkheid tussen ouders en kinderen kan, in de ogen van veel islamitische ouders, ten kosten gaan van het respect van de kinderen voor hun ouders. Alles op een open manier met elkaar bespreken druist hiermee in tegen de manier van met elkaar omgaan. Verwacht niet zonder meer dat allochtone kinderen met hun vragen, angsten en problemen bij hun ouders terecht kunnen. Zeker niet bij een beladen onderwerp als seksueel ongewenst gedrag. Maak aan ouders duidelijk dat het voor kinderen belangrijk is dat er iemand is die ze in vertrouwen kunnen nemen. Vaak weten ouders zelf wel mensen met wie hun kind zou kunnen en willen praten in geval van problemen.

In veel culturen is het begrip weerbaarheid niet bekend. In de ogen van allochtone ouders hoeven kinderen zichzelf niet te beschermen, maar horen ze beschermd te worden door hun ouders. Over het algemeen wordt kinderen niet geleerd voor zichzelf op te komen, ook niet als ze wat ouder zijn. Strikte regels voor en controle van (vooral meisjes) worden gezien als een manier van bescherming. Van jongens wordt vaak wel verwacht dat ze zich kunnen beschermen. Dit wordt niet echt bewust aangeleerd, maar het wordt min of meer verwacht als een soort imitatie van het gedrag van de vader. Daar komt bij dat in veel culturen absolute gehoorzaamheid van kinderen wordt verwacht. Dit kan haaks staan op het westerse begrip weerbaarheid, waarbij kinderen wordt geleerd voor zichzelf op te komen. Door allochtone ouders wordt dit al gauw ervaren als brutaal of vrijpostig. Vaak zijn ouders zelf ook heel streng opgevoed en vinden ze het moeilijk om het met hun kinderen anders te doen, ook al zouden ze het willen. Hierbij kan ook een rol spelen dat de (schoon)familie als het ware 'over de schouders' van de ouders meekijkt of ze het wel doen zoals het hoort. Probeer zo helder mogelijk uit te leggen wat onder weerbaarheid en veiligheid wordt verstaan. Weerbaarheid kan bijvoorbeeld uitgelegd worden als 'opkomen voor je eerbaarheid'. Dit is iets dat je een kind moet leren, zeker ook meisjes. Je kunt als ouder niet overal bij zijn. Als een kind iets overkomt en het heeft niet geleerd hoe het zichzelf kan beschermen, staat het kind met lege handen. Kinderen die weerbaar zijn, worden ook minder snel verleid om slechte dingen te doen. Geef in elk geval veel concrete

voorbeelden van situaties waarin het belangrijk is dat het kind geleerd heeft voor zichzelf op te komen, bijvoorbeeld bij pesten.

Waarden en normen die betrekking hebben op seksualiteit zijn bij uitstek cultureel bepaald. In de meeste islamitische gezinnen wordt veel belang gehecht aan maagdelijkheid en eerbaarheid. Praten over seksualiteit is in de meeste gezinnen taboe. Als er sprake is van seksueel ongewenst gedrag zullen de waarden en normen van de cultuur van invloed zijn op de manier van reageren van de ouders. Gevoelige onderwerpen, zoals seksueel grensoverschrijdend gedrag, kunnen bij allochtone ouders en kinderen extra veel schaamte oproepen; zeker in een omgeving waar zowel mannen als vrouwen aanwezig zijn.

Bij allochtone kinderen kan het schaamtegevoel tijdens de lessen seksuele voorlichting groter zijn dan bij andere kinderen. De school kan hier rekening mee houden bij het kiezen van het voorlichtingsmateriaal of door bijvoorbeeld de jongens en de meisjes apart voorlichting te geven. Het bij elkaar houden van de groep levert wel voordelen op omdat iedereen dezelfde informatie krijgt over de lichamelijke ontwikkeling van zowel de jongen als het meisje. Er kan een link gelegd worden met weerbaarheid. Seksueel ongewenst gedrag kan genoemd worden en de 'help-route' kan besproken worden. Juist omdat dit niet vanzelfsprekend is binnen allochtone gezinnen kan de school een belangrijk rol vervullen.

#### *Omgaan met ingrijpende gebeurtenissen en ongewenst gedrag*

Voor leerkrachten is het belangrijk kennis te hebben over culturele verschillen in het omgaan met ingrijpende gebeurtenissen en ongewenst gedrag. Voor een leerkracht staat de zorg voor het kind centraal. Het hebben van inzicht in culturele verschillen geeft een beter beeld van de achtergrond van leerlingen, waardoor deze situaties anders kunnen inkleuren. Allochtone kinderen in Nederland zijn afkomstig uit een groot aantal landen, elk met een eigen culturele identiteit. Het voert te ver om deze verschillende culturele tradities en geloofsopvattingen geheel uit te werken. Een aantal aandachtspunten worden hierna genoemd.

Ondanks het feit dat veel allochtone kinderen in Nederland worden geboren en hier opgroeien, hebben ze vaak een beperktere Nederlandse woordenschat, wanneer er in het huisgezin voornamelijk de taal van het land van herkomst van de ouders wordt gesproken. Dit kan kinderen extra onzeker maken. Leerkrachten behoren dan ook voortdurend op te letten dat ze alles extra goed uitleggen en steeds nagaan of de boodschap goed is aangekomen.

Elk kind – welke cultuur of achtergrond dit kind ook heeft – kan te maken krijgen met een gebeurtenis die hem of haar aangrijpt. In hoeverre hij/zij dit mag laten merken kan per cultuur verschillend zijn. Kinderen kunnen in de schoolsituatie geconfronteerd worden met situaties die nieuw voor hen zijn, omdat ze ze in de thuissituatie nog nooit zijn tegengekomen. Leerkrachten kunnen hen leren hoe hiermee om te gaan en aangeven dat er verschillende manieren zijn om met situaties om te gaan en dat kinderen dezelfde gevoelens op een andere manier kunnen uiten, zonder dat daar een goed of fout aan te koppelen is. Omdat er binnen bepaalde culturen niet altijd openlijk gesproken wordt over bepaalde gebeurtenissen is het extra belangrijk om kinderen uit deze culturen te helpen in hun zoektocht naar antwoorden. Ook voor allochtone kinderen zijn leerkrachten een bron van objectieve informatie en is de school een veilige haven waar zij met hun vragen terecht moeten kunnen. Cultuur is hier een extra aandachtspunt bij.



Voor vele allochtone ouders is openheid een groot probleem. Vanuit het geloof wordt vaak – zowel impliciet als expliciet – verboden om over bepaalde zaken met kinderen te spreken. Een voorbeeld hiervan is de islamitische grondregel dat alleen Allah het tijdstip van sterven kent. Wanneer iemand anders daar een uitspraak over doet is dat heiligschennis. Dit betekent dat het bespreken van een ernstige ziekte in deze culturen erg lastig is. Leerkrachten die tegemoet willen komen aan vragen van kinderen kunnen deze in een loyaliteitsconflict brengen met hun ouders en familie. Als leerkracht is het echter wel belangrijk ook deze kinderen te ondersteunen in hun verdriet en vragen. Een mogelijkheid om deze kinderen toch te ondersteunen is door met hen verhalen te lezen of zelf verhalen te laten opschrijven. Zo kunnen ze terwijl ze praten over fictieve personages toch over eigen angsten praten en de vragen stellen die ze hebben.

Een belangrijk aandachtspunt voor scholen rondom het overlijden van een moslim is dat een dode volgens de islam zo snel mogelijk en het liefst binnen 24 uur moet worden begraven. In Nederland gebeurt het na de wettelijke termijn van 36 uur, maar er zijn ook gemeenten die ontheffing verlenen voor eerder begraven. Daarnaast komt het nog steeds voor dat moslims er voor kiezen om in het moederland begraven te worden. Dit betekent soms dat klasgenootjes niet de kans krijgen om bij een afscheidsdienst te zijn. Ook komt het voor dat de ceremonie alleen toegankelijk is voor mannen. Het is dan belangrijk om als school op een andere manier aandacht te geven aan het overlijden. Hierbij moet men zich er van bewust zijn dat volgens de islam de rouwtijd maar drie dagen mag duren. In de praktijk wordt deze periode echter wel tot veertig dagen verlengd.

Om kinderen goed te kunnen voorbereiden op wat er gaat gebeuren tijdens een uitvaartdienst is het belangrijk weet te hebben van de religieuze of culturele verschillen. Het voert te ver om hier in te gaan op alle verschillende tradities. Daarnaast zijn er ook veel verschillen binnen een religie of cultuur. Het komt bijvoorbeeld steeds vaker voor dat men zich houdt aan bepaalde traditionele voorschriften, maar de traditie integreert met moderne westerse opvattingen. Er zijn veel verschillende gewoonten. Neem daarom altijd contact op met de familie om te spreken over hoe het afscheid zal verlopen.

#### *Aandachtspunten bij het organiseren van een informatiebijeenkomst*

In de communicatie naar ouders is het van belang om allochtone ouders van het begin af aan te betrekken. Door aan alle ouders (die geïnformeerd dienen te worden) dezelfde informatie te verstrekken, komen allochtone ouders minder snel in een uitzonderingspositie terecht. Het is dan ook af te raden om voor de allochtone ouders een aparte avond te organiseren. Met hetzelfde geconfronteerd worden kan zelfs het gevoel van saamhorigheid vergroten.

De beste manier om allochtone ouders uit te nodigen is rekening houdend met hun eigen taal en cultuur. Waar mogelijk nodigt u allochtone ouders die de Nederlandse taal beperkt beheersen mondeling uit. Eventueel kan dit telefonisch. Geef duidelijk aan dat het niet de bedoeling is dat er kinderen meekomen (al dan niet om te tolken). Het is aan te raden als werkgroep advies in te roepen van een contactpersoon uit de eigen cultuur van de ouders (zo nodig voor verschillende culturen verschillende personen). Hij of zij weet van de gevoeligheden binnen de eigen groep en kan eventueel tolken.

Wanneer er een informatiebijeenkomst wordt gehouden, zorg er dan voor dat er een tolk aanwezig is (dit is uiteraard alleen mogelijk als het merendeel van de allochtone ouders

dezelfde taal spreekt). Overleg of het mogelijk en aan te raden is om een allochtone hulpverlener aanwezig te hebben.

Dat bepaalde onderwerpen gevoeliger liggen binnen bepaalde culturen en daardoor meer schaamte oproepen, mag geen reden zijn om hier niet duidelijk over te zijn. Benoem aan het begin van de bijeenkomst dat er misschien dingen verteld gaan worden waar ouders van kunnen schrikken, maar dat de school vindt dat de ouders er recht op hebben om te weten wat er is gebeurd. Maak verder tijdens de bijeenkomst duidelijk dat ouders ook individueel terecht kunnen met hun vragen. Geef aan bij wie ze terecht kunnen. Voor ouders die uit schaamte niet snel iets in een grote groep durven te vragen, kan dat drempelverlagend werken.

Een belangrijk aandachtspunt voor de nazorg rondom allochtone kinderen is de bewegingsvrijheid die zij krijgen vanuit hun ouders. Het kan zijn dat ouders, en met name allochtone ouders, kinderen in hun bewegingsvrijheid beperken om hen zodoende te beschermen. Mocht dit gebeuren dan kan dit aanleiding zijn voor een gesprek met deze ouders waarin (met respect voor hun oplossing van het probleem) de leerkracht aangeeft welke mogelijkheden ter bescherming er nog meer zijn en hoe daar thuis en op school aan gewerkt kan worden.

## Voorbeeldbrieven

### Voorbeeldbrief aan ouders bij een plotselinge dood

Beste ouder(s)/verzorger(s),

Gisterenavond is ....., leerling van klas ....., bij een verkeersongeval om het leven gekomen/na een langdurige ziekte overleden/door middel van zelfmoord om het leven gekomen. Wij zijn hierdoor diep geschokt.

In de klas heeft meneer ..... het verteld aan zijn leerlingen. Natuurlijk zullen wij het niet bij dat ene gesprek laten. In de klas zullen activiteiten ondernomen worden om de leerlingen op te vangen en bij te staan in hun verdriet.

OPTIONEEL: Zelfdoding is voor veel mensen moeilijk te begrijpen en te accepteren, omdat het onbeantwoorde vragen oproept. We zullen nooit helemaal begrijpen waarom iemand de beslissing neemt een einde aan zijn leven te maken. Er spelen veel factoren mee die uiteindelijk leiden tot deze daad. Sommige leerlingen, zeker de vrienden van ....., zullen zich afvragen of ze iets hadden kunnen doen om het te voorkomen. Anderen, bijvoorbeeld kinderen die onlangs nog ruzie met ..... hebben gehad, hebben misschien het gevoel dat het op een of andere manier hun schuld is. Het is belangrijk dat leerlingen de gelegenheid hebben om hierover te praten en hulp krijgen als dat nodig is.

Een dergelijke gebeurtenis kan een diepe indruk achterlaten bij kinderen. Het is niet uitgesloten dat uw kind reageert met lichamelijke en/of psychische reacties. In feite zijn dit normale reacties op een abnormale gebeurtenis. Mogelijk heeft uw zoon of dochter thuis behoefte om te praten. Wij hopen dat u uw zoon/dochter goed kunt opvangen als hij/zij erover wil praten. Heeft u daarbij hulp van de school nodig, dan kunt u altijd contact opnemen met de leerkracht van uw kind, de interne vertrouwenspersoon van de school, meneer ....., of ondergetekende. Hun telefoonnummers staan in onze informatiegids en op de website vermeld. In principe zijn alle collega's overdag op school bereikbaar.

OPTIONEEL: Wij doen u namens de ouders van ..... het verzoek hen nu niet thuis te bellen. Hoe begrijpelijk uw medeleven ook is, dergelijke telefoontjes betekenen een zware belasting. Misschien kunt u een andere vorm voor uw medeleven vinden. U kunt wel de school bellen. Meneer ..... onderhoudt het contact met de familie.

Vanaf ..... zal in de ..... een stilteruimte ingericht zijn waarin leerlingen bij het overlijden van ..... kunnen stilstaan. Zodra wij weten hoe wij met de klas en de school afscheid zullen nemen van *NAAM KIND* berichten wij u.

Onze gedachten gaan uit naar de nabestaanden van .....

Met vriendelijke groet,

Mede namens alle medewerkers van de scholengemeenschap, ....., directeur

## Voorbeeldbrief aan ouders bij poging tot zelfdoding van een leerling zonder dodelijk gevolg

Beste ouder(s)/verzorger(s),

In verband met een trieste gebeurtenis in klas ..... wil ik het volgende onder uw aandacht brengen. Vanmorgen heeft meneer ....., na overleg met de ouders van ....., in zijn klas verteld wat er met ..... is gebeurd. Omdat dit uw zoon of dochter zeker diep geraakt heeft, vinden wij het belangrijk ook u als ouders in te lichten over de feitelijke gebeurtenissen.

..... zag door al zijn problemen het leven niet meer zitten en heeft getracht door een zelfdodingspoging een oplossing hiervoor te vinden. Zijn situatie is momenteel kritiek. Met zijn ouders verkeren wij in spanning. We hopen dat ... zal herstellen en zullen eraan blijven werken om, voor zover dat binnen onze mogelijkheden ligt, hem een nieuw toekomstperspectief te bieden.

We kunnen ons goed voorstellen dat een gebeurtenis als deze ook gevolgen kan hebben voor de emotionele ontwikkeling van onze leerlingen. Ook die kant van de gebeurtenis krijgt onze volledige zorg.

Wanneer u merkt dat uw zoon of dochter het moeilijk heeft met deze gebeurtenis is het zinvol ook thuis daarover met elkaar te praten. Heeft u daarbij hulp van de school nodig, dan kunt u desgewenst behalve met ondergetekende ook contact opnemen met meneer ..... en de interne vertrouwenspersoon ..... Hun telefoonnummers staan in onze informatiegids en op de website vermeld. In principe zijn alle collega 's overdag op school bereikbaar.

Met vriendelijke groet,

....., directeur

## Voorbeeldbrief aan ouders bij levensbedreigende ziekte van een leerling

Beste ouder(s)/verzorger(s),

Met deze brief willen wij uw aandacht vragen voor het volgende.

Onze dochter ..... uit klas ..... heeft leukemie, een vorm van kanker.

Kanker is geen besmettelijke ziekte. Het betekent echter wel dat ..... behandeld wordt met cytostatica, medicijnen die de celdeling remmen. Ten gevolge van die medicijnen neemt haar afweer sterk af en is zij extra vatbaar voor allerlei ziektes.

Het is voor ..... het beste dat zij, als het enigszins mogelijk is, net als ieder ander kind gewoon naar school gaat. Het is zo dat sommige (kinder)ziekten een zeer ernstig verloop hebben bij een kind met kanker en daarom willen wij ..... graag extra beschermen. Daarbij hebben wij uw medewerking nodig en vragen u ons alstublieft onmiddellijk te bellen als uw zoon of dochter ziek is en ons te vertellen om welke ziekte het gaat (niet bij gewone verkoudheid of hoest). Wij kunnen dan direct contact opnemen met de kinderoncoloog. Hij kan dan in een vroeg stadium de juiste maatregelen treffen.

De ouders van .....

Adres: .....

Telefoon: .....

E-mail: .....

## Voorbeeldbrief bij de ontvoering van een leerling

Beste ouder(s)/verzorger(s),

Afgelopen zaterdag werd ....., leerling uit de groep van ....., ontvoerd. Na een urenlange zoekactie, waarbij politie, brandweer, school en vrijwilligers waren ingeschakeld, werd ..... gelukkig ongedeerd teruggevonden.

Vandaag heeft ..... aan de leerlingen van groep zijn verhaal mogen vertellen. Dit geeft hem gelegenheid om zijn belevenissen te verwerken en het zet daarnaast de andere kinderen aan het denken. Tevens is in iedere klas een kringgesprek gehouden waarbij de leerlingen gevraagd is om hun emoties te verwoorden. Ook mochten de leerlingen tekenen, schilderen of een gedichtje maken, dit alles om hun emoties de ruimte te geven.

Voor de goede orde hebben we besloten om de pers niet in school toe te laten. Enerzijds omdat het privacyreglement zou worden overtreden. Anderzijds om de veilige omgeving voor onze leerlingen te waarborgen.

Wij hebben voor deze opzet gekozen na overleg met ....., de ouders van ....., de politiefunctionarissen, de groepsleerkracht en ondergetekende.

Mocht u vragen hebben, kunt u altijd contact opnemen met de leerkracht van uw kind, de interne vertrouwenspersoon van de school, meneer ..... of ondergetekende. Hun telefoonnummers staan in onze informatiegids en op de website vermeld. In principe zijn alle collega's overdag op school bereikbaar.

Met vriendelijke groet,

....., directeur

## Voorbeeldbrief zedenzaak leerkracht

Beste ouder(s)/verzorger(s),

Het is niet gebruikelijk dat het bestuur zich rechtstreeks per brief richt tot een groep ouders/verzorgers. Nu doet zich op de ..... school echter een situatie voor, die ons daartoe aanleiding geeft. Het volgende heeft zich namelijk voorgedaan.

Op ..... is ....., leerkracht van groep ....., aangehouden op verdenking van een strafbaar feit. Het betreft ..... Naast het feit dat dit gevolgen heeft in de relatie werkgever/werknemer, heeft dit een impact op de hele school, temeer daar het gaat om een (voormalig) leerling van de school.

Zolang het onderzoek loopt, wordt ..... op non-actief gesteld en de toegang tot de school ontzegd. Dit betekent echter niet automatisch dat ..... schuldig is. Op dit moment loopt het onderzoek nog en pas als de rechter een uitspraak heeft gedaan, is er duidelijkheid over het al dan niet schuldig zijn van onze medewerker. In het belang van de medewerker en de school verzoek ik u erg terughoudend te zijn met uw conclusies. Niemand is erbij gebaat als problemen groter worden dan strikt noodzakelijk.

OPTIONEEL: informatie over een eventuele informatiebijeenkomst.

Waar zich in deze zaak belangrijke ontwikkelingen voordoen, zal ik u opnieuw informeren.

Met vriendelijke groet,

Het bestuur

## **Uitnodigingsbrief voorlichtingsbijeenkomst incident**

Beste ouder(s)/verzorger(s),

Middels deze brief nodigen wij u uit voor een speciale informatieavond om u te informeren over ..... Het incident heeft plaatsgevonden op .....

Op deze avond worden de genomen stappen en andere aspecten van de zaak toegelicht. Het schoolteam, de directie, het bestuur en onze externe vertrouwenspersoon zullen aanwezig zijn, evenals vertegenwoordigers van ..... (hulpverlening/politie/e.d.).

Het programma van de avond ziet er als volgt uit:

1. Inleiding:

De directeur/voorzitter ..... van ..... heet iedereen welkom en vertelt wat het beleid van ..... is in deze zaak. Wat de genomen en te nemen stappen zijn.

2. Het strafrechtelijk onderzoek:

De politie geeft informatie over het strafrechtelijk onderzoek. Met het oog op het onderzoek en de privacy van betrokkenen kunnen wellicht niet al uw vragen worden beantwoord.

3. Opvang en ondersteuning:

Een medewerker van ..... staat stil bij de mogelijke reacties van uw kind en de manier waarop u ondersteuning kunt krijgen

Na ons verhaal is er volop gelegenheid tot het stellen van vragen. Na afloop kunt u ook persoonlijk de aanwezige vertegenwoordigers van de school, het bestuur en instanties aanspreken. Bent u niet in de gelegenheid de bijeenkomst te bezoeken, maar wilt u toch uw vragen kwijt, dan kunt u contact opnemen met .....

Wij rekenen op een grote opkomst op .....

Met vriendelijke groet,

....., directeur



Logboek

School:.....

<b>Datum:</b>	<b>Van:</b>	<b>Tot:</b>
<b>Persoon:</b> <b>Functie:</b> <b>Telefoonnummer:</b>	<b>Telefonisch / Mail / Face to Face</b>	
<b>Inhoud communicatie (Wat was vraag?/Met wie is overlegd?/Wat is daarvan het resultaat?/Wat is geadviseerd?/Welke afspraken zijn gemaakt?/Welke stappen zijn gezet?):</b>		

<b>Datum:</b>	<b>Van:</b>	<b>Tot:</b>
<b>Persoon:</b> <b>Functie:</b> <b>Telefoonnummer:</b>	<b>Telefonisch / Mail / Face to Face</b>	
<b>Inhoud communicatie (Wat was vraag?/Met wie is overlegd?/Wat is daarvan het resultaat?/Wat is geadviseerd?/Welke afspraken zijn gemaakt?/Welke stappen zijn gezet?):</b>		

<b>Datum:</b>	<b>Van:</b>	<b>Tot:</b>
<b>Persoon:</b> <b>Functie:</b> <b>Telefoonnummer:</b>	<b>Telefonisch / Mail / Face to Face</b>	
<b>Inhoud communicatie (Wat was vraag?/Met wie is overlegd?/Wat is daarvan het resultaat?/Wat is geadviseerd?/Welke afspraken zijn gemaakt?/Welke stappen zijn gezet?):</b>		



## Relevante websites

Deze websites sluiten aan bij de thema's van dit psychosociale veiligheidsplan. Er is een keuze gemaakt voor websites die relevant zijn voor leerkrachten in relatie tot hun leerlingen, ouders/verzorgers en de onderwijspraktijk. De sites bieden weer links naar andere sites.

### **Dood en verdriet**

[www.achterderegenboog.nl](http://www.achterderegenboog.nl)

Stichting Achter de Regenboog ondersteunt kinderen en jongeren bij het verwerken van het overlijden van een dierbare. De site biedt ook informatie voor leerkrachten en ouders.

[www.kankerspoken.nl](http://www.kankerspoken.nl)

Deze site biedt informatie voor leerkrachten, ouders en hulpverleners over leerlingen die te maken krijgen met kanker.

[www.vokk.nl](http://www.vokk.nl)

Deze site van de Vereniging 'Ouders, Kinderen en Kanker' (VOKK) biedt persoonlijk contact, voorlichting en belangenbehartiging.

[www.kind-en-trauma.nl](http://www.kind-en-trauma.nl)

Deze website van het Landelijk Psychotraumacentrum voor Kinderen en Jongeren geeft informatie en praktische handvatten inclusief tips van hulpverleners en verwijzingen naar literatuur.

### **Seksualiteit**

[www.seksualiteit.nl](http://www.seksualiteit.nl)

Deze website van de RutgersNissoGroep biedt informatie over relaties en seksualiteit voor jongeren, ouders en professionals. Voor leerkrachten staan ruim 600 onderwerpen voor lessen seksuele vorming in (chrono)logische volgorde. De site adviseert bij het kiezen van de meest relevante gespreksonderwerpen voor de klas of groep. Het advies is gebaseerd op leeftijd en (onderwijs)niveau van de leerlingen. Van praten over lichamelijke integriteit met vierjarigen tot het bespreken van de tactiek van loverboys met een vierde klas voortgezet onderwijs.

De website beschrijft de inhoud van seksuele vorming aan de hand van de thema's lichamelijke en emotionele seksuele ontwikkeling, voortplanting, weerbaarheid, relaties, seksualiteit en veilige seks. Deze site biedt ook informatie over culturele verschillen in relatie tot seksuele voorlichting.

[www.ppsi.nl](http://www.ppsi.nl)

Project Preventie Seksuele Intimidatie (PPSI) ondersteunt interne vertrouwenspersonen in de uitoefening van hun functie bij het brede spectrum van ongewenste omgangsvormen binnen de schoolsituatie. Naast seksuele intimidatie houdt PPSI zich ook bezig met klachten over homodiscriminatie, fysiek en psychisch geweld (pesten) en internetintimidatie.

### **Pesten en agressie**

[www.schoolenveiligheid.nl](http://www.schoolenveiligheid.nl)

Stichting School & Veiligheid ondersteunt scholen bij het bevorderen van een sociaal veilig klimaat. Dit doen wij door het geven van actuele informatie en deskundig advies via de website, trainingen, conferenties en de helpdesk.

Zie ook [www.pesten.net](http://www.pesten.net)

### **[www.kinderconsument.nl](http://www.kinderconsument.nl)**

De Kinderconsument komt op voor kinderen omdat ze recht hebben om veilig te spelen in de digitale wereld van chatrooms, msn accounts, games en met mobieltjes. Op de site is informatie te vinden voor kinderen en tieners zelf, maar ook voor ouders en professionals.

### **[www.dekindertelefoon.nl](http://www.dekindertelefoon.nl)**

Deze website is er voor kinderen en jongeren om in vertrouwen te kunnen praten over een probleem en waar ze hulp, advies of informatie kunnen krijgen. De website biedt de mogelijkheid om vragen te stellen en te chatten voor kinderen en jongeren.

### **Algemeen veiligheid**

#### **[www.schoolveiligheid.nl](http://www.schoolveiligheid.nl)**

Centrum School en Veiligheid (CVS) bundelt expertise op het gebied van schoolveiligheid. Praktische publicaties & instrumenten, scholingsaanbod, achtergrondinformatie en links zijn op deze site te vinden.

### **Algemeen gezondheid**

#### **[www.ggdwestbrabant.nl](http://www.ggdwestbrabant.nl)**

Via deze website vindt u gezondheidsinformatie die via de GGD digitaal wordt aangeboden. Ook kunt u er diverse folders en schoolkrantartikelen downloaden. Het beschikbare lesmateriaal voor het basisonderwijs is onderverdeeld in de thema's sociale weerbaarheid, waarden en normen, relationele en seksuele vorming, machtsmisbruik t.a.v. kinderen, genotmiddelen, gezond zijn en ziek zijn, voeding en bewegen, persoonlijke hygiëne, mondgezondheid, verdriet en rouwverwerking en het menselijk lichaam. Zie ook: **[www.ggdjongeren.nl](http://www.ggdjongeren.nl)**

### **Opvoeding / Ouders**

#### **[www.oudersonline.nl](http://www.oudersonline.nl)**

De grootste ouders-community van Nederland. Een website voor ouders (en toekomstige ouders) van baby's tot en met pubers. De themapagina's zijn subsites van Ouders Online, waarin ouders met gedeelde belangen of interesses zelf één of meer eigen pagina's vullen. Meestal gaat het om bestaande homepages, die achteraf het 'keurmerk' themapagina van Ouders Online hebben gekregen. De site biedt de mogelijkheid om vragen te stellen aan deskundigen. Elke vraagbaak heeft tevens een archief van vragen die al eerder gesteld zijn.

## Relevante organisaties

### Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG)

**0800 - 444 000 3**

Dé vraagbaak voor ouders, opvoeders en kinderen en jongeren van 0 tot 23 jaar. Krachten van deskundigen op het gebied van opvoeden en opgroeien zijn in deze organisatie gebundeld. Je kunt ouders met opvoedvragen verwijzen naar het CJG.

Adres : Willemstraat 20, 4811 AL Breda

Website : <https://www.cjgbreda.nl/jongeren#cjgbreda>

### Veilig Thuis

**076-5233466/**

**0800-2000**

Voor iedereen die denkt dat een kind wordt mishandeld. Je kunt terecht met vragen, zorgen of meldingen over kindermishandeling.

Adres : St. Ignatiusstraat 253, 4817 KK Breda

Website : [www.vooreenveiligthuis.nl](http://www.vooreenveiligthuis.nl)

### Bureau Jeugdzorg Breda

**076-560 04 00**

Ouders en kinderen met ernstige opgroei- en opvoedingsproblemen kunnen vrijwillig een beroep doen op Bureau Jeugdzorg Noord-Brabant. Zij schatten in wat er aan de hand is en geven informatie en advies. Daarnaast heeft Bureau Jeugdzorg een telefoonnummer Spoedeisende Zorg (**088-0666 999**) voor crisissituaties.

Adres : Markendaalseweg 44, Breda

Website : <http://www.wijkwijsbreda.nl/organisaties/bureau-jeugdzorg-noord-brabant-breda>

### GGD West-Brabant

**076-528 22 41**

De jeugdarts of verpleegkundige kan advies geven over gezinsproblematiek. De externe vertrouwenspersoon kan advies geven over grensoverschrijdend (seksueel) gedrag.

Bij (kans op) maatschappelijke onrust kan het PSHi-team ingeschakeld worden (vertegenwoordigers van GGD, GGZ, maatschappelijk werk, slachtofferhulp en politie).

### Kindertelefoon

**0800-0432**

Kinderen en jongeren tot 18 jaar kunnen gratis bellen. Tegenwoordig is het ook mogelijk om via de chatbox op de website van de Kindertelefoon in gesprek te gaan.

### Maatschappelijk Werk

#### – Instituut voor Maatschappelijk Welzijn (IMW) Breda

**076-530 58 88**

Adres : Willemstraat 20, Breda

Email : [info@imwbreda.nl](mailto:info@imwbreda.nl)

Website : <http://www.imwbreda.nl>

#### – Surplus Welzijn

**076-522 32 20**

Voor vragen met betrekking tot algemeen maatschappelijk werk, school maatschappelijk werk, sociaal-cultureel werk en jongerenwerk.

Adres : Leuvenaarstraat 91, Breda

Email : [infobreda@surpluswelzijn.nl](mailto:infobreda@surpluswelzijn.nl)

Website : <http://www.surpluswelzijn.nl/smartinstant3.net?id=10009215>

**Politie****0900-8844**

De politie houdt toezicht in wijk of buurt van een school. Bij signalen van een misdrijf kan altijd telefonisch contact worden opgenomen met de politie.

**Sensor Breda****076-521 84 50**

Sensor is er voor een telefonisch 'gesprek van mens tot mens' met een daartoe opgeleide vrijwilliger. Dit kan 24 uur per dag, zeven dagen per week, zonder verplichtingen en anoniem.

**Slachtofferhulp Nederland regio Zuidwest****0900-0101**

Slachtofferhulp is er voor het opvangen van slachtoffers van een misdrijf of verkeersongeluk. Zij kunnen slachtoffers emotioneel ondersteunen en begeleiden in een strafrechtelijke procedure.